

PARTIJ VOOR DE DIEREN

NATUURLIJK.

Tweede Kamerverkiezingen
Oktober 2025
Verkiezingsprogramma

Inhoudsopgave

<u>Inleiding</u>	03
<u>1. Een leefbare Aarde</u>	05
Radicaal ander perspectief	
<u>2. Dierenrechten</u>	23
Behoeften en wensen van dieren voorop	
<u>3. Voedsel en landbouw</u>	40
Samen op weg naar betaalbaar, gezond en duurzaam eten	
<u>4. Economische systeemverandering</u>	53
Van uitputting naar evenwicht: radicaal kiezen voor groen	
<u>5. Een rechtvaardige samenleving</u>	62
Democratie, rechtsstaat en gelijke behandeling	
<u>6. Een gezond leven voor iedereen</u>	79
Naar zorgzame gemeenschappen	
<u>7. Groen en betaalbaar wonen</u>	92
Genoeg ruimte voor ons allemaal	
<u>8. Schoon, betaalbaar en toegankelijk vervoer</u>	101
Reizen met respect voor de planeet	
<u>9. Kennis en cultuur</u>	107
Vandaag leren voor de toekomst van morgen	
<u>10. Europa en internationale solidariteit</u>	119
Naar een groene, rechtvaardige en diervriendelijke wereld	

PARTIJ VOOR DE DIEREN

NATUURLIJK.

Inleiding

Deze verkiezingen komen geen dag te vroeg. Terwijl mensen behoefte hebben aan echte oplossingen, wordt ons land gegijzeld door de vervuilende industrie, door grote ego's en morele armoede. De rechtsstaat die ons moet beschermen, wordt keihard afgebroken. Ondertussen lijden de dieren, verdwijnt de natuur, hebben mensen geen woning, warmt de aarde razendsnel op en zet extreemrechts groepen mensen tegen elkaar op. In Palestina pleegt Israël een afschuwelijke genocide.

We zijn als mensen tegen onze eigen natuur in aan het bewegen. Is het natuurlijk dat we kalfjes weghalen bij hun moeder direct na hun geboorte? Is het natuurlijk dat we gif over ons eten spuiten? Is het natuurlijk dat we massaal bossen kappen, terwijl we schone lucht nodig hebben om te ademen? Tijd voor een radicaal ander perspectief.

De Partij voor de Dieren is de enige politieke partij die welzijn boven welvaart plaatst. Het zit diep in onze natuur om de belangen van het kwetsbare als beginpunt te nemen, en niet de belangen van de grootvervuilers, CEO's en mensen met het meeste geld.

Onze visie gaat ver voorbij de eerstvolgende verkiezingen. We kiezen voor de dieren. Voor ruimte voor natuur en woningen, voor het radicaal aanpakken van de klimaatcrisis, voor gezondheid, voor medemenselijkheid en rechtvaardigheid. We staan zij aan zij met burgers in het hele land in hun gevecht tegen de ziekmakende vervuiling door landbouwgif en door bedrijven als Tata Steel, Schiphol en Chemours.

Ons programma biedt houvast en hoop. Voor iedereen die voelt dat het mis gaat, en weet dat het anders kan. Voor iedereen die ziet wat er nodig is, maar geen gehoor krijgt. Voor iedereen die verder kijkt dan het platte eigen belang. Wij staan samen voor solidariteit, rechtvaardigheid en medemenselijkheid. Wij zijn er voor alles wat leeft. Dieren, planten, opa's, oma's, kinderen.

Met 160 pagina's is dit ons meest uitgebreide verkiezingsprogramma ooit. En met goede reden. We moeten flink aan de bak. Complexe problemen los je niet op met oneliners of populistisch gepraat, maar met echte oplossingen en rechtvaardig beleid.

Het is tijd dat grote ideeën dit land in beweging brengen. En als u mij vraagt of wij de oplossingen hebben, kan ik eigenlijk maar één ding zeggen:

Natuurlijk.

Esther Ouwehand

Lijsttrekker Partij voor de Dieren

1

EEN LEEFBARE AARDE

Radicaal ander perspectief

Als mensheid staan we voor de grootste uitdaging in ons bestaan: de Aarde weer leefbaar maken voor al haar bewoners. Het huidige systeem is gericht op uitbuiting en uitputting van de planeet en maakt mensen en dieren ziek. Daarom kiest de Partij voor de Dieren voor een radicaal ander uitgangspunt: een leefbare Aarde staat in al onze keuzes centraal, niet de kortetermijnbelangen van onze eigen soort. Ecocentraal in plaats van egocentraal. Alleen met een radicale omslag kunnen we redden wat we liefhebben en zorgen we voor een leefbare toekomst voor de natuur, dier en mens.

Het moet en kan anders. Samen kunnen we de klimaat- en natuurschade eerlijk en effectief aanpakken. We kunnen niet meer alles produceren en consumeren wat we willen. We krijgen er een schoon, groen en diervriendelijk land voor terug. Een leefbare planeet voor al haar bewoners. Een rechtvaardige samenleving binnen de grenzen van de planeet. Een land waar iedereen een plek heeft om te wonen, te werken en zichzelf te zijn, zonder dat we de Aarde, dieren of andere mensen uitbuiten.

We kunnen er niet omheen. De klimaat- en natuurschades voltrekken zich voor onze ogen. Overstromingen, bosbranden en zware stormen eisen hun tol, ook in Nederland. Veel te hete zomers, langdurige droogte en stortregens zijn het nieuwe normaal. Regenwoud verdwijnt en de oceanen warmen snel op. Planten- en diersoorten sterven in razend tempo uit. In Nederland is nog maar 15% over van de oorspronkelijke biodiversiteit, met grote gevolgen voor mens en dier.

Zonder radicale koerswijziging zal de wereldwijde temperatuur fors blijven oplopen en stevenen we af op een wereld die voor steeds meer mensen en dieren onveilig en onleefbaar wordt. Met ruim over de twee graden is Europa het snelst opwarmende bewoonde continent dat bovendien al binnen enkele decennia te maken kan krijgen met een stilstand van de zeestromen (AMOC collapse) wat dan kan leiden tot enorme temperatuurverschillen en extra

zeespiegelstijging. Het zijn niet natuurwetten die de oorzaak zijn van de klimaat- en natuurschades, maar politieke keuzes. Daarom is nu actie nodig.

Decennialang kregen de grootste vervuilers vrij spel. Onder het mom van welzijn en economische groei mogen fossiele multinationals olie en gas blijven oppompen. En mag de agro-industrie enorme stukken regenwoud blijven kappen om de miljarden dieren in de vee-industrie te voeden. De rijksten vliegen vrijwel belastingvrij de wereld over, terwijl wereldwijd de armste mensen het hardst worden geraakt.

De politieke keuzes van de afgelopen jaren hebben veel kapot gemaakt. In plaats van een koerswijziging zette het kabinet de afgelopen jaren in op vertraging en ontkenning. Rechterlijke uitspraken over klimaatdoelen werden genegeerd, vreedzame klimaatdemonstranten zwartgemaakt en klimaatontkenners zaten aan de onderhandelingstafel. Er kwamen anti-klimaatplannen, zoals de herinvoering van fossiele subsidies en het loslaten van klimaatdoelen. Duurzame energieprojecten werden afgeremd, terwijl energieuwslurpende datacenters voorrang kregen op het volle elektriciteitsnet, zelfs boven scholen en huishoudens. Veel mensen zitten vast in niet-geïsoleerde en beschimmelde woningen, met hogere energie- en zorgkosten als gevolg.

Zo kunnen we nog wel even doorgaan.

Onze leefomgeving is ongezond doordat de overheid toestaat dat vervuilende stoffen worden gedumpt. PFAS hoopt zich op in onze lichamen en in zee. Kinderen krijgen hersenziekten onder de rokende schoorstenen van Tata Steel. En omwonenden van de IJelieteeft leven dag in dag uit met landbouwgif. De agro-industrie zat in het centrum van de macht. Ons land is daardoor bedekt met een deken van stikstof. De natuur staat op instorten en de bouw van betaalbare woningen zit op slot.

Veel problemen hebben een gemeenschappelijke deler: de vee-industrie. Miljoenen dieren worden in stallen gepropt, met desastreuze gevolgen voor dierenwelzijn, biodiversiteit, het klimaat en de volksgezondheid. De agrarische sector is een van de grootste uitstoters van broeikasgassen, vervuult ons water, tast de bodem aan, draagt bij aan ontbossing en vergroot het risico op pandemieën. Ook de boeren zelf zijn hiervan de dupe. Zij hebben helemaal niets te winnen bij de vee-industrie en landbouwgif en alles te winnen bij een gezonde bodem en schone lucht. Voor het verbouwen van gezond voedsel, nu én later, hebben ze de natuur nodig.

Fundamenteel andere politieke keuzes. Dat is waar de Partij voor de Dieren voor staat. Lef voor een leefbare toekomst.

Kies voor klimaatvriendelijk

Het wordt tijd dat Nederland eindelijk een eerlijke bijdrage levert aan het stoppen van klimaatverandering en het herstel van de natuur. Met halfslachtige maatregelen gaan we het niet redden. Daarom maken we radicale keuzes waarin een leefbare Aarde centraal staat, niet de kortetermijnbelangen van onze eigen soort:

- We leggen wettelijk vast dat 5% van het BBP naar het bestrijden van de klimaat- en natuurramp gaat. Er zijn forse maatregelen nodig voor een samenhangende aanpak van de klimaatverandering en natuurverlies.
- We scherpen het klimaatdoel aan. Nederland komt eindelijk in actie om het Klimaatakkoord van Parijs na te leven en de opwarming van de Aarde te beperken tot 1,5 graden. Door jarenlange nalatigheid van opeenvolgende kabinetten wordt dat doel steeds moeilijker haalbaar, terwijl de urgentie alleen maar is toegenomen. Het beste moment om te handelen was gisteren. Daarom moet Nederland koers zetten om zo snel mogelijk klimaatneutraal te zijn, met 2030 als uitgangspunt.
- Een nationaal CO₂ -budget is de basis van het klimaatbeleid. Met een eerlijke verdeling van het mondiale CO₂ -budget beperken we de opwarming tot 1,5 graad.
- Om te kunnen toetsen of de klimaatplannen passen bij het 1,5 graad doel en wat er nodig is om Nederland klimaatbestendig te maken, maakt het Rijk extra geld vrij voor de klimaatwetenschap, inclusief het KNMI, om klimaatmodellen vaker te kunnen actualiseren. Zonder dit inzicht weten we niet hoeveel harder klimaatverandering gaat, hoe sneller we welke weersextremen en zeespiegelstijging kunnen verwachten en dus welke snelheid en extra aanpassingen en oplossingen nú noodzakelijk zijn.
- We voeren een klimaatbelasting in voor de grootste vermogens, op basis van de Groene Belastinggids. We maken het mensen met een laag inkomen makkelijker om duurzame keuzes te maken. Hiermee zetten we in op een rechtvaardige transitie naar een gezonde samenleving.

- De fossiele subsidies, in totaal 40 miljard publiek geld per jaar, worden per direct beëindigd. Landbouwsubsidies zijn ook fossiele subsidies. Nederland pleit in de EU voor het afschaffen van landbouwsubsidies. Het geld dat vrijkomt, wordt ingezet om boeren te helpen omschakelen naar een meer biologisch, plantaardig voedselsysteem.
- Nederland ontwikkelt op korte termijn een visie voor een economie die past binnen de grenzen van de planeet. Welzijn van mens en dier staat hierbij centraal. Niet de burger, maar de vervuiler betaalt. Vervuilende sectoren als petrochemie, olieraffinage, luchtvaart, de vee-industrie worden afgebouwd. Sociale en circulaire sectoren worden gestimuleerd.
- Er is een groot tekort aan menskracht in duurzame sectoren. De overheid biedt aantrekkelijke omscholing, publieke baan-garanties en bescherming van inkomens voor groene en zinvolle banen.
- Bedrijven gaan draaien op circulaire, lokaal gesloten ketens. Grondstofgebruik wordt drastisch teruggebracht. Producten worden zo ontworpen dat ze gerecycled kunnen worden en productie vindt zoveel mogelijk regionaal plaats.
- We investeren in sectoren met grote maatschappelijke waarde en lage ecologische druk, zoals zorg, onderwijs, duurzame bouw, hernieuwbare energie en reparatiesectoren. Zo wordt welzijn niet afhankelijk van koopkracht of economische groei, maar gegarandeerd als basisrecht voor iedereen.
- Het Burgerberaad voor het Klimaat levert een succesvolle bijdrage aan onze democratie en aan consensus over klimaatmaatregelen. De overheid geeft uitvoering aan de adviezen.
- Er komt een Ministerie voor Natuur en Klimaat.
- De minister-president geeft iedere maand een pers-conferentie over de klimaat- en natuurcrisis.
- De sectoren die nu zijn uitgezonderd van de klimaatdoelen, zoals de luchtvaart, verliezen deze uitzonderingspositie.
- De grote vervuilers en financiële instellingen krijgen een klimaatplicht. Dit betekent dat zij een overtuigend klimaatplan maken om hun uitstoot in de hele keten terug te dringen.
- We zetten in op klimaatsubsidies. Bedrijven ontwikkelen een onderbouwd en toetsbaar klimaatplan om hiervoor in aanmerking te komen. Bedrijven krijgen geen subsidies als zij met hun productie de natuur of de gezondheid van burgers aantasten.
- Gedrag van consumenten wordt een kernonderdeel van het klimaatbeleid. Duurzame keuzes worden makkelijker, aantrekkelijker en goedkoper. In de winkel, bij het vervoer en bij beslissingen thuis.
- We bouwen de fossiele sector systematisch af met financiële (krediet)restricties, investeringsbeperkingen en uitfaseringsschema's. Nederlandse banken en investeringsfondsen worden verplicht hun leningen aan fossiele projecten af te bouwen.
- Fossiele reclame en reclame voor vlees en zuivel promoten schadelijke producten en industrieën. Na succesvol ingestelde lokale verboden, verbieden we ook landelijk reclames die schadelijk zijn voor het klimaat. Er komt een waarschuwingslabel bij verkooppunten van fossiele brandstoffen, vliegreizen, cruisereizen en voertuigen met een verbrandingsmotor.
- Nederland wordt minder afhankelijk van mondiale toeleveringsketens door het stimuleren van kortere ketens en het ondersteunen van lokale en regionale samenwerkingsverbanden en gemeenschappen.
- De nationale CO₂-heffing wordt verhoogd en uitgebreid naar alle broeikasgassen en sectoren om ervoor te zorgen dat CO₂-uitstoot voldoende en snel genoeg daalt. Gratis ETS-rechten worden ingetrokken.
- De grote bedrijven die decennialang hebben verdiend aan de intensieve landbouw, zoals veevoerleveranciers, slachthuizen en agrarische banken, betalen mee aan de landbouwtransitie.
- Er komt een luchtruimverbod voor privéjets en een verbod op het aanmeren en afvaren van commerciële cruiseschepen en superjachten in Nederland. We stoppen onnodige en extreem vervuilende luxeconsumptie.
- De klimaatcrisis treft vooral de landen die het minst vervuilen. Nederland betaalt een eerlijke bijdrage aan de mondiale klimaatfinanciering voor het terugdringen van uitstoot en draagt bij aan klimaatherstelmaatregelen.

Minder energie, maximale impact

Ook schone energie kost ruimte en grondstoffen. Daarom is het cruciaal om het energiebeleid te beginnen met energiebesparing. Wat je niet gebruikt, hoef je ook niet op te wekken. Als iedereen zou leven zoals in Nederland, dan hadden we drie aardbollen nodig. Om weer binnen de grenzen van de planeet te komen, moeten we niet alleen stoppen met fossiele brandstoffen, maar ook minder grondstoffen en oppervlak gebruiken.

Energiebesparing maakt Nederland veiliger en minder afhankelijk van andere landen. Zo kunnen we bijvoorbeeld de import van vervuילend schaliegas uit de VS en van olie en gas uit Rusland sneller afbouwen. Er zitten nog veel meer voordelen aan: de energierekening gaat omlaag en het stroomnet raakt minder belast.

In de energieverdeling maakt de Partij voor de Dieren rechtvaardige keuzes. Huishoudens krijgen voorrang. Plannen voor megadatacenters worden niet goedgekeurd, want ze gaan ten koste van stroom voor huishoudens en publieke voorzieningen zoals scholen. We zetten als maatschappij in op besparen. Dat scheelt ook weer in de bouw van windmolens. Zó kijkt de Partij voor de Dieren naar het energievraagstuk. Het is een kwestie van durven kiezen. En dit zijn die keuzes.

- In 2030 gebruikt Nederland 50% minder energie ten opzichte van 1990. Er komt een Nationaal Plan Energiebesparing.
- Er komt een verhoogde minimumstandaard voor energielabels in woningen. Geen energiearmoede meer door tochtige huizen, maar een comfortabel en betaalbaar thuis voor iedereen.
- Eigenaren en VvE's worden ondersteund bij de verduurzaming van woningen.
- De energiebesparingsplicht voor bedrijven wordt strenger gehandhaafd en de terugverdientijd wordt verlengd.
- We nemen afscheid van sectoren die onverenigbaar zijn met een duurzame samenleving. De giftige sierteelt en de kunstmestindustrie worden afgebouwd. Schaats- en skibanen sluiten in de

zomer en de horeca houdt haar terrassen, maar zonder terrasverwarmers.

- De industrie bespaart energie door een combinatie van een lagere vraag naar nieuwe producten in bepaalde sectoren, elektrificatie van processen, minder en efficiënter gebruik van grondstoffen, selectieve en strategische inzet van groene waterstof en meer hergebruik en recycling.
- Er komt een rem op de bouw van datacenters. Een datacenter gebruikt evenveel energie als tien- tot honderdduizenden huishoudens. Groene stroom wordt opgewekt om huishoudens van schone energie te voorzien en andere industrieën te verduurzamen, niet voor datacenters.
- Datacenters worden slechts in zeer uitzonderlijke gevallen toegestaan, en uitsluitend wanneer zij ten dienste staan aan Europese publieke digitale infrastructuur opdat we de afhankelijkheid van Big Tech verkleinen. Deze datacenters dienen ten minste 120% van hun eigen energieverbruik duurzaam op te wekken, zodat de overtollige energie beschikbaar komt voor lokale huishoudens en maatschappelijke voorzieningen. Ook voldoen ze aan strenge milieueisen en is vestiging in of nabij natuurgebieden, ecologisch kwetsbare gebieden verboden.
- Onnodig energiegebruik wordt tegengegaan. Overbodige verlichting in kantoren, etalages of voor reclame wordt aan banden gelegd. Er komen strikte normen voor energieverbruik van apparaten en vervoermiddelen.
- Airconditioners leiden tot extreme toename van het stroomverbruik en zorgen ervoor dat de rest van de wijk juist opwarmt. We ontmoedigen de verkoop en stimuleren het hittebestendig maken van gebouwen en huizen door middel van zonwering, duurzame koeling en natuurlijke oplossingen zoals bomen en groene daken.

Eerlijk en schoon energiesysteem

Het energiesysteem van de toekomst is duurzaam, schoon en betaalbaar. Dat vraagt om een snelle afbouw van fossiele bronnen, een forse groei van hernieuwbare energie en een transformatie van de industrie, vervoer en gebouwen.

De industrie is verantwoordelijk voor meer dan 40% van het energieverbruik in Nederland. Dezelfde grote vervuilers profiteren van belastingvoordelen en fossiele subsidies, terwijl huishoudens en het mkb relatief veel betalen. Hierdoor blijft de energietransitie achter en blijft Nederland kwetsbaar voor internationale prijsschommelingen. Dat moet anders. De Partij voor de Dieren kiest voor een structurele verlaging van de energierekening door verspilling te stoppen, fossiele subsidies versneld af te bouwen en te investeren in lokale, betaalbare en hernieuwbare energie.

Energie is niet altijd in overvloed beschikbaar. Daarom bouwen we aan een energiesysteem dat slim meebeweegt met het aanbod van zon en wind. Voor de momenten waarop het aanbod laag is, investeren we in opslag van energie (warmte en warmte-koude opslag, batterijen, waterstof) voor essentiële voorzieningen.

Energie is voor Partij voor de Dieren geen handelswaar maar een basisbehoefte. Daarbij hoort zeggenschap voor ons allemaal - burgers en overheid. Een eerlijk systeem met mede-eigenaarschap en kunnen delen in de opbrengsten. We investeren in energieprojecten dichtbij huis, opgewekt op eigen dak, of in beheer van de wijk of de buurt. Ook investeren we in eerlijke productie van zonnepanelen, windmolens en batterijen. Zoveel mogelijk dichtbij huis en altijd met strenge eisen aan duurzaamheid, natuurinclusiviteit en mensenrechten.

- Ons energiesysteem komt in publieke handen. Omwonenden hebben zeggenschap over het soort opwekking en de locatie. Ook zijn zij de eerste afnemers en bepalen zij wat er met de opbrengsten gebeurt. Die kunnen bijvoorbeeld gebruikt worden voor de lokale bibliotheek, het voetbalveld of

nieuwe duurzame energieprojecten.

- Zonnepanelen op gebouwen worden de norm. Alle nieuwbouwwoningen worden voorzien van zonnepanelen. Er komen geen zonneparken in de natuur en in principe niet op landbouwgrond.
- Er komen goedkope leningen en (fiscaal) werkbare regelingen voor het opwekken en opslaan van energie op wijkniveau. Coöperatief eigendom wordt gestimuleerd en de subsidieregeling coöperatieve energieopwekking (SCE) wordt uitgebreid.
- Duurzame energie krijgt voorrang op het energienetwerk, met slimme energienetten (smart grids), gevoed door kleinschalige en decentraal opgewekte groene energie, met oog voor de privacy van gebruikers en leveranciers.
- Zelf opgewekte elektriciteit moet terug kunnen worden geleverd aan het net, zonder kosten en belastingvrij. Ook huurders krijgen de mogelijkheid om terug te leveren en te profiteren van een lagere energierekening.
- Energie opgewekt door wind op zee wordt niet vertraagd maar versneld. De bescherming van de natuur en dieren zijn daarbij net zo belangrijk als het klimaat. Er komt vooraf een toets op de ecologische effecten, er wordt niet gebouwd in natuurgebieden en er wordt ingezet op preventieve maatregelen, zoals windturbines met detectoren en andere kleur wieken, om kans op aanvaring met vogels te voorkomen.
- Energie opgewekt door wind op land is een belangrijke energiebron voor een duurzame toekomst. Voorwaarde is wel dat de gezondheid van mens en natuur niet wordt aangetast. Omwonenden worden tijdig betrokken bij het proces en kunnen (mede-) eigenaar worden. Windturbines moeten altijd uitgerust zijn met techniek die helpt om aanvaringen met vogels te voorkomen.
- Energiebedrijven worden verplicht een minimumpercentage aan duurzame in Nederland opgewekte stroom te leveren. Dit percentage wordt jaarlijks verhoogd.
- Wat na serieuze energiebesparing en eigen zon en wind nog nodig is, importeren we aan groene stroom uit het buitenland. Waar nodig gebruiken we groene waterstof.

De waterstofinfrastructuur blijft in publieke handen.

- Burgers en voorzieningen van maatschappelijk belang, zoals ziekenhuizen, sportverenigingen en aardgasvrije woonwijken, krijgen voorrang op het elektriciteitsnet.
- We verzwaren (inter)nationale, regionale en lokale elektriciteitsnetten. Waar mogelijk, en passend vanuit natuur en milieu-perspectief, komen netwerken ondergronds te liggen. Daarnaast zetten we in op efficiënt gebruik van het net, door pieken te voorkomen en het elektriciteitsnet zo veel mogelijk dag en nacht te gebruiken.
- De aanvoer van elektriciteit van wind op zee wordt afgestemd op de plekken waar de elektriciteit in de toekomst gebruikt gaat worden. Dat zijn niet automatisch de plekken waar de elektriciteit van de huidige fossiele energieclusters.
- Er komt een ambitieus afbouwplan voor fossiele brandstoffen, waarbij de industrie als eerste wordt aangepakt.
- De huidige energiebelasting is onrechtvaardig omdat grootverbruikers relatief veel minder betalen dan burgers en het mkb. We introduceren een progressieve energiebelasting die mensen met lage inkomens ontziet en ervoor zorgt dat grootverbruikers meer gaan betalen.
- We stoppen met olie- en gaswinning op land en op zee, deze industrieën worden versneld afgebouwd. Er worden geen (nieuwe) vergunningen afgegeven, ook niet bij Ternaard in de Waddenzee. De gaskranen in het Groningse Warffum, Grijpskerk (Molenpolder) en Bedum gaan dicht, en blijven dicht.
- De kolencentrales sluiten zo snel mogelijk en worden niet omgebouwd tot biomassacentrales.
- Het gebruik van lege gasvelden voor de opslag van (geïmporteerd) aardgas wordt zo snel mogelijk afgebouwd. Het storten (injecteren) van vervuild water in lege gasvelden, zoals in Twente en Schoonbeek, wordt direct gestopt.
- Schalie- en steenkoolgas blijven in de grond, de winning wordt verboden. Er komen geen vergunningen voor proefboringen. Bestaande vergunningen worden ingetrokken.
- Zeer vervuilende fossiele brandstoffen, zoals teerzandolie en schaliegas, komen Europa niet meer in.

De import van LNG afkomstig uit schaliegas wordt zo snel mogelijk afgebouwd.

- Banken en bedrijven die zich ten koste van de planeet verrijken, verdienen niet langer de bescherming van de overheid voor hun ondernemingsvrijheid en kapitaal. De overheid stopt met het verlenen van exportkredietverzekeringen voor fossiele projecten en schadelijke industrieën zoals de vee-industrie en slachterijen.

Stoppen met schijnoplossingen

De klimaat- en natuurgroen moeten in samenhang opgelost worden. De tijd dringt om de ergste gevolgen van de klimaatcrisis te voorkomen. Daarom investeren we in oplossingen die echt werken en die de uitstoot van broeikasgassen drastisch verminderen. Gezonde natuur is hard nodig, onder meer omdat groen CO₂ opneemt. We zetten alles op alles om de natuur te beschermen en te versterken. Dit is essentieel om onze Aarde leefbaar te houden.

- Regels voor de bescherming van de natuur worden niet versoepeld ten behoeve van klimaatmaatregelen.
- Het afvangen en opslaan van broeikasgassen (carbon capture and storage, CCS) stimuleert bedrijven door te gaan met vervuiling. We stoppen met het subsidiëren van CCS.
- Nederland bouwt geen nieuwe kerncentrales en bestaande centrales worden zo snel mogelijk gesloten. Kerncentrales komen te laat – de bouw duurt jaren terwijl de klimaatcrisis nu actie vergt. Het kost miljarden aan belastinggeld dat we ook kunnen gebruiken om de uitstoot sneller te kunnen terugdringen. Daarbij is het immoreel om toekomstige generaties met nog meer kernafval op te zadelen.
- We stoppen met warmtenetten aangesloten op de fossiele industrie, zoals raffinaderijen of afvalverbrandingsinstallaties.
- Waterstof op basis van fossiele brandstoffen of kernenergie staan we niet toe. Alleen groene waterstof kan onderdeel zijn van de Nederlandse energietransitie.

- Biomassaverbranding voor energie krijgt geen subsidie meer. Het is door Europa ten onrechte gedefinieerd als hernieuwbare energie. Het verhoogt de CO₂-concentratie in de atmosfeer en de winning van hout leidt tot verlies van kostbare natuur. BECCS (biomassa in combinatie met koolstofopslag) wordt niet langer gesubsidieerd en gefaciliteerd.
- Biobrandstoffen zijn geen duurzame oplossing voor de transport- en mobiliteitssector. Landbouwgewassen in de tank dragen bij aan natuurverlies en bedreigen de voedselvoorziening. Er komt een einde aan de bijmengverplichting.
- Gas gemaakt van mest en ander agrarisch afval is niet groen en houdt de intensieve veehouderij in stand. We stoppen met mestvergisters.
- We zetten stevig in op de recyclebaarheid en recycling van zonnepanelen en andere elektrische infrastructuur. Zo voorkomen we nieuwe grondstoffentekorten en milieuproblemen door elektrisch afval.

De natuur verankerd in de Grondwet

De natuur is het fundament van ons bestaan. Zonder de natuur is er geen schone lucht, water of voedsel. Bestaande natuurregels schieten tekort om de natuur op korte en lange termijn voldoende te beschermen. De natuur heeft te lijden onder de toenemende droogte en extreme weersomstandigheden, schadelijke stikstofverbindingen en menselijke activiteiten. Vaak moet een rechter de uitvoering van de natuurregels afdwingen. Door het toekennen van grondrechten aan de natuur zal het belang van de natuur vooraf worden meegewogen in plaats van achteraf. Ook moeten er meer mogelijkheden komen om mensen of bedrijven die de natuur ernstig beschadigen te straffen.

- Rechten voor de natuur worden opgenomen in de Grondwet.
- Door natuurgebieden zoals de Waddenzee rechten te geven, kunnen deze gebieden beter worden beschermd tegen schadelijke activiteiten.
- Ecocide wordt strafbaar. We voegen het wel bewust grootschalig beschadigen van ecosystemen als misdaad toe aan het Wetboek van Strafrecht.

Het Internationaal Strafhof krijgt de mogelijkheid om bedrijven, eigenaren van bedrijven, CEO's en landen voor ecocide te vervolgen.

Laat de natuur niet stikken

De natuur kan prima zonder de mens, maar de mens niet zonder de natuur. Door de uitstoot van stikstof verslechtert de natuur. De stikstofneerslag op de meest overbelaste soorten natuur is in 2025 nog niet onder de veilige stikstofgrens ('de kritische depositiewaarde') gebracht. Nederland verkeert daardoor in een stikstofcrisis. Dit is een gevolg van een economie die ver buiten de draagkracht van de planeet is gegroeid.

De situatie vraagt dringend om maatregelen. Een forse krimp van het aantal dieren in de veehouderij is noodzakelijk. Maar ook andere sectoren zullen hun stikstofuitstoot fors moeten verminderen. Zo komt er een verbod op energie-opwek door het verbranden van dierlijke en houtige biomassa, worden de meest vervuilende onderdelen van Tata Steel gesloten, krimpt de Nederlandse luchtvaart, gaat Lelystad Airport niet open, stoppen we met het verbranden van buitenlands afval en gaat ook het verkeer een veel grotere bijdrage leveren.

- Het totale aantal dieren dat in de bio-industrie wordt gefokt en gedood, krimpt met minstens 75% in de komende twee jaar.
- In 2030 zijn 75% van de stikstofgevoelige gebieden onder de kritische depositiewaarde gebracht, met prioriteit voor de meest gevoelige gebieden.
- Het Rijk gooit de ingrijpende besluiten die nodig zijn om uit de natuurcrisis te komen niet langer over de schutting bij de provincies. Het Rijk neemt de verantwoordelijkheid voor de reductie van het aantal dieren in de veehouderij en voert dit beleid uit.
- In elke provincie komt één groot nieuw natuurgebied, met goede verbindingen naar al bestaande natuurgebieden. Aan de rand daarvan komt ruimte voor natuurrecreatie. Het hart van deze nieuwe natuurgebieden is een stiltegebied voor de dieren.

- De grote bedrijven die decennialang veel geld hebben verdiend aan de intensieve landbouw (zoals veevoerleveranciers, slachthuizen en agrarische banken) en daarmee aan natuurschade, gaan substantieel meebetalen aan natuurherstel.
- De natuur moet worden hersteld. Het vertrouwen dat de overheid rechtvaardig beleid maakt ook. Daarom is het noodzakelijk dat alle sectoren die stikstof uitstoten hun uitstoot verplicht verminderen, niet alleen de veehouderij. De maximumsnelheid moet naar beneden, de luchtvaart moet krimpen, biomassacentrales moeten dicht en de uitstoot van de industrie moet drastisch worden teruggedrongen.
- De Nederlandse landbouw wordt weer gezond en divers. Dat doen we door gewassen primair voor menselijke consumptie te produceren en kringlopen op regionale schaal te sluiten.
- De overheid gaat het vertellen zoals het is: het fokken, gebruiken en doden van dieren zorgt altijd voor dierenleed. En daarbij is het zeer schadelijk voor natuur, klimaat, bodem en water.
- Het verplaatsen van megastallen en het inzetten van technische lapmiddelen, zoals luchtwassers, zogenaamde emissiearme stalsystemen en koeien-toiletten, lossen het stikstofprobleem niet op, zijn peperduur en leiden tot extra dierenleed. Daarom zijn ze voor de Partij voor de Dieren onacceptabel.

Veel meer natuur

Grote, robuuste natuurgebieden zijn beter bestand tegen negatieve milieu-invloeden, zoals stikstofuitstoot en klimaatverandering. Ook zijn ze gunstiger voor de biodiversiteit, bijvoorbeeld doordat planten en dieren zich makkelijker kunnen verspreiden. De Ecologische Hoofdstructuur (EHS) was de basis van het Nederlandse natuurbeleid en essentieel voor het behoud en versterken van natuur, maar werd onder druk van de agro-industrie geschrapt.

Daarom zet de Partij voor de Dieren zich in voor veel meer natuur en het verbinden van natuurgebieden. We willen het oorspronkelijke idee van de Ecologische Hoofdstructuur (nu het Natuurnetwerk Nederland) uiterlijk in 2027 volledig gerealiseerd zien,

met versterking van biodiversiteit. Hiertoe behoort ook de Oostvaarderswold, die de Oostvaardersplassen met de Veluwe verbindt, om de dieren een migratiemogelijkheid te bieden. Ook buiten de aangewezen natuurgebieden versterken we de biodiversiteit. Landschapselementen, zoals heggen en houtwallen, worden hersteld voor gezonde natuur en een divers landschap.

Ondanks de verslechterende natuurtoestand en rechterlijke uitspraken die tot actie dwingen, kozen de vorige kabinetten voor bezuinigingen en uitstel, in plaats van structurele maatregelen. Alleen met een echte koerswijziging, gericht op het verbinden en herstellen van natuur en het aanpakken van de stikstofuitstoot bij de bron, kunnen we onze biodiversiteit behouden en versterken.

- Natuurbeleid wordt weer een taak van het Rijk. De decentralisatie van het natuurbeleid naar de provincies wordt teruggedraaid.
- Er komt veel meer natuur. Versnipperde natuurgebieden worden met elkaar verbonden. De oorspronkelijke Ecologische Hoofdstructuur (EHS), een netwerk van aaneengesloten natuurgebieden, wordt uiterlijk in 2027 gerealiseerd.
- Natuurgebieden die bijna onomkeerbaar zijn aangetast, worden met voorrang hersteld en zo veel mogelijk verbonden met andere natuurgebieden.
- Een deel van de landbouwgrond wordt omgevormd tot natuur. Eigenaars worden gecompenseerd voor de verandering en bestemming van de grond.
- Natuurgebieden van de overheid worden niet verkocht.
- Landschappen worden insect- en diervriendelijk ingericht om een ecologisch netwerk van leefgebieden en corridors te creëren.
- Er komt een verbod op landbouwgif. De land- en tuinbouw worden dus gifvrij.
- Bermen van wegen en stroken langs het spoor en overige infrastructuur worden zo natuurlijk mogelijk ingericht en het maaibeeld wordt daarop aangepast, waarbij maximaal rekening wordt gehouden met dieren en planten.

- Activiteiten en projecten die ten koste gaan van bestaande natuur mogen alleen doorgaan als ze aantoonbaar bijdragen aan biodiversiteits- en klimaatdoelen op de lange termijn. Als opoffering van natuur onvermijdelijk is, wordt vooraf en in de directe omgeving een dubbele hoeveelheid natuur gerealiseerd.
- Lichtvervuiling verstoort het bioritme van mens, dier en plant, en vormt een bedreiging voor de biodiversiteit. In de buitenruimte gaan we terughoudend om met kunstmatige verlichting en gaan we lichthinder tegen. Indien verlichting echt noodzakelijk is, wordt gekozen voor de meest diervriendelijke optie.
- In en rondom natuurgebieden vinden geen vervuilende activiteiten meer plaats, zoals mijnbouw (waaronder gaswinning en zoutwinning) en gangbare sierteelt (vanwege het hoge landbouwgif- en kunstmestgebruik).
- Nederland neemt een voortrekkersrol in het sturen op een ambitieuzer natuurbeschermingsdoel en het toezien op mondiale uitvoering van het Kunming-Montreal Global Biodiversity Framework van het VN Biodiversiteitsverdrag.
- De diepzee is een van de laatste onaangetaste gebieden op Aarde. Deze gebieden laten we met rust en we staan geen activiteiten toe die schade toebrengen, zoals diepzeemijnbouw. Ook de ruimte wordt beschermd tegen de rooftocht naar nieuwe grondstoffen. Nederland zet zich internationaal in voor een blijvend verbod op diepzeemijnbouw en ruimtemijnbouw.

Meer bomen

Mensen en dieren kunnen niet zonder bomen. Bomen zorgen voor zuurstof, nemen CO₂ op en bieden een thuis aan talloze dieren. Bomen en natuurlijke bossen zijn van onschatbare waarde. Ook in steden en dorpen zijn bomen van groot belang. Eén grote boom koelt net zo goed als tien airco's. Daarom gaan we massaal nieuwe bomen planten en oude bomen en bossen versterken en veel beter beschermen tegen kap en brand.

Nederland speelt een belangrijke rol in de wereldwijde ontbossing. Honderden miljoenen dieren in de Nederlandse veehouderij wordt dagelijks soja gevoerd, afkomstig van plantages waarvoor tropisch regenwoud is gekapt. Levensmiddelen- en veevoerbabrikanten verwerken nog steeds veel palmolie in hun producten – niet omdat dat nodig is, maar simpelweg omdat het een goedkope grondstof is. En voor het verbranden van hout voor energie in onze biomassacentrales worden bomen gekapt in natuurgebieden in Estland en de VS. Wat de Partij voor de Dieren betreft stopt Nederland direct met deze praktijken en starten we met het wereldwijd echt beschermen van bossen.

- We planten massaal inheemse en klimaatbestendige ecosystemen, zoals bos- en duingebieden en kennen deze een beschermde status toe.
- Bestaande bossen worden echt beschermd. Dus geen kap voor houtproductie, dode bomen blijven liggen en dieren worden niet gestoord. Op andere plekken in het land komt ruimte voor productiebos waar bomen groeien voor houtkap om te gebruiken voor bijvoorbeeld bouwmaterialen.
- De vergunningverlening voor het kappen van bomen wordt aangescherpt. Wanneer een boom echt niet langer kan blijven staan, verdient verplaatsen altijd de voorkeur boven kappen. De rust- en nestelplaatsen van dieren worden beschermd en er wordt niet gekapt in het broed- en zoogseizoen. Er komen zware sancties op het illegaal kappen van bomen.

- Er komt wetgeving die voorkomt dat producten of financieringen bijdragen aan (wereldwijde) ontbossing en vernietiging van ecosystemen en soorten.
- We beschermen bossen beter tegen bosbranden, onder andere door brandgangen aan te leggen, te zorgen voor voldoende bluswater in het gebied en brandpreventie- en beheersplannen op te stellen.

Bescherm de natuur van Caribisch Nederland

Caribisch Nederland kent een grote rijkdom aan planten en dieren. Er komen koraalriffen, zeldzame wilde orchideeën en meer dan 10.000 verschillende diersoorten voor, waaronder flamingo's, leguanen, haaien en zeeschildpadden. Maar onder andere klimaatverandering, overbevissing en massatoerisme bedreigen deze unieke natuur met haar vele diersoorten.

- In samenspraak met de bewoners van Bonaire, Saba en Sint-Eustatius moet de Rijksoverheid ervoor zorgen dat de natuur beschermd wordt en behouden blijft en de gezondheid van mensen en dieren wordt beschermd tegen giftige stoffen en afval, via betere regels en handhaving en met kennis en financiële steun. Nederland stopt met het faciliteren van illegale kustbebouwing op Bonaire.
- Alleen de verkoop en productie van zonnebrandcrèmes zonder schadelijke stoffen is nog toegestaan ter bescherming van koraalriffen.
- Het Rijk investeert in de snelle aanleg van goede afvalwaterzuiveringen op de eilanden, zodat die gelijkwaardig zijn aan Europese en Nederlandse standaarden, om rampzalige gevolgen voor het koraal tegen te gaan.
- We besteden geen belastinggeld meer aan activiteiten die schadelijk zijn voor de natuur op en rond de eilanden.
- In het wild levende en loslopende dieren op de eilanden worden beschermd. Er komt een chipplicht voor honden en katten en het Rijk financiert een sterilisatie- en castratieprogramma om het aantal zwerfdieren te verminderen. Opvangcentra krijgen voldoende geld om gewonde, zieke en hulpbehoevende dieren op te kunnen vangen.

Klimaatrechtvaardigheid voor Caribisch Nederland

Caribisch Nederland ligt in de frontlinie van de klimaatcrisis. Zeespiegelstijging kan al deze eeuw een vijfde van Bonaire opslokken. De koraalriffen lijden onder het opwarmende en verzurende zee-water. Lange periodes van hitte en droogte maken het leven voor mensen, dieren en planten moeilijker. De gevolgen van de klimaat- en natuurcrisis kunnen bovendien de bestaande armoede op de eilanden verergeren, bijvoorbeeld door het verdwijnen van het koraal en daarmee een groot deel van het toerisme. Toch is er nauwelijks geld beschikbaar voor Bonaire, Saba en Sint-Eustatius om zich te kunnen aanpassen aan de verslechterende omstandigheden.

- Er komt een eerlijk deel van het klimaatbudget beschikbaar voor Bonaire, Saba en Sint-Eustatius. Hiermee kunnen de eilanden zich beschermen tegen klimaatverandering en omschakelen naar een duurzame economie en energievoorziening.
- De bescherming van de koraalriffen krijgt speciale aandacht. Het Rijk stelt hier expertise voor beschikbaar, bijvoorbeeld in de vorm van waterbeheer.
- We investeren in een duurzaam voedselsysteem voor de eilanden, zodat alle bewoners toegang hebben tot betaalbaar voedsel.

Water is van levensbelang

Schoon water vormt de basis van ons drinkwater, onze voedselvoorziening én van dieren en planten. Maar de natuur in Nederland is ziek door vervuild water en verdroging, wat schade toebrengt aan de biodiversiteit en aan de gezondheid van mensen. Schoon drinkwater is schaarser geworden, omdat het zuiveren van water steeds moeilijker wordt. De Nederlandse wateren scoren het slechtst van heel Europa. Op dit moment voldoet 0% van het oppervlaktewater aan de eisen van de Kaderrichtlijn Water.

De afgelopen decennia heeft Nederland de noodzakelijke bescherming van ons water veel te lang voor zich uitgeschoven. Daarom stevenen we af op een watercrisis, met ongekende gevolgen voor ons land.

Als we zorgen dat ons water weer schoon wordt, kan het waterleven zich herstellen van het enorme verlies aan biodiversiteit, en kunnen we ons drinkwater veiligstellen.

Eén van de grote vervuilers van ons water is mest uit de veehouderij. Daarnaast komen landbouwgif, medicijnresten, PFAS en microplastics in ons water terecht. Nu draaien vooral burgers op voor de stijgende kosten van waterzuivering. Dat moet anders: vervuilers moeten gaan betalen.

Een forse krimp van het aantal dieren in de veehouderij is noodzakelijk. Ook moeten we toe naar een landbouw zonder gifgebruik en stoppen met het lozen van giftige stoffen door de industrie. Plastic afval moet aan banden gelegd worden. Grondwaterstanden kunnen bovendien niet langer structureel te laag worden gehouden voor de landbouw, omdat dit leidt tot verdroging van de natuur.

- We zorgen voor echt schoon en voldoende water in Nederland. Er komen extra maatregelen om de Kaderrichtlijn Water nog in 2026 te halen. De overheid heeft de noodzakelijke bescherming van ons water tientallen jaren verzaakt en echte maatregelen voor zich uitgeschoven. De Europese deadline van 2027 mag niet overschreden worden.
- De intensieve bemesting van landbouwgrond wordt gestopt door een radicale krimp van het aantal dieren in stallen.
- Alle bestaande lozingsvergunningen worden doorgelicht en getoetst of ze voldoen aan de actuele (Europese) regelgeving.
- De land- en tuinbouw worden gifvrij. De controle op en handhaving van het gebruik van landbouwgif wordt geïntensiveerd. De verkoop van bestrijdingsmiddelen aan particulieren wordt verboden.
- De geborgde zetels in de waterschapsbesturen, die nu nog gereserveerd zijn voor boeren en beheerorganisaties, worden afgeschaft, zodat waterschappen een daadwerkelijk democratische zetelverdeling krijgen.
- Ook grootverbruikers, zoals industrie en landbouw, dringen hun drinkwatergebruik met 20% terug. Tata Steel is de grootste zoetwaterverbruiker van

heel Nederland en dumpt bijna drie keer zoveel afvalwater als heel de stad Amsterdam verbruikt aan drinkwater - dit is onvoorstelbaar in tijden van waterschaarste.

- Dijkversterking is van groot belang, maar moet verstandig gebeuren. Klimaatmodellen worden geactualiseerd om te bepalen wat er nodig is. Daarnaast combineren we versterking van dijken en regionale keringen met preventieve maatregelen tegen graafschade door dieren, en grijpen we de werkzaamheden aan om de gevolgen van klimaatverandering tastbaar te maken. Dijken zijn niet de enige manier om ons te beschermen tegen wateroverlast. Door ruimte te geven aan de rivier zorgen we voor droge voeten én creëren we nieuwe natuur. Natuurlijke processen zoals meanderen en nevengeulen krijgen weer een plek in ons landschap.

Meer water voor de natuur

Steeds meer delen van Nederland verdrogen door klimaatverandering en een kunstmatig laag gehouden waterpeil. Zo kunnen steeds zwaardere landbouwvoertuigen de velden op. Dat heeft weer tot gevolg dat de bodem wordt samengedrukt en zo compact wordt dat deze niet goed water vasthoudt. Hierdoor verdroogt de omliggende natuur, ontstaan er meer natuurbranden, gaat de biodiversiteit nog verder achteruit, verzakken huizen, worden dijken kwetsbaar door scheuren en inklinking, en neemt de leef- en waterkwaliteit in sloten nog meer af.

Door veenoxidatie komt er jaarlijks veel CO₂ en andere broeikasgassen vrij uit veengronden. Ook hebben we onze watersystemen zó ingericht dat zoet water zo snel mogelijk wordt afgevoerd naar de zee en niet wordt vastgehouden. Daarnaast zijn de landbouwsector en industrie grootverbruikers van grondwater, oppervlaktewater én leidingwater. Door dit alles komen dieren, natuur en drinkwater ernstig in de knel. Binnen enkele jaren kunnen er drinkwatertekorten ontstaan, vanwege de droogte en vervuiling en groeiend verbruik van drinkwaterbronnen. De Partij voor de Dieren wil dat bij de verdeling van water de prioriteit ligt bij maximale bescherming en behoud van natuur en drinkwaterbronnen.

Een daadkrachtig klimaatbeleid is een belangrijke voorwaarde om droogte te voorkomen.

- Een zo natuurlijk mogelijk waterpeil wordt leidend bij beslissingen over de gebruiksfunctie. Grondwaterstanden worden niet langer kunstmatig verlaagd ten gunste van de landbouw. Zo krijgen natuurgebieden die gevoelig zijn voor verdroging de kans om te herstellen. Veengronden worden weer vernat en kunnen dienen als klimaatbuffer. Daarnaast zorgt een zo natuurlijk mogelijk waterpeil voor een gezonde waterhuishouding. Dit is goed voor de soortenrijkdom en kan de redding betekenen voor weidevogels, die nu mede vanwege lange periodes van droogte sterven door voedselgebrek.
- Bij ernstige droogte wordt de verdeling van het water zo georganiseerd dat natuur prioriteit krijgt boven landbouw en natuurinclusieve, biologische voedselteelten boven gangbare. Drinkwater krijgt altijd prioriteit, sierteelt nooit.
- Het gebruik van grondwater is niet langer een vanzelfsprekend recht. Alle grondwateronttrekkingen worden vergunningsplichtig, waarbij natuur en drinkwater prioriteit krijgen.
- Het illegaal oppompen van water (illegale waterputten) wordt aangepakt.
- Hemelwater kan vervuild raken door afval op straat of verontreiniging op industrieterreinen. Hemelwaterafvoeren van bedrijven worden losgekoppeld van de riolering en voor bedrijven wordt het afvoeren van verontreinigd water verplicht.
- Het vergroenen van tuinen wordt sterk gestimuleerd zodat water makkelijker de grond in kan trekken. Nieuwbouwhuizen worden opgeleverd met (turfvrije) grond, in plaats van zand en platte daken worden bedekt met sedum. Het laten afvoeren van tegels wordt gratis. In de openbare ruimte maken tegels plaats voor beplanting.
- Grote bedrijven moeten meer gaan betalen voor drinkwater. De leveringsplicht voor nieuw te vestigen (niet cruciale) bedrijven verval.
- De vrijstelling van de leidingwaterbelasting bij gebruik van meer dan 300 kubieke meter verval. In plaats daarvan komt er een progressieve waterbelasting zodat industriële grootverbruikers,

zoals de chemische en de voedingsindustrie, de rekening krijgen voor hun hoge waterverbruik.

- Beheerders van natuurgebieden worden vrijgesteld van waterschapsbelasting.

Bescherm het waterleven

De helft van onze zuurstof wordt geproduceerd in de oceanen. Op dit moment zorgen de oceanen nog voor een afkoelend effect op de planeet. Dit precaire evenwicht wordt echter in rap tempo verstoord door klimaatverandering. Als we niets doen, zal dit desastreuze gevolgen hebben. De Noordzee is het grootste natuurgebied van Nederland, met van oorsprong een grote soortenrijkdom. Helaas verkeert het gebied in kritieke toestand. Zowel de Noordzee als de Waddenzee zijn niet alleen aangetast door vervuiling, maar ook door overbevissing. Sommige visserijtechnieken veroorzaken grote schade aan de zeebodem. Veel vissoorten worden met uitsterven bedreigd en grote vissen als haaien en roggen zijn zeldzaam geworden.

Het VN-oceanenverdrag (het BBNJ-verdrag) verplicht landen om tegen 2030 minstens 30% van de internationale wateren te beschermen. Wereldwijd zijn inmiddels vijftig landen overgegaan tot ratificatie van dit verdrag, maar Nederland behoort daar nog altijd niet toe. Ook was er geen Nederlandse politieke vertegenwoordiging op hoog niveau aanwezig, ondanks de slechte ecologische staat van onze Noordzee en de internationale urgentie.

Nederland moet dit verdrag alsnog ondertekenen en ratificeren. Nederland moet leiderschap tonen in het beschermen en herstellen van onze zeeën en oceanen.

- Er komen meer beschermde zeereservaten. Hier is geen plaats voor visserij, gaswinning of andere schadelijke activiteiten, zodat vissen en de zeebodem kunnen herstellen. Gebieden als het Friese Front, Natuurpark Oosterschelde en de Centrale Oestergronden krijgen volledige bescherming.
- Nederland ratificeert het VN-oceanenverdrag.

- Ten bate van herstel en behoud van mariene ecosystemen wordt buiten deze zeereservaten met spoed het 'nee, tenzij'-principe toegepast op economische activiteiten.
- In de Omgevingswet wordt de bescherming van verschillende kwetsbare trekvis en zeezoogdieren hersteld. Het is daarbij een harde voorwaarde dat vis kunnen migreren. Waar er hindernissen zijn, worden voorzieningen zoals vistrappen aangelegd die het voor vis mogelijk maken om te passeren. Vismigratieroutes van en naar zee worden veilig voor vis en de Haringvlietsluizen worden verder geopend.
- In gemalen komen jaarlijks miljoenen vis om het leven. Sluizen en gemalen worden aangepast, zodat vis erlangs kunnen zwemmen. In tijden van droogte mogen maatregelen om water vast te houden niet ten koste gaan van de vispasseerbaarheid, en visserij in de omgeving van die vispassages wordt per direct verboden.
- Er komt een waterverbinding, oftewel vismigratielijn, tussen het IJsselmeer en het Markermeer.
- Oevers, dijken en waterkanten worden zo natuurlijk mogelijk ingericht en het maaibeeld wordt daarop aangepast, waarbij maximaal rekening wordt gehouden met dieren en planten. Bij hoge kades worden Fauna Uittreedplaatsen (FUP's) aangelegd, zodat dieren uit het water kunnen komen. Uittreedplaatsen worden ook in putten en straatkolken aangelegd.
- De natuur wordt beschermd tegen risico's van scheepvaartongevallen. We sluiten de zuidelijke vaarroute langs de Waddeneilanden voor containerschepen.
- Ecologisch waardevolle scheepswrakken worden beschermd.

Gevaarlijke industrie aan banden

Niet de belangen van de industrie, maar de gezondheid van alle levende wezens staat in het milieubeleid centraal. Het voorzorgsprincipe wordt leidend bij het opstellen van milieunormen, bij het uitgeven van vergunningen en in het omgevingsbeleid. De Partij voor de Dieren staat voor strenge controle en handhaving van de milieuregelgeving. We gooien het roer om en gaan toe naar een leefomgeving die ons niet langer ziek, maar gezond maakt.

- Bedrijven mogen niet langer milieuvreemde stoffen in het water lozen of in de lucht uitstoten. Er worden geen nieuwe lozingsvergunningen uitgegeven en bestaande lozingsvergunningen worden zo snel mogelijk ingetrokken.
- Vooruitlopend op een Europees verbod komt er zo snel mogelijk een landelijk totaalverbod op de toepassing en het gebruik van PFAS en schadelijke PFAS vervangende chemicaliën. Bedrijven, zoals Chemours, mogen geen PFAS of schadelijke PFAS vervangende chemicaliën uitstoten in de lucht of lozen in het oppervlaktewater, riool of bodem. Er komt een import- en exportverbod van niet-essentiële PFAS-houdende of schadelijke PFAS vervangende producten (zoals in cosmetica en in landbouwgif) en drinkwaterbedrijven en voedingsmiddelenbedrijven moeten gaan voldoen aan de PFAS adviesnormen van de European Food Safety Authority (EFSA).
- Er wordt direct opgetreden en streng gehandhaafd tegen de ziekmakende vervuiling door bedrijven zoals Tata Steel en Chemours, om een nog grotere ramp voor de omwonenden, natuur en milieu te voorkomen. De bedrijven krijgen geen ruimte meer voor telkens opnieuw uitstellen van noodzakelijke maatregelen om schoon te produceren. De meest vervuilende onderdelen van Tata Steel worden meteen gesloten. Tata Steel wordt aansprakelijk gesteld voor de kosten van de ernstige bodemvervuiling die ze hebben veroorzaakt.
- Het storten of hergebruiken van vervuilde restproducten uit de industrie, zoals granuliet, giftig staalafval (staalslakken), vliegas en bouwpuin, wordt verboden. Hierbij is het eerdergenoemde voorzorgsprincipe leidend.

- Er komt een saneringsplan om gevaarlijke stoffen als PFAS en staalslakken zoveel mogelijk uit de leefomgeving te verwijderen, waarbij de vervuilers worden gedwongen te betalen.
- Het Rijk neemt de regie over het toezicht en de handhaving van milieuwetgeving en de bestrijding van milieucriminaliteit. Overheden werken nauwer samen, zodat bedrijven niet langer kunnen weggelopen met vervuiling door slim gebruik te maken van de mazen in het systeem. Er wordt gezorgd voor meer capaciteit en expertise bij de toezichthouders. Controles zijn voortaan onaangekondigd en bedrijven betalen zelf de kosten van controles. De boetes worden stevig verhoogd en passend gemaakt bij de omzet van de beboete bedrijven. Bij veelplegers worden vergunningen sneller ingetrokken.
- De tijd dat vervuilers moeilijk konden doen over het delen van data en konden sjoemelen met metingen is voorbij. Er komen meer onafhankelijke, fijnmazige en actuele metingen naar uitstoot van bedrijven. Hierdoor krijgen burgers en journalisten inzicht in de gegevens over de uitstoot in hun leefomgeving. Grote vervuilers moeten een bijdrage betalen om die metingen te coördineren en te laten verrichten.
- We breken de macht van de ‘giftige lobby’. Deze lobby werkt achter de schermen om beleid dat gezondheid moet beschermen af te zwakken. Omwonenden missen de middelen om hier tegenin te gaan. Daarom zetten wij in op volledige transparantie over contacten tussen bedrijven en overheden en strengere regelgeving rondom lobbyactiviteiten. Burgerorganisaties moeten dezelfde toegang tot besluitvorming krijgen als bedrijven.
- Omwonenden krijgen een echte plek aan tafel. Omwonenden zijn de eerste slachtoffers van industriële vervuiling, maar hun stem wordt genegeerd. Er komt daarom een structurele vertegenwoordiging waarbij omwonenden als volwaardige partners worden betrokken bij vergunningprocedures en toezicht en waarbij hun input daadwerkelijk invloed heeft op besluiten.
- Er komt een Onafhankelijke Autoriteit Gezondheid, die de gezondheid van mens, dier en omgeving moet waarborgen. Deze autoriteit kan plannen die

(mogelijk) schadelijk zijn tegenhouden en zorgt voor een goede borging van het belang van gezondheid in beleid.

Een wereld zonder afval

De wereldwijde afvalberg groeit sneller dan de wereldbevolking. Bij afvalverbranding komen veel schadelijke stoffen vrij, zoals CO₂, stikstof en fijnstof. Zwerfafval vervuult de natuur en het water en is een gevaar voor dieren. We zetten in op een circulaire economie, zodat we uiteindelijk geen afval meer hebben.

- We bouwen de overcapaciteit van afvalverbrandingsinstallaties (AVI's) zo snel mogelijk af en stoppen met de import van buitenlands afval. We voorkomen de afhankelijkheid van afvalverbranding voor onze energievoorziening.
- Bedrijven gaan betalen voor het afval dat ze veroorzaken. Dit mag geen afkoop worden. De overheid neemt het voortouw en zorgt ervoor dat bedrijven flink minder afval gaan produceren en overstappen op hergebruik.
- Sigarettenfilters staan op nummer één in de top tien van gevonden zwerfafval. We verbieden de verkoop van sigarettenfilters en er komt een verbod op wegwerpvapes. Er komen meer rookvrije stranden, parken en natuurgebieden. Ook gebieden langs het water worden rookvrij.
- We verbieden het oplaten van met gas gevulde ballonnen, de verkoop en het oplaten van wensballonnen, en de verkoop en het buiten gebruiken van waterballonnen. Ballonnen komen neer in het water en in natuurgebieden en kunnen dodelijk zijn voor dieren.
- De ja-ja-sticker wordt landelijk ingevoerd. De regel wordt: je ontvangt geen reclamefolders, tenzij je daar met een sticker op je brievenbus om vraagt.
- We stoppen de verkoop van vogelvoer in plastic netjes. Vogels kunnen verstrikt raken in het netje en slikken soms het voer met netje en al in. Lege netjes kunnen in de natuur terecht komen als zwerfvuil.

- We stoppen met exporteren van afval naar het buitenland. Door producten hier te verwerken en te stoppen met gebruik van schadelijke materialen die niet verwerkt kunnen worden, werken we sneller toe naar een circulaire economie.
- De bouwsector is verantwoordelijk voor een groot deel van het afval in Nederland, waaronder sloop- en renovatiemateriaal, verpakkingen en reststromen op de bouwplaats. Daarom komen er heldere regels en kaders voor sloop en renovatie, waarbij hergebruik en hoogwaardige recycling centraal staan.

Circulair produceren en consumeren

Een circulaire economie is essentieel voor het oplossen van de klimaatcrisis, het stoppen van biodiversiteitsverlies en het verkleinen van geopolitieke afhankelijkheden. Goed gebruik van grondstoffen is goed klimaatbeleid. Want zolang we steeds meer blijven kopen en maken wat we niet nodig hebben, blijft elke klimaatmaatregel dweilen met de kraan open. Als iedereen zou leven zoals in Nederland, dan hadden we drie aardbollen nodig.

De Partij voor de Dieren neemt een voorbeeld aan de natuur, waarin processen van ontwikkeling zonder verspilling plaatsvinden. We zetten in op een circulaire economie, waarin we zuinig omgaan met grondstoffen. Onze samenleving heeft zich ontwikkeld tot een wegwerpmaatschappij, ten koste van alles wat werkelijk belangrijk is. De balans moet dringend worden hersteld.

Daarom stellen we grenzen aan wat onze leef-omgeving schaaft. Auto's die zo groot zijn geworden dat ze niet eens meer normaal in de parkeervakken passen, fatbikes en elektrische stepjes die niet alleen veel grondstoffen gebruiken maar ook gewone fietsers en wandelaars verdringen, fast fashion (wegwerpkleding) terwijl we meer dan genoeg kleding hebben. Ons motto is: refuse, reduce, reuse. Oftewel: Gebruik het niet, gebruik minder en gebruik het nog een keer.

Een circulaire economie zorgt ervoor dat we minder afhankelijk zijn van onbetrouwbare regimes, dichterbij onze klimaatdoelen komen en bouwen aan buurten waar mensen delen, maken en repareren.

- Nederland werkt zo snel mogelijk toe naar een volledig circulaire economie en is in 2030 minimaal 50% circulair. In het onderwijs wordt dit ondersteund door in lessen extra aandacht te besteden aan herontwerp van producten naar circulaire producten en door les te geven in reparatietechnieken.
- Er wordt paal en perk gesteld aan de import van goedkope producten uit China. Hiervoor worden de EU-instrumenten zoals CBAM en ESPR gebruikt, aangevuld met nationaal beleid.
- Nederland krijgt een anti-ultra fast fashion wet. Reclame voor bedrijven als SHEIN en Temu wordt hierdoor verboden en er komt een forse heffing op wegwerpkleding.
- Er komt een Grondstoffenwet met bindende verplichtingen voor het terugdringen van grondstoffengebruik.
- Er komen strengere eisen voor het ontwerp van nieuwe producten. Producten moeten gemaakt worden van zo min mogelijk materialen en de materialen moeten bewezen veilig zijn om te worden hergebruikt. Ook moeten producten zo lang mogelijk meegaan en eenvoudig te repareren zijn, de Right to Repair wetgeving wordt nageleefd.
- De dubbele btw op producten die voor hergebruik en refurbishment opnieuw op de markt worden gezet, wordt geschrapt. De industrie en de bouw gaan verplicht materialenpaspoorten gebruiken. De overheid stimuleert de tweedehands markt, ruil- en deelplatformen en reparatiediensten.
- Circulariteit wordt een randvoorwaarde in het aanbestedingsbeleid van de overheid. Dit ondersteunt Nederlandse circulaire ondernemers.
- Kringloopwinkels worden extra ondersteund. Alle milieustraten werken samen met kringloopbedrijven om zoveel mogelijk complete producten te hergebruiken in plaats van de materialen te recyclen.

- Kringloopbedrijven worden gestimuleerd om zoveel mogelijk producten te repareren of upcyclen en materiaalstromen te hergebruiken. Er komt een circulariteitsbijdrage op alle lineaire producten (producten waar geen circulair systeem voor is). Zo kunnen reparatie en circulaire producten goedkoper worden. Leidingwater is 300 keer minder CO₂-vervuilend dan verpakt mineraalwater. De overheid investeert in publieke watertappunten.
- Er komt een verplicht aandeel hergebruikt materiaal (recycalaat) in producten om een afzetmarkt te garanderen voor circulaire spelers, te beginnen bij textiel.
- Er komt een verbrandingsverbod op recyclebare materialen.
- In de Rijksbegroting komt naast de uitgavenplafonds ook een grondstoffenplafond. De overheid mag alleen beleid en plannen uitvoeren als dat binnen het grondstoffenplafond past. Er komt een nationaal plan met afdwingbare doelstellingen om het aantal spullen dat we produceren en consumeren omlaag te brengen. De duurzame, circulaire optie wordt de aantrekkelijke optie en we verrekenen milieuschade in de prijzen van producten.
- We stoppen met de wegwerpmaatschappij. We willen geen telefoons meer die niet kunnen worden geüpdatet; we dringen het gebruik van wegwerp-producten zo veel mogelijk terug.
- Door de belasting aan te passen maken we gerecyclede grondstoffen goedkoper dan grondstoffen die voor het eerst gewonnen zijn. Denk bijvoorbeeld aan staal, glas en plastic, die vaak te recyclen zijn.
- Het huidige statiegeldsysteem voor plastic flessen en blikjes wordt uitgebreid naar alle drankverpakkingen, zoals sapflesjes en drankenkartons. Ook wordt er gewerkt aan het verbeteren van het huidige statiegeldsysteem, zodat alle plastic flesjes en blikjes kunnen worden ingeleverd bij de locatie waar ze zijn verkocht, ook als ze gedeukt zijn. De verantwoordelijkheid voor het statiegeldsysteem komt in handen van de overheid in plaats van bij het bedrijfsleven.
- Zuivere grondstofstromen zijn essentieel in het streven naar een circulaire economie. Nederland pleit

daarom in Europa voor een uitbreiding van de regelgeving voor etikettering van consumentengoederen en voedsel. Naast de al geldende eisen dienen ook de gebruikte grondstoffen van de verpakking te worden vermeld. Zo worden onzichtbare materialen zoals plastic coatings op papieren wikkels zichtbaar en wordt het makkelijker de verpakking op de juiste manier bij het afval te scheiden. Producenten worden verplicht verpakkingen bestaande uit gemixte materialen terug te dringen.

- Er komen verplichte productgaranties van tien jaar in plaats van twee jaar, en verbod op opzettelijk verkorten van productlevensduur. Dit vermindert het energie- en materiaalgebruik drastisch.
- We stimuleren (wetenschappelijk) onderzoek naar duurzame en planeetvriendelijke alternatieven voor zeldzame grondstoffen zoals cobalt, lithium, titanium en andere. De alternatieven moeten ons minder afhankelijk maken van schadelijke grondstoffenwinning die gepaard gaat met mensenrechtenschendingen.

Stop plasticvervuiling

Plastic voedt de klimaatcrisis en vervuult de natuur. Het komt terecht op een gigantische afvalberg of het drijft de zee in en draagt bij aan de plasticsoep. Dieren raken erin verstrikt of slikken het door. De productie van plastic neemt nog altijd exponentieel toe. Als we dit probleem niet snel aanpakken, verdrinken we erin. Wij zeggen nee tegen plastic.

- Er komt een versneld verbod op wegwerpplastic. Daar waar plastic nog onmisbaar is, zoals in de zorg, moet dat gerecycled zijn. We dringen het gebruik van plastic verpakkingsmateriaal drastisch terug door in te zetten op herbruikbare verpakkingen en op bijvullen/refill in de supermarkt.
- We verbieden het toevoegen van microplastics aan producten zoals cosmetica. Er komen regels voor fabrikanten om het vrijkomen van microplastics bij gebruik van hun producten tegen te gaan.
- Er komt een plastictaks op de productie van nieuw fossiel plastic.
- Bestaand plastic afval wordt zoveel mogelijk opgeruimd, zowel op land als in het water.
- We verbieden het gebruik van draadmaaiers die tijdens hun gebruik een nylon draad verslijten wat dan als microplastics in de natuur terecht komt.

Meer weten?

- www.ipcc.ch/report/ar6/syr/
- www.vewin.nl/nieuws/europese-commissie-nederland-moet-werk-maken-van-verbetering-waterkwaliteit/
- https://netherlands.representation.ec.europa.eu/nieuws/er-werk-aan-de-winkel-voor-nederland-om-doelen-waterkwaliteit-te-behalen-2025-02-04_nl
- www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2025/07/18/kamerbrief-kaderrichtlijn-water
- www.naturalis.nl/system/files/inline/Statusrapport%20Nederlandse%20Biodiversiteit%202025%20-%20Naturalis%20Biodiversity%20Center.pdf
- www.bij12.nl/onderwerp/natuurinformatie/voortgangsrapportage-natuur/
- www.naturetoday.com/nl/nl/nature-reports/message/?msg=34208
- www.rivm.nl/publicaties/pfas-in-bloed-van-nederlandse-bevolking
- <https://jamanetwork.com/journals/jama/fullarticle/2811131>
- <https://centerclimatejustice.universityofcalifornia.edu/what-is-climate-justice/>
- <https://gofossilfree.org/nl/>

2

DIEREN- RECHTEN

Behoeften en wensen
van dieren voorop

Naast ruim 18 miljoen mensen leven er honderden miljoenen dieren in Nederland. Zij zijn, net als wij, individuen met bewustzijn en gevoel. De Partij voor de Dieren wil dat alle dieren naar hun aard kunnen leven en daar ook de ruimte voor krijgen. Daarom moeten hun rechten in de wet verankerd worden. Hun welzijn en leven hangen dan niet meer af van partijen die beweren voor dieren op te komen, maar dat ‘vergeten’ zodra ze aan een kabinet kunnen deelnemen. We zetten ons in tegen de vee-industrie, tegen de jacht en tegen de handel in dieren en hun producten. Totdat deze verboden zijn komt er scherper toezicht en betere voorlichting. Ook de gezondheid van huisdieren heeft prioriteit. Dierenasiels en -ambulances verdienen structurele ondersteuning van het Rijk. Onze huisdieren verdienen passende en betaalbare medische zorg. De Partij voor de Dieren wil vaste prijzen bij de dierenarts, zonder btw.

Dieren laten vaak zelf merken dat mensen anders met hen moeten omgaan, bijvoorbeeld wanneer zij zich bevrijden onderweg naar de slacht of ontsnappen uit opsluiting. Daarmee houden dieren de mens een spiegel voor, en zijn zij aanjagers van sociale verandering.

Dieren worden vaak slechts als ‘ding’ beschouwd en uitgebuit voor het gemak en genot van de mens. Hun intrinsieke waarde wordt niet gezien. Elk jaar worden er in ons land meer dan 500 miljoen dieren geslacht na een ellendig bestaan in de veehouderij. De wet die dieren zou moeten beschermen schiet ernstig tekort. Bovendien gelden er veel uitzonderingen op de wet, omdat economische belangen in de praktijk stelselmatig boven de gezondheid en het welzijn van dieren worden gesteld. Het dier als verdienmodel te vaak krijgt voorrang.

De manier waarop wij met dieren omgaan is een belangrijke oorzaak van veel van de grote problemen van onze tijd. Denk bijvoorbeeld aan klimaatverandering, biodiversiteitsverlies, infectieziektes als COVID-19 en vogelgriep, en uitputting van de bodem. Daarnaast concurreert het produceren van veevoer

met de productie van voedsel voor mensen. Als we dieren bevrijden uit de voedselketen, lossen we veel van deze problemen in één klap op. Tot het zover is moet het perspectief van de dieren leidend worden in de veehouderij, met ruimte voor hun natuurlijk gedrag, en moet hun leed zo veel mogelijk beperkt worden. Het lijden en sterven van dieren zodat hun lijf, moedermelk of eieren kunnen worden gegeten, wordt nu voor consumenten verborgen gehouden. Daar moet volledige transparantie en goede voorlichting over komen. We werken aan een samenleving waarin zo min mogelijk dieren worden gebruikt. Een samenleving waarin mensen en dieren in harmonie met elkaar leven.

Dierenrechten in de Grondwet

Dieren horen met respect en mededogen behandeld te worden. In de praktijk krijgen dieren echter nauwelijks wettelijke bescherming. Zo komen er jaarlijks vele duizenden dieren om in stalbranden, doordat brandveiligheidsregels tekortschieten en lange tijd zelfs ontbraken. Dit is het gevolg van absurde politieke keuzes. Wanneer de rechten van dieren in de wet zijn verankerd, kan veel dierenleed worden voorkomen of bestraft.

- De rechten van dieren worden in de Grondwet erkend en vastgelegd.
- De Wet dieren wordt een échte dierenbeschermingswet, waarbij de intrinsieke waarde van het dier en het natuurlijk gedrag van dieren niet meer opzij kunnen worden geschoven voor economische belangen.
- Alle relevante besluiten van het kabinet worden getoetst op hun invloed op de belangen van dieren.
- De overheid vraagt bij beleid dat aan belangen van dieren raakt altijd eerst proactief advies van dierenrechtenorganisaties.
- Er komt een ministerie voor Dieren. Dit ministerie dient níet ook de belangen van de landbouw en vee-industrie.

Een einde aan de vee-industrie

Het fokken, uitbuiten en doden van dieren in de veehouderij is onethisch en onhoudbaar. Veel dieren zien amper daglicht. Er worden zoveel dieren gefokt, uitgebuit en gedood voor vlees, vis, zuivel en eieren dat geen milieu-, natuur- of dierenwelzijnsmaatregel is opgewassen tegen alle problemen die dat met zich meebrengt. Het aantal dieren dat voor consumptie wordt gefokt en gedood moet drastisch omlaag. Er komt zo snel mogelijk een einde aan de vee-industrie. Duurzame, smakelijke en betaalbare opvolgers van dierlijke producten bieden nieuwe hoop voor de dieren, boeren en onze toekomst. Het Rijk gaat zich actief inzetten om die transitie op een zo kort mogelijke termijn te realiseren. De toekomst is plantaardig.

- Het totale aantal dieren dat in de Nederlandse veehouderij wordt gefokt en gedood krimpt met minstens 75% in de komende twee jaar.

Recht op natuurlijk gedrag

Zolang dieren nog niet zijn bevrijd uit de voedselketen, moet het leed zo veel mogelijk beperkt worden. De vee-industrie lijkt in niets op het leven in de natuur. Miljoenen eenden komen nooit buiten en hebben geen water om in te zwemmen of om zich mee te verzorgen. Ze zien voor het eerst in hun leven water wanneer ze in het slachthuis door een elektrocutiebad worden getrokken. Kalfjes en geitenlammetjes worden na de geboorte weggehaald bij hun moeder, zodat de melk van de moeder door mensen kan worden afgenomen, verkocht en geconsumeerd. Hoorns hebben koeien en geiten in de huidige veehouderij bijna nooit meer: de dieren worden hoornloos gefokt of onthoofd met een hete bout.

Door een wetswijziging van de Partij voor de Dieren werd in de Wet dieren eindelijk vastgelegd dat dieren niet meer mogen worden aangepast aan het houderijsysteem. Het zou niet langer toegestaan zijn om dieren pijn te doen of ze te laten lijden, om ze maar goedkoop en met zo veel mogelijk tegelijk in een stal te houden. Via een list van het ministerie van Landbouw, met steun van een meerderheid van de Kamer, werd deze bescherming van dieren weer uit de wet gehaald. Dit gaan we rechtzetten.

- De bescherming van dieren komt terug in de wet. Dieren worden verlost van pijnlijke ingrepen, krappe kooien en dichte stallen zonder mogelijkheid om natuurlijk gedrag te vertonen. Zo horen kippen een stofbad te kunnen nemen, willen varkens in de aarde kunnen wroeten, en horen koeien en geiten naar buiten te kunnen in plaats van opgesloten te zitten in stallen.
- Alle dieren in de veehouderij krijgen vrije uitloop naar buiten met voldoende schuilmogelijkheden tegen hitte en regen. In de stal beschikken dieren over voldoende ruimte, bodembedekking en afleidingsmateriaal en hebben ze de mogelijkheid om zich terug te trekken of juist samen te zijn.

- Kalfjes en lammetjes worden niet langer meteen na de geboorte weggehaald. Ze mogen opgroeien bij hun moeder in de wei en de melk drinken die voor hen bedoeld is. Dat geldt ook voor stierkalfjes, rammetjes en bokjes.
- Er komt een eind aan het gebruik van kooien in de veehouderij, zoals 'kraamboxen' (oftewel dwang-kooien) waarin zeugen tussen stangen staan. Zeugen krijgen de gelegenheid te nestelen en hun biggetjes te verzorgen.
- Er vinden geen pijnlijke ingrepen meer plaats als het castreren van biggen, het afbranden of -knippen van staarten, het afvijlen van tanden en het onthoornen van koeien en geiten.
- Er komt een verbod op het vergassen van pasgeboren haantjes in de eierindustrie en andere praktijken waarbij pasgeboren dieren, zoals bokjes, worden gedood.
- De productie van blank kalfsvlees wordt verboden. Het is onaanvaardbaar dat kalveren voor dit vlees expres ziek gemaakt worden met een ijzerarm dieet dat tot bloedarmoede leidt.
- Hoe de agrolobby het ook wendt of keert: in de gehele veehouderij wordt het welzijn van dieren met voeten getreden. Bij het fokken, gebruiken en houden van dieren staat per definitie het belang en het gemak van de mens voorop. In de eenden- en konijnenhouderij en in viskwekerijen kunnen de dieren niet eens op het meest primaire niveau worden voorzien in hun natuurlijke behoeften. Daarom worden de eenden- en konijnenhouderij en viskwekerijen in ieder geval per direct verboden.

Geen plofdieren

Veel dieren in de industrie zijn zo ver doorgefokt dat ze in een paar weken vetgemest kunnen worden. Dit zorgt voor ernstige gezondheidsproblemen. Zo zakken plofkippen door hun pootjes en kunnen dikbil-koeien niet meer natuurlijk bevallen. Een dierwaardig bestaan betekent ook dat dieren zich op natuurlijke en vrijwillige wijze kunnen voortplanten en niet langer kunstmatig en veelvuldig geïncubineerd worden.

- Het fokken op extreem snelle groei (zoals bij kippen en varkens) of op extreme productie (zoals bij melk-koeien) wordt verboden. Er komt een maximum

voor de 'productie' per dier en een minimumleeftijd voor de slacht.

- Er komt een einde aan het doorfokken op steeds grotere aantallen biggetjes die een zeug per dracht moet werpen.
- Er komt een verbod op het insemineren van dieren en op kunstmatige methoden van zaadwinning.
- Mannelijke dieren die gehouden worden om te helpen bij de voortplanting worden niet langer geïsoleerd, uitgehongerd en beperkt in hun natuurlijke gedrag. Vrouwelijke dieren worden niet gedwongen tot paring.
- Nederland maakt zich in de EU sterk voor een verbod op de productie van foie gras (ganzen- of eendenlever) en stelt een handels- en importverbod in voor dit product.

Aanpak leed tijdens diertransporten en in slachthuizen

Dieren worden zo min mogelijk vervoerd, en als ze vervoerd en geslacht worden, moeten ze daar zo min mogelijk leed en stress van ondervinden. Dier-vriendelijke slacht bestaat niet. Leed tijdens de slacht moet zo veel mogelijk worden voorkomen zolang slachthuizen nog bestaan.

- Diertransporten duren maximaal twee uur. Op koude en warme dagen (dat wil zeggen: in ieder geval op dagen met een verwachte temperatuur beneden 0 °C of vanaf 25 °C, dit wordt nader afgestemd op de diersoort) en dagen met sterke wind mogen dieren niet worden getransporteerd.
- Er komt veel strengere controle en handhaving van de Nederlandse en Europese transportregels. Onafhankelijke dierenartsen controleren het welzijn van dieren tijdens een transport. Vervoerders die vaak de fout in gaan worden geregistreerd.
- Transporten van levende dieren uit de veehouderij naar landen buiten de EU zijn niet langer toegestaan. Aan import en doorvoer via de EU van dieren vanuit bijvoorbeeld de Verenigde Staten naar Azië komt per direct een einde. Eendagskuikens worden niet langer geëxporteerd en de hele wereld over gevlogen.
- Transportwagens met dieren krijgen een gps-volgsysteem, ongeacht de lengte van het transport.

Er komt daarnaast een kilometerheffing op diertransport.

- Kalfjes mogen niet meer op transport worden gezet. Er komt per direct een einde aan de import van kalfjes voor de kalvermesterij.
- Het maximale aantal dieren, de minimumruimte per dier en andere inrichtingsmaatregelen voor transportwagens worden aangescherpt op basis van actuele wetenschappelijke kennis over de behoeften per diersoort. Dit geldt ook voor vissen en aquatische dieren. Er vindt verplichte monitoring plaats met verzegelde camera's en met sensoren voor in ieder geval temperatuur en luchtvochtigheid.
- Mensen die dieren vervoeren volgen verplicht een training over dierenwelzijn, waarbij ze leren hoe ze dieren goed moeten behandelen.
- Er komt een speciale belasting voor slachthuizen (slachttaks).
- Zolang dieren nog worden geslacht, worden alle dieren voorafgaand aan de slacht bedwemd. Het verbod op onverdoofd slachten gaat voor iedereen gelden: de uitzondering die ten behoeve van religieuze slacht op dit verbod is gemaakt, wordt geschrapt.
- Slacht- en bedwelmingsmethoden die ernstige pijn en angst veroorzaken worden direct afgeschaft. Denk aan de waterbadmethode bij kippen, eenden en kalkoenen, en de CO₂-verdooving bij varkens.
- Er komt een einde aan de slacht van en handel in (hoog)zwangere dieren.
- Er komt een verbod op het omkiepen van kratten met kippen, eenden en kalkoenen.
- Bij visserij en viskwekerijen wordt de standaard (eveneens) het verdoven van vissen vóór de slacht.
- Veemarkten worden verboden, omdat ze in welke vorm dan ook veel leed en stress veroorzaken.
- Nederland pleit ervoor om al deze aangescherpte maatregelen rondom het transport en slacht van dieren ook op Europees niveau te implementeren.

Goed toezicht en strenge handhaving

Het toezicht op dierenwelzijn moet op de schop. De Partij voor de Dieren wil dat er veel meer onaangekondigde controles plaatsvinden, zowel in de veehouderij als op andere plaatsen waar dieren in aanraking

komen met mensen. Overtredingen moeten streng worden bestraft. Om beter te kunnen handhaven, wil de Partij voor de Dieren dat de wetgeving wordt aangescherpt en concreet gemaakt. Open normen en zelfregulering laten te veel ruimte voor discussie en maken de handhaving vaak onmogelijk. Sancties kunnen bovendien makkelijker worden aangevochten wanneer de regelgeving niet duidelijk is. De dieren én de mensen die met hen werken zijn gebaat bij juridische duidelijkheid.

Het toezicht op de vee-industrie faalt aan alle kanten. Een belangrijke reden hiervoor is het enorme aantal dieren in de veehouderij. Dieren worden in Nederland letterlijk in een moordend tempo door slachthuizen gejaagd. Zelfs een basale vorm van toezicht wordt hierdoor onmogelijk gemaakt. Dit terwijl de extreme snelheid grote gevolgen heeft voor de dieren, voor de voedselveiligheid én de gezondheid van de slachthuismedewerkers. Zo komt het nog steeds vaak voor dat zieke dieren geslacht worden, ook al is dat verboden, of dat de dieren in het slachthuis door fouten met de bedwelmingsmethode nog bij bewustzijn zijn wanneer ze worden gedood.

- Stallen, slachterijen en verzamelcentra krijgen per direct permanent cameratoezicht. Dit komt bovenop controles door de dierenartsen van de NVWA ter plaatse.
- De bezem gaat door de Nederlandse Voedsel- en Warenautoriteit (NVWA) om te komen tot een organisatie met een sterk management en medewerkers die streng en rechtvaardig handhaven. De dienst gaat weg bij het ministerie van Landbouw en wordt ondergebracht bij Justitie en Veiligheid.
- De controle op alle schakels in de veehouderij wordt opgevoerd en komt in handen van de overheid in plaats van de sector zelf.
- Het tempo waarmee dieren door slachthuizen worden gejaagd gaat fors omlaag. Het aantal dieren dat wordt geslacht, wordt afgestemd op het toezicht dat de NVWA kan waarmaken.
- Om fraude en corruptie te voorkomen gaan controleurs rouleren tussen slachthuizen. Er is dus geen vaste controleur meer per slachthuis.

In slachthuizen en bij verzamelplaatsen voor dieren wordt standaard gewerkt met het vierogenprincipe: twee dierenartsen, of een dierenarts in combinatie met een medewerker van de dierenpolitie.

- Slachthuizen waar overtredingen plaatsvinden gaan direct dicht. Medewerkers die zich schuldig maken aan extra mishandeling van de dieren boven op het leed dat zij toch al ondergaan in het slachthuis, worden strafrechtelijk vervolgd en krijgen een blijvend beroepsverbod.
- De NVWA legt bij overtredingen direct forse boetes op, gerelateerd aan de omzet van de slachterij, en maakt de controlegegevens openbaar, evenals het antibioticaregister in de veehouderij.
- Er komt een verbod op het oormerken van dieren. Zolang de huidige regels nog gelden, krijgen gewetensbezwaarden een ontheffing van de oormerkplicht. Het kabinet pleit op Europees niveau voor de ontwikkeling en invoering van een dier-vriendelijker alternatief, zoals chipherkenning.
- Er komt wetgeving die de brandveiligheid van stallen verbetert en die dierenlevens spaart als er toch een stalbrand uitbreekt. Het gaat dan om regels zoals een maximumaantal dieren per stal, brandwerende dakisolatie, afscherming van de technische ruimte, verplichte sprinkler- of watermistinstallaties, verplichte vluchtmogelijkheden zoals valwanden en een verbod op luchtwassers.

Het eerlijke verhaal over het lijden van dieren in de vee-industrie

Vele kabinetten waren het erover eens dat consumenten moeten weten waar hun eten vandaan komt. Toch wordt de dagelijkse realiteit achter vlees, zuivel, eieren en vis nog steeds actief weggehouden bij het publiek. De afschuwelijke werkelijkheid voor de honderden miljoenen dieren in de industrie en het vrolijke beeld dat hierover wordt voorgespiegeld staan mijlenver van elkaar af. Scharreleieren komen bijvoorbeeld helemaal niet van kippen die lekker buiten kunnen rondlopen, maar van kippen die hun hele leven doorbrengen in een propvolle schuur. Door dit soort misleiding hebben veel consumenten geen idee hoe het er werkelijk aan toegaat. In reclame en op verpakkingen zien deze dieren er gelukkig en gezond uit.

De Partij voor de Dieren wil een einde aan de misleiding over de herkomst van dierlijke producten. De overheid moet zorg dragen voor volledige openheid en voorlichting over wat dieren in de vee-industrie ondergaan voordat hun vlees, eieren of melk in de supermarkt belanden. Journalisten moeten eenvoudiger toegang krijgen tot informatie over de gang van zaken in de veehouderij. Consumenten hebben het recht om te weten wat de realiteit is achter melk en kaas. Zo wordt een koe in de melkveehouderij ieder jaar zwanger gemaakt en worden haar kalfjes vrijwel direct na de bevalling bij haar weggehaald. De stiertjes eindigen in een mes-terij voor de productie van kalfsvlees, grotendeels voor de export. Dat geldt ook voor vaarskalfjes, de vrouwelijke kalfjes. Ongeveer de helft van deze kalfjes wordt afgevoerd, omdat zij niet voor hun melk gebruikt zullen worden. Paul McCartney zei ooit treffend: 'Als slachthuizen glazen wanden hadden, zou iedereen vegetariër zijn.' De Partij voor de Dieren denkt dat als stallen en transportwagens glazen wanden hadden, iedereen veganist zou zijn.

- Glazen wanden worden daadwerkelijk verplicht toegepast in delen van slachthuizen en stallen, zodat van buitenaf te zien is wat er binnen gebeurt. Hetzelfde geldt voor transportwagens. Dit zorgt voor échte transparantie over het leven en de dood van dieren in de veehouderij. Voor veel dieren zal het daglicht dat op die manier binnenkomt ook ten goede komen aan hun welzijn.
- Er komt een einde aan misleidende communicatie, verhullende termen (oftewel: humane washing) en reclame voor dierlijke producten.
- De overheid draagt zorg voor onafhankelijke beelden van de realiteit in stallen, slachthuizen, transport, kweekbassins en de visserij en brengt die actief naar buiten. Ook zorgt de overheid voor goede publieksinformatie over wat dieren moeten ondergaan omdat mensen dierlijke producten willen gebruiken.
- De overheid gaat feiten en cijfers over dieren in de veehouderij volledig en helder registreren en op een toegankelijke manier publiceren.

Dat gaat onder meer over de aantallen dieren dat voortijdig sterft in de stallen of dood aankomt bij het slachthuis na transport.

- In voorlichting over dieren in de veehouderij wordt benoemd dat er voor consumptie van kleine dieren, zoals kippen, veel meer individuen sterven dan voor consumptie van grote dieren. Cijfers over milieu-impact kunnen mensen motiveren om te minderen of te stoppen met het eten van rundvlees. Dat is goed nieuws voor de dieren, behalve wanneer consumenten dit gaan ‘compenseren’ door kleinere dieren te gaan eten, wat de hoeveelheid leed vergroot. De overheid moet streven naar een wereld waarin plantaardig eten de norm is en bevordert dat door het hele verhaal te vertellen.
- Dierenleed wordt verplicht zichtbaar op verpakkingen van dierlijke producten, vergelijkbaar met visuele boodschappen op pakjes sigaretten. Op vlees, vis, zuivel, eieren, producten gemaakt van insecten en producten waarin dierlijke ingrediënten verwerkt zitten, komt een duidelijk etiket dat laat zien waar en hoe de betrokken dieren geleefd hebben. In restaurants komt deze informatie op de menukaart te staan. Bij vlees en vis hoort daar ook bij op welke leeftijd, waar en hoe het dier geslacht is. Bij dieren die in vrijheid leefden wordt vermeld hoe ze gevangen en gedood zijn, zowel bij vlees als bij vis en schaaldieren. Op vleeswaren komt een QR-code met een stream naar het slachthuis waar het dier is geslacht, zodat consumenten zelf het slachtproces kunnen beoordelen.

Vissen, schaaldieren en insecten voelen pijn

In de wetenschap bestaat al lang consensus dat vissen, krabben en kreeften wel degelijk pijn en stress kunnen ervaren en een bewustzijn hebben. Voor steeds meer insectensoorten is dit inmiddels ook wetenschappelijk aangetoond. Toch worden deze dieren nog nauwelijks meegenomen in dierenwelzijnsbeleid. Vissen die in netten terechtkomen of via haken (longlines) worden gevangen, maken een gruwelijke doodstrijd door. De Partij voor de Dieren zet zich in voor een verbod op alle vang- en dodingsmethoden voor onderwaterdieren.

- Alle vormen van onderwaterjacht, zoals de visserij, worden verboden. Tot die tijd worden sleepnetten en andere destructieve, bodemverstorende visserijmethoden nergens meer toegestaan vanwege het leed en de grootschalige vernieling van ecosystemen die ze onder water aanrichten. Ook komt er een eind aan de staandwantvisserij. In deze staande netten komen naast vissen ook zeezoogdieren als bruinvissen vast te zitten, waardoor ze verdrinken.
- Het aangekondigde verbod op het levend koken van kreeften en krabben treedt per direct in werking. Er komt ook een verbod op het levend koken van andere dieren, zoals garnalen, en de verkoop van levende schaaldieren voor consumptie wordt verboden. Het afknippen van ogen bij garnalen wordt per direct verboden, net als de import en verkoop van producten waarvoor dit is gebeurd.
- Er komen geen nieuwe vis-, schaaldier- en schelpdierkwekerijen en bestaande worden zo snel mogelijk afgebouwd. Palingen kunnen niet worden gekweekt, maar worden nog altijd als glasalen in het wild gevangen en worden in kwekerijen vetgemest. Deze ‘palingkwekerijen’ worden verboden. Voor octopuskwekerijen wordt geen toestemming verleend.
- Onverdoofde slacht van vissen wordt verboden. De meest effectieve methodes van verdoving worden ingezet en er wordt verder onderzoek gedaan om de kennis uit te breiden over verdovingsmethoden en de toepasbaarheid ervan voor verschillende vissoorten.
- Er zijn nog geen gevalideerde methodes om krabben en kreeften snel en pijnloos te doden. Daarom wordt hier onderzoek naar gedaan en worden verbeteringen met spoed doorgevoerd zolang deze dieren nog worden gekweekt en gevangen voor consumptie.
- Sportvissen (de hengeljacht) is een vorm van tijdverdrijf die ernstig dierenleed veroorzaakt en wordt verboden.
- Er komt op Nederlands en Europees niveau een verbod op het kweken van insecten en op nieuwvestiging van insectenkwekerijen, om deze nieuwe vorm van vee-industrie in de kiem te smoren. Zolang dit verbod nog niet in werking is getreden, nemen de kwekerijen verplichte maatregelen om pijn en lijden tegen te gaan en om de leefomgeving zoveel mogelijk op de behoeften van de soort af te stemmen. Voor insectensoorten waarbij (nog) niet onomstotelijk is

bewezen dat zij pijn en stress kunnen ervaren, wordt gehandeld vanuit het voorzorgsprincipe.

- De NVWA gaat handhaven op dierenwelzijnsmaatregelen bij kwekerijen van vissen, schaaldieren en insecten.

EU-brede aanpak van leed in de vee-industrie en visserij

De Partij voor de Dieren is in Europa dé partij die opkomt voor een betere bescherming van dieren. We hebben er al voor gezorgd dat er nieuwe Europese wetten komen voor betere dierenrechten; dat is een belangrijke stap om leed te voorkomen. Maar we zijn er nog niet. De beslissingen die Europa nu neemt kunnen de komende jaren het verschil maken voor dieren. Nederland benut de invloed die het als lidstaat heeft om leed in de vee-industrie en visserij aan te pakken.

- Het welzijn van dieren wordt niet langer opzijgeschoven voor geld. Dierenrechten gaan de basis vormen bij EU-afspraken over landbouw, visserij, natuur en de omgang met dieren.
- De Europese dierenwelzijnswetgeving wordt volledig herzien en uitgebreid met nieuwe wetgeving voor dieren die nog niet beschermd zijn, zoals volwassen koeien.
- Nederland maakt zich in de EU hard voor het beëindigen van de intensieve veehouderij.
- Alle dieren in de Europese veehouderij krijgen recht op vrije uitloop, daglicht, voldoende ruimte, stro en afleiding. Zolang dieren voor consumptie worden gefokt en gedood is soort-specifieke wetgeving een vereiste.
- Dieren in de vee-industrie worden niet langer opgesloten in kooien. Het aangekondigde EU-kooienvverbod waarvoor 1,4 miljoen mensen een burgerinitiatief tekenden gaat zo snel mogelijk, maar uiterlijk in 2027 in.
- Er komen wettelijke Europese welzijnseisen voor vissen, kreeften, krabben en andere zeedieren die in staat zijn pijn te ervaren; voor onderwaterdiersoorten waarbij (nog) niet onomstotelijk is bewezen dat zij pijn en stress kunnen ervaren, wordt gepleit voor handelen vanuit het voorzorgsprincipe.

- Geïmporteerde dierlijke producten moeten aan dezelfde eisen voldoen als de Europese producten.

Stop de jacht, laat in vrijheid levende dieren met rust

De Partij voor de Dieren wil dat in vrijheid levende dieren zo veel mogelijk met rust worden gelaten. De leefruimte van dieren wordt steeds verder ingeperkt en wanneer er mensen in de buurt van dieren komen, krijgen dieren vervolgens de schuld als er overlast is. Dat is de wereld op zijn kop.

Terwijl dieren- en natuurliefhebbers verheugd waren over de komst van de wolf, werd er door populistische politici angst gezaaid onder omwonenden en recreanten. Boerenpartijen gebruiken de wolf om te scoren bij hun achterban, maar ook van de rechtse en christelijke partijen moet de wolf het niet hebben: zij vinden dat afschot mogelijk moet zijn.

Onder het mom van ‘populatiebeheer’ schieten hobbyjagers jaarlijks in Nederland zo’n één miljoen dieren dood. Hetzelfde aantal wordt aangeschoten en raakt ernstig gewond. Jonge dieren blijven moederloos achter, partnerverbanden worden wreed verstoord en groepshiërarchie en populatiedynamiek worden letterlijk aan flarden geschoten. De Partij voor de Dieren wil dat er een einde komt aan de jacht, en dat dieren weer de ruimte krijgen om in vrijheid te leven naar hun aard.

- De intrinsieke waarde en bescherming van in vrijheid levende dieren zijn voortaan uitgangspunt van beleid.
- In vrijheid levende dieren worden niet gedood. Alleen na raadpleging van onafhankelijke deskundigen en bij dringende redenen, bijvoorbeeld als een dier uitzichtloos en ernstig lijdt of wanneer de volksgezondheid wordt bedreigd, kan de overheid een uitzondering maken. De ontheffing hiervoor wordt alleen door de landelijke overheid

afgegeven en stelt strenge eisen aan de manier van doden, waar ook op gehandhaafd wordt.

- De landelijke lijst van vrij bejaagbare soorten wordt afgeschaft. Er komt een verbod op het doden van in vrijheid levende dieren door hobbyjagers.
- Het vangen van dieren uit het wild of het uitzetten van dieren ten behoeve van de jacht en de illegale jacht worden aangepakt met meer veldtoezicht en strengere straffen. Jagers krijgen eerder dan nu het geval is een levenslang jachtverbod bij ernstige wetsovertredingen.
- Jachttoezichthouders en andere buitengewoon opsporingsambtenaren mogen niet in dienst zijn bij de jachthouders op wie ze toezicht moeten uitoefenen.
- Faunabeheereenheden (jagersclubs) worden afgeschaft.
- Het organiseren van jachttoerisme in binnen- en buitenland wordt verboden, evenals het adverteren hiervoor.
- Dieren mogen niet worden verstoord tijdens kwetsbare periodes zoals de draag-, rui-, broed- en zoogtijd.
- Er komt een verbod op het gebruik van robot-grasmaaiers die schadelijk zijn voor de biodiversiteit en nu een gevaar vormen voor allerlei diersoorten, zoals egels die in het gras hun eten zoeken.
- Er komt een landelijk dekkend netwerk van zorg voor in vrijheid levende dieren die gewond zijn geraakt, waarbij jagers niet langer betrokken zijn.
- Dieren krijgen de ruimte, rust en bescherming om te leven naar hun aard. Natuurgebieden worden verbonden om migratie mogelijk te maken en de populatiedynamiek in balans te houden.
- De overheid beschermt in vrijheid levende dieren tegen de gevolgen van klimaatverandering. Dit kan gaan om inrichtingsmaatregelen zoals brandgangen en geïsoleerde nestkasten om dieren te beschermen tegen bosbranden, maar ook om acute maatregelen zoals toegang tot water tijdens een periode van uitzonderlijke droogte.
- Wolven zijn een verrijking van de natuur in

Nederland en dragen bij aan een grotere bio-diversiteit. Veehouders krijgen hulp bij en voorlichting over het beschermen van hun dieren, en subsidies voor beschermende maatregelen worden toegankelijker. Om deze subsidies te ontvangen moeten de maatregelen ook aantoonbaar de dieren beschermen. Hier wordt actief op gehandhaafd.

- Burgers worden beter geïnformeerd over hoe zij veilig en verantwoord kunnen omgaan met de aanwezigheid van wolven in een gebied.
- De wolf blijft een strikt beschermde soort in de Nederlandse wetgeving.
- Bij de maatregelen die Nederland neemt om harmonieus samenleven met de wolf te bevorderen, wordt er geanticipeerd op de komst of uitbreiding van andere grote predatoren zoals de goudjakhals en de lynx.
- Het Koninklijk Jachtdepartement wordt opgeheven. Kroondomein Het Loo wordt het hele jaar publiek toegankelijk en er wordt niet meer gejaagd of aan faunabeheer gedaan.

Voorkomen in plaats van bestrijden

De mens heeft de natuur en haar ecosystemen uit balans gebracht. Natuurgebieden zijn versnipperd en steeds minder divers. Dieren als de eikenprocessierups profiteren hiervan. In een gezond ecosysteem houden koolmezen, spechten, wantsen en vleermuizen de populatie in toom, maar door de monotone aanplant van eiken en het wegmaaïen van struiken zijn deze natuurlijke vijanden in de minderheid geraakt.

Eventuele mens-dierconflicten zouden niet met kogels en vergassing opgelost moeten worden, maar met creativiteit en innovatie. Voor bijvoorbeeld de 'overlast' van ganzen rondom luchthavens is het vergassen van de dieren wreed en zinloos, zeker omdat landbouwgronden rondom landingsbanen zijn ingezaaid met voor ganzen aantrekkelijke gewassen. De Partij voor de Dieren wil dat er wordt geïnvesteerd in slimme, effectieve dier- en natuurvriendelijke oplossingen en voorlichting over een vreedzame en verantwoorde omgang met in het wild levende dieren.

- Rond vliegvelden worden geen landbouwgewassen verbouwd die ganzen aantrekken, maar gewassen die voor ganzen onaantrekkelijk zijn of weides met zonnepanelen. Die worden zo geplaatst dat ze piloten niet verblinden. De ganzen worden gelokt naar gebieden waar ze veilig kunnen verblijven.
- Door een flinke krimp van het aantal vlieg-bewegingen komt er ook weer ademruimte voor alle levende wezens.
- Het vergassen van in het wild levende dieren, waaronder ganzen, wordt verboden. Prikken van eieren en andere vormen van nestbeheer zijn dierenonvriendelijk doordat ze het broedproces verstoren en saboteren. Échte preventie is herstel van ecosystemen; daar wordt dan ook op ingezet.
- Boeren krijgen alleen een schadevergoeding als ze diervriendelijke methoden, die doorgaans aantoonbaar effectief zijn, hebben gebruikt om schade te beperken maar die vervolgens toch niet hebben geholpen.
- Jaarlijks sterven zo'n 60.000 muskus- en bever-ratten een gruwelijke dood in een klem of verdrinkingsval. 15.000 andere dieren sterven als 'bijvangst'. Dit moet stoppen. De overheid gaat inzetten op preventie en versterkte dijkbewaking. Zolang er nog muskusratten worden gedood, wordt de verdrinkingsval verboden en wordt er ook openheid gegeven over levende bijvangsten (dieren die gewond raken maar niet sterven).
- Er komen maatregelen om verkeersongelukken met in het wild levende dieren als zwijnen en herten tegen te gaan, zoals het verlagen van de maximum-snelheid, het plaatsen van wildhekken en rasters en het inzetten van slimme technologie.
- Afval trekt dieren aan. Zwerfafval en ondeugdelijk aangeboden afval worden actief bestreden, in plaats van dieren zoals muizen en ratten die erdoor worden aangetrokken.
- Er komt financiële ondersteuning voor organisaties die hulp verlenen aan stadsduiven. Deze dieren zoeken in de leefomgeving van mensen hun eten op de grond en raken daarbij vaak met hun pootjes verstrikt in zwerfafval en menselijke haren, wat kan leiden tot permanente verminking en moeite met lopen.
- Meeuwen en duiven horen bij de stad. Waar nodig worden alternatieve nestgelegenheden voor deze vogels aangeboden om conflicten tussen mens en dier in het bewoonde gebied te voorkomen.
- Verwilderde katten worden niet gedood, maar gevangen, gecastreerd of gesteriliseerd en teruggezet. Zo wordt op diervriendelijkere wijze voorkomen dat verwilderde kattenpopulaties zich uitbreiden en dat ze de predatiedruk op vogels en kleine zoogdieren verhogen.
- Lanen en straten met veel eikenbomen worden met struiken en nestkasten aantrekkelijk gemaakt voor de natuurlijke vijanden van de eikenprocessierups. Het gebruik van gif en plakstrips rond bomen is geen oplossing. Het veroorzaakt dierenleed, doodt veel natuurlijke vijanden van de eikenprocessierups en vergiftigt de omgeving.
- 'Probleembevers' bestaan niet. Bestaande ontheffingen om deze beschermde dieren te doden worden ingetrokken en er worden geen nieuwe ontheffingen uitgegeven.
- De beste manier om de impact van uitheemse soorten zoals rivierkreeften op de biodiversiteit te beperken, is om ecosystemen te herstellen. We zetten in op maatregelen als natuurvriendelijke oevers, en stoppen met 'innovatieve oplossingen' die leed veroorzaken zoals kreeften- en krabben-sleuven.
- Ter bescherming van de wilde bij komt er een registratie- en vergunningplicht voor bijenkasten. In en rondom natuurgebieden worden bijenkasten geweerd.

Nederland wordt leer-, dons- en bontvrij

Bont, dons en angorawol zijn voorbeelden van overbodige producten die onaanvaardbaar veel dierenleed veroorzaken. Het gebruik van de vacht van dieren voor mode of accessoires is daarom moreel verwerpelijk. Het houden van nertsen voor bont is mede dankzij de jarenlange inzet van de Partij voor de Dieren in 2021 in Nederland verboden. Dat is goed nieuws, want daarmee worden er geen dieren

meer in Nederland gehouden voor de productie van bont.

Niet alleen aan bont, maar ook aan de productie van leer, dons en verschillende soorten wol, waaronder angora- en merinowol, kleeft ernstig leed. Zo wordt de vacht van angorakonijnen met geweld van het levende dier getrokken, geschoren of geknipt. Ganzen en eenden worden levend geplukt voor het verzamelen van dons. De Australische jacht op kangoeroes gaat gepaard met gruwelijke misstanden en ernstig lijden. Toch is Europa de grootste importeur van kangoeroeproducten ter wereld en ligt er nog altijd kangoeroeleer in de winkels. De Partij voor de Dieren wil dat er een einde komt aan iedere vorm van uitbuiting en mishandeling van dieren voor de productie van mode: Nederland wordt leer-, dons- en bontvrij!

- Nederland maakt zich sterk voor een Europees fokverbod voor dieren die gebruikt worden voor de productie van bont, vacht, dons en leer.
- Nederland verbiedt de import, productie en verkoop van bont, leer, kasjmier (geitenvacht), kangoeroeproducten en angorawol en pleit ervoor om dit EU-breed in te voeren. Hetzelfde geldt voor dons van levend geplukte en gedwangvoederde ganzen en eenden.
- Zolang bont-, vacht-, dons- en leerproducten nog verkocht mogen worden, is duidelijke etikettering hiervan verplicht, met informatie over de herkomst, het aantal dieren dat voor het product is gedood en de wijze waarop ze gedood zijn.
- Import en verkoop van leer afkomstig van dieren die speciaal voor de leerindustrie worden gefokt, zoals krokodillen, slangen en hagedissen, wordt per direct verboden.

Dieren zijn geen vertier

Gelukkig worden echte dieren in tentoonstellingen, shows en films steeds vaker vervangen door kunstige varianten of computeranimaties. Zo kan het publiek genieten zonder dat dieren hiervoor hoeven te lijden. De Partij voor de Dieren wil dat er een einde komt aan dierenleed voor entertainment.

Dierentuinen, circussen, roofvogelshows en het Dolfinarium hebben met elkaar gemeen dat (wilde) dieren in gevangenschap worden uitgebuit ter vermaak van mensen en voor commercieel gewin.

Fokprogramma's in dierentuinen dragen nauwelijks bij aan de instandhouding van bedreigde diersoorten en zijn vooral ingegeven door andere motieven: pasgeboren dieren doen het goed als publiekstrekker. Wat veel mensen niet weten is dat er ook dieren áchter de schermen in dierentuinen een erbarmelijk leven leiden. Zogeheten surplusdieren worden als overvloedig gezien door dierentuinen en kinderboerderijen en kwijnen weg in kleine kooien, verborgen voor het publiek.

- Dierentuinen en kinderboerderijen worden omgevormd tot gespecialiseerde opvanglocaties, waar nodig met financiële steun van het Rijk. In plaats van financiële belangen of de belangen van bezoekers centraal te stellen, komt het dierenwelzijn op de eerste plaats te staan.
- Het Dolfinarium en aquaria worden gesloten. Sommige locaties zouden kunnen dienen als (tijdelijke) opvanglocatie voor gestrande of illegaal verhandelde zee(zoog)dieren.
- In Nederland en Europa investeren we in voldoende goede opvang van dieren die niet meer uitgeplaatst kunnen worden. Daarbij krijgen de dieren de ruimte die ze nodig hebben in een zo natuurlijk mogelijke omgeving.
- We verbieden het vastketenen van (wilde) dieren, zoals olifanten en roofvogels.
- We verbieden alle gebruik van dieren als publieksvermaak, zoals in circussen en wildparken.

- Zolang er nog dieren in kinderboerderijen wonen komen er strengere wettelijke eisen voor hun welzijn, met het natuurlijk gedrag van de dieren als norm. Dieren zijn geen speelgoedknuffels en krijgen de vrijheid om op een rustige plek te leven zonder constant door mensen opgetild of aangehaald te worden. Er wordt informatie gegeven over de behoeften en wensen van de dieren.
- Fokken met dieren ter bevoorrading van dieren-tuinen, shows en kinderboerderijen moet direct stoppen. Jonge en pasgeboren dieren worden niet meer als publiekslokker gebruikt. Dieren van onder meer kinderboerderijen worden niet meer naar opfokbedrijven of het slachthuis gebracht. Dieren worden alleen (humaan) geëuthanaseerd als ze ondraaglijk en uitzichtloos lijden. Surplusdieren die er al zijn krijgen de ruimte, zorg en vrijheid die ze nodig hebben.
- Tradities en feesten waarbij dieren worden gebruikt of gedood, zoals levende kerststallen, zwientje tikken en kallemooi met levende hanen, worden afgeschaft.
- Ook 'sporten' en wedstrijden waarbij dieren worden gebruikt of gedood, zoals paardentopsport, kamelenraces, duivensport en hengeljacht op vissen, worden verboden.
- Paarden worden niet langer gebruikt voor pony-parken, evenementen en feesten. Luidruchtige en drukke omgevingen leveren paarden stress op, dit is erg onprettig voor het dier. Paarden kunnen door te veel stress op hol slaan. Dit vormt een risico voor de veiligheid van het paard, dat zichzelf kan bezeren, en voor mensen in de omgeving die gewond kunnen raken door een op hol geslagen paard.
- Er komt een Paardenbesluit waarin de basisregels voor het welzijn van paarden wettelijk worden vastgelegd. Paarden krijgen vrije uitloop naar buiten en de ruimte voor natuurlijk en sociaal gedrag in kuddes. Schadelijke trainingsmiddelen en -methoden, zoals zweepjes, bidden en tongbandjes, worden verboden en er komt een minimumleeftijd waarop pony's en paarden belast mogen worden. Het wordt niet langer toegestaan dat paarden worden opgesloten in kleine stallen, geen bewegingsruimte hebben of solitair worden gehouden.

- Er komt een gedragscode voor de inzet van dieren in kunst en media.
- Er komt een einde aan de verhuur van dieren.

Stop dierproeven

Experimenten op dieren moeten zo spoedig mogelijk worden gestopt. De proeven en de manier waarop de dieren hiervoor worden gehuisvest, veroorzaken ontoelaatbaar veel pijn, stress en sterfte bij dieren. Het merendeel (ongeveer 85%) van de uitgevoerde dierproeven leidt bovendien niet tot bruikbare resultaten, omdat dieren en mensen biologisch te veel van elkaar verschillen. Daarom is het niet alleen vanwege dierenwelzijn, maar ook wegens de dringende behoefte aan betere modellen, belangrijk om geen dierproeven meer te verrichten. Methoden zonder proefdieren leveren in veel gevallen betere en betrouwbaardere resultaten op. Waar proefdiervrije methoden nog niet bestaan, moeten ze ontwikkeld worden. Zo kan Nederland aanjager worden op het gebied van onderzoek zonder proefdieren. De Partij voor de Dieren wil dan ook dat de investering in alternatieven voor proefdieronderzoek de hoogste prioriteit krijgt.

- Nederland zet zich in EU- en ander internationaal verband in voor een versnelling van de internationale erkenning en toepassing van proefdiervrije onderzoeks- en testmethoden en het uitfasen van dierproeven.
- Onderzoek met dieren wordt zo snel mogelijk verboden. Er komt een plan (met tijdpad) om het apenonderzoekscentrum BPRC zo spoedig mogelijk te sluiten.
- Zolang dierproeven nog plaatsvinden, wordt de vergunningverlening fors aangescherpt. Een vergunning wordt niet meer verleend als van tevoren niet kan worden bewezen dat de resultaten vertaalbaar zijn naar de mens. Het wordt verplicht om vooraf een systematische review te doen, waarin wordt onderzocht of de dierproef noodzakelijk is en of er geen proefdiervrij alternatief beschikbaar is.

Uitvoerders worden verplicht om openheid van zaken te geven over de dierproeven die zij doen; voor burgers en toezichthoudende organisaties moet duidelijk zijn hoe dierproeven uitgevoerd worden.

- Het Europese verbod op dierproeven voor cosmetica wordt strikt gehandhaafd, zodat bedrijven dit niet langer kunnen omzeilen.
- Wanneer er bij het ontwikkelen van een product dierproeven zijn gedaan, blijft dit twintig jaar te lezen op het etiket.
- We verbieden het fokken en doden van proefdieren die 'in voorraad' worden gehouden. Dieren die niet meer worden gebruikt voor onderzoek worden opgevangen en herplaatst.
- Biotechnologie bij dieren – waaronder genetische manipulatie en klonen – wordt verboden.
- Het wordt mogelijk dat een rechter de naleving van de Wet op de dierproeven toetst. Burgers en maatschappelijke organisaties krijgen mogelijkheden om bezwaar te maken tegen voorgenomen dierproeven.
- Het budget dat de overheid jaarlijks aan dierproeven besteedt wordt stapsgewijs overgeheveld naar onderzoek zonder proefdieren.
- De overheid ontwikkelt per toepassingsgebied van dierproeven (wettelijk voorgeschreven veiligheidsonderzoek, fundamenteel wetenschappelijk onderzoek, toepassingsgericht onderzoek en onderwijs) uitfaseringsbeleid met een heldere tijdlijn. Dierproeven in het hoger onderwijs (bachelor en master) worden per direct verboden; wettelijk voorgeschreven veiligheidsonderzoek wordt per 2030 verboden.
- Dierproeven om de veiligheid van landbouwgif te toetsen worden per direct verboden. Deze dierproeven hebben een slechte voorspellende waarde en de ontwikkeling van nieuwe soorten landbouwgif zou niet in Nederland gefaciliteerd moeten worden.
- Dierproeven voor defensie worden per direct verboden. Nederland koopt geen, en investeert niet in, defensiemiddelen waarvoor dierproeven zijn gedaan.

Bescherm huisdieren tegen misbruik, verwaarlozing en uitbuiting

De helft van alle huishoudens in Nederland heeft een of meer huisdieren. Er leven alleen al zo'n drie miljoen katten en 1,9 miljoen honden in ons land. Al deze dieren zijn volledig afhankelijk van hun 'eigenaar'. Er wordt voor ze bepaald wat ze eten, of ze contact hebben met soortgenoten en of ze medische hulp krijgen als dat nodig is. Niet alle dieren krijgen de aandacht en zorg waar ze recht op hebben. De Partij voor de Dieren wil dat huisdieren wettelijk beter beschermd worden tegen misbruik, verwaarlozing of uitbuiting.

Op een zorgzame manier omgaan met de dieren waar mensen mee samenleven begint al bij de fok en de verkoop van deze dieren. Het fokken van rasdieren richt zich nu nog vooral op het uiterlijk van de dieren, niet op hun gezondheid of welzijn. Daarnaast worden in Nederland en daarbuiten in grote schuren tienduizenden honden, katten en andere huisdieren gefokt door malafide fokkers en broedfokkers. Hier moet hard tegen opgetreden worden.

Naast honden en katten worden er ook uitheemse soorten als huisdier gehouden, terwijl deze dieren hier absoluut niet geschikt voor zijn. Hun behoeften en instincten zijn immers gelijk aan die van hun soortgenoten in het wild. In een huiselijke omgeving kan daar sowieso niet aan worden voldaan. Op de positieflijst voor zoogdieren, die mede dankzij jarenlange strijd van de Partij voor de Dieren in 2024 in werking is getreden, staat welke zoogdieren er als huisdier mogen worden gehouden. Dieren die niet op de lijst staan, mogen niet worden gehouden of verhandeld. Dankzij de Partij voor de Dieren komt er ook een positieflijst voor reptielen. Hierdoor wordt er duidelijkheid gegeven over welke dieren in ieder geval niet geschikt zijn om als huisdier te houden.

- Naast een positieflijst voor zoogdieren en reptielen komt er ook voor de andere diercategorieën een korte lijst van dieren die, gelet op hun natuurlijke gedrag en behoeften, geschikt zijn om als huisdier te worden gehouden.

- De positieflisten worden regelmatig geëvalueerd en aangepast op basis van voortschrijdend wetenschappelijk inzicht. Bij deze heroverwegingen staat het belang van het dier voorop, wat betekent dat een gedomesticeerde status niet langer een garantie is voor een plek op de lijst.
- Het gedoogbeleid om dam- en edelherten te houden en te fokken ondanks dat zij niet op de positieflist staan stopt per direct.
- Het verbod op het fokken van dieren met ongezonde uiterlijke kenmerken, erfelijke afwijkingen en ziekten zal strikt worden gehandhaafd. Het houdverbod voor dieren met een extreem en ziekmakend uiterlijk gaat per direct gelden voor kortsnuiten (met een overgangsregeling voor de dieren die er al zijn), en wordt uitgebreid naar alle ongezonde honden- en kattenrassen, en huisdieren anders dan honden en katten.
- De invoer van buitenlandse puppy's en andere jonge dieren uit fokschuren wordt verboden. Hierop wordt, in samenwerking met de ons omringende landen, streng gecontroleerd. Er komt een DNA-databank voor honden en katten.
- In de aanpak van malafide fokkers en broedfokkers van huisdieren worden (ook) levenslange houdverboden en strafrechtelijke maatregelen ingezet.
- Fokken met huisdieren wordt gereguleerd door middel van persoonsgebonden vergunningen die pas worden uitgegeven na een succesvol afgelegd examen over het betreffende dier. Bijscholing wordt gegarandeerd door tweejaarlijks opnieuw een examen te moeten afleggen.
- De minimumleeftijd voor het scheiden van kittens van hun moeder gaat omhoog naar twaalf weken. Ook bij andere diersoorten wordt deze minimumleeftijd bepaald op basis van soortspecifieke overwegingen. Er worden daarnaast minimumleeftijden vastgesteld voor ingrepen als castratie en sterilisatie.
- De chip- en registratieplicht voor honden wordt uitgebreid naar katten, en aangemoedigd voor huisdieren waarbij er 'ontsnappingsgevaar' is of die behoren tot een soort die vaak wordt gedumpt. Niet-invasieve identificatiemethoden zoals een iris- of retinascan worden onderzocht.
- Er komt een verplichte bedenktijd en pre-aanschaf-cursus voor de aanschaf van gezelschapsdieren. Mensen die met een dier willen samenleven, doen zo kennis op over het gedrag, de manier van communiceren, de behoeften en de wensen van het dier.
- Om impulsaankopen te voorkomen, wordt de verkoop van dieren via internet, tuincentra, markten, beurzen en andere locaties verboden. Mensen die voor een dier willen en kunnen zorgen, worden aangemoedigd om een dier te adopteren bij een asiel.
- Het tentoonstellen van dieren op markten en beurzen wordt verboden.
- Er komen minimumnormen voor de manier waarop een dier wordt gehuisvest en verzorgd. Er komt een verbod op de verkoop van vissenkomen en te kleine hokken of kooien. Het in afzondering houden van sociale dieren, zoals konijnen, wordt verboden. Wanneer een mannelijk en vrouwelijk dier samen worden gehouden of wanneer er een aanzienlijke kans is op contact met andere soortgenoten, worden onbedoelde nestjes voorkomen met behulp van castratie of sterilisatie. Op deze maatregelen kan een uitzondering worden gemaakt wanneer dat aantoonbaar in het belang van het individuele dier is.
- Het gebruik van stroom- en prikhalsbanden voor honden is al verboden, maar de verkoop en het bezit nog niet. Hier moet per direct verandering in komen.
- Dieren zijn geen les- of therapiemateriaal, speelgoedknuffels of versiering. Het wordt daarom verboden om ze te fokken of houden in scholen, zorginstellingen en bedrijfspanden. Dit heeft geen betrekking op dieren die bij bewoners van een zorginstelling wonen of die met hun verzorger mee naar het werk gaan.
- Ook op Europees niveau maakt Nederland zich hard voor een goede bescherming van huisdieren. De illegale handel in huisdieren en de gruwelijke behandeling van jachthonden, zwerfhonden en -katten in Europa wordt bestreden. Alle honden en katten in Europa krijgen een chip en worden beschermd door welzijnsregels.

Er komt een Europese positieflijst waarop staat welke diersoorten geschikt zijn om als huisdier te worden gehouden.

Betere opvang en noodhulp

Ieder jaar belanden vele tienduizenden huisdieren, die eerder vaak in een opwelling zijn gekocht, in het asiel. Ook pasgeboren dieren worden regelmatig naar het asiel gebracht of gedumpt. De opvang van gevonden of afgestane dieren is een wettelijke taak van gemeenten, maar die laten het vaak afweten. Daardoor zijn het vaak hardwerkende vrijwilligers die de dierenasielen en opvangcentra draaiende houden met donaties van particulieren.

De financiering van hulp aan wilde dieren in nood is zelfs helemaal niet wettelijk vastgelegd, waardoor ondersteuning door overheden vaak gering is of volledig ontbreekt. De Partij voor de Dieren wil dat de overheid haar verantwoordelijkheid neemt en wildopvangcentra, dierenasielen en -ambulances financieel ondersteunt. Ook de medische zorg voor huisdieren moet beter en goedkoper. Met meer opleidingsbudget, wettelijk vastgestelde tarieven en vrijstelling van btw krijgen meer huisdieren de zorg die ze verdienen.

- Er komen landelijke richtlijnen voor de financiering van dierenopvangcentra, inclusief wildopvangcentra, opvangen die zich in bepaalde diersoorten specialiseren en permanente opvangen van dieren die afkomstig zijn uit de veehouderij en andere dierindustrieën. De Rijksoverheid neemt het voortouw en zorgt voor voldoende financiering voor gemeenten en provincies.
- De uitrol van structurele en voldoende financiering van dierenopvangcentra gaat gepaard met bevordering van de kwaliteit. Dit wordt onder andere gedaan door middel van erkenning met een beschermde titel.
- De huisdierensector (fokkers en verkopers van huisdieren) gaat meebetalen aan de opvang en verzorging van afgestane en gevonden dieren. Per verkocht dier wordt een bijdrage gestort in een opvangfonds.
- Het netwerk van opvangcentra en dierenambulances wordt landelijk dekkend.

- Dierenambulances worden officieel voorrangsvoertuigen en krijgen daarmee, net als andere hulpdiensten, bevoegdheden om snel ter plaatse te kunnen zijn voor noodhulp aan dieren. Het gaat onder andere om de bevoegdheid om over bus- of trambanen te rijden en om vrij te kunnen parkeren.
- De overheid faciliteert vrijwilligers van dierenopvangcentra en -ambulances om hun werk te kunnen blijven doen, door middelen te bieden om hun fysieke en mentale gezondheid te beschermen. Te denken valt aan (financiering voor) zorg na traumatische gebeurtenissen tijdens het werk, adequate vaccinaties, kleding die beschermt tegen besmetting of verwonding, en hulpmiddelen om het werk fysiek minder zwaar te maken.
- Het redden van dieren krijgt een vaste plaats in draaiboeken van hulpdiensten en rampenplannen.
- Als mensen thuiszorg nodig hebben, wordt ook voorzien in hulp bij de zorg voor de aanwezige dieren. Het wordt mogelijk voor mensen om hun huisdier mee te nemen naar elke zorginstelling, zolang dit kan op een manier die voorziet in de behoeften en veiligheid van het dier.
- In opvanghuizen voor slachtoffers van huiselijk geweld is ook plaats voor hun huisdieren, als dat nodig is. Als dat op korte termijn niet mogelijk is, worden huisdieren opgevangen in gastgezinnen.
- Net als medische hulp voor mensen wordt ook de diergeneeskundige zorg vrijgesteld van btw. Prijzen van diergeneeskundige zorg worden gereguleerd en niet meer aan de vrije markt overgelaten. Er komen maximumtarieven voor dierenartskosten. De opkoop van dierenartspraktijken door buitenlandse ketens wordt verboden.
- Medische zorg voor dieren kent uitdagingen vergelijkbaar met die van zorg voor mensen: hoge werkdruk en administratieve lasten, toenemende agressie tegenover personeel, weinig locaties die spoedeisende hulp aanbieden, diagnoses die gemist worden door een gebrek aan kennis, en ongelijke behandeling (bijvoorbeeld op basis van diersoort). Het Rijk gaat hier zijn verantwoordelijkheid in nemen door budget beschikbaar te stellen en regelingen te introduceren die het makkelijker en aantrekkelijker maken voor mensen om in de dierenzorg te gaan werken.

- De beschikbaarheid van vaccins en geneesmiddelen wordt verbeterd, evenals de mogelijkheid om deze (indien nodig off-label) toe te passen. Er wordt onderzoek gedaan naar de impact van diergeneesmiddelen op de natuur en de dieren die dáár leven. We nemen maatregelen om deze impact te verkleinen en om verspilling tegen te gaan.

Pak dierenmishandeling harder aan

De Partij voor de Dieren wil dat dierenmishandeling en -verwaarlozing hard worden aangepakt. Wie dieren mishandelt, mag geen dieren meer houden. Onderzoek toont aan dat er een duidelijk verband bestaat tussen huiselijk geweld en dierenmishandeling. Geweld richting mensen wordt vaak voorafgegaan door mishandeling van dieren. De Partij voor de Dieren wil dat politie en justitie meer prioriteit geven aan het opsporen en bestraffen van dierenmishandeling en -verwaarlozing en dat er een officier van justitie voor dieraangelegenheden komt.

- Er komen meer dierenpolitieagenten met voldoende bevoegdheden voor de opsporing en aanhouding van mensen die een dier hebben mishandeld. Dierenwelzijn moet weer een standaard onderdeel worden van de politieopleiding. De dierenpolitie krijgt ook de bevoegdheid om het welzijn van dieren in de veehouderij te controleren.
- De Wet aanpak dierenmishandeling en -verwaarlozing wordt goed gehandhaafd. Wanneer verwaarloosde of mishandelde dieren worden aangetroffen, moeten ze direct weggehaald kunnen worden.
- Dieren die worden weggehaald, worden niet meer behandeld als goederen. Doorverkoop van deze dieren aan de handel of voor de slacht wordt verboden.
- Nu het eindelijk wettelijk mogelijk is om dierenbeulen een (levenslang) houdverbod op te leggen, is het van belang dat dit in de praktijk ook gebeurt. De mogelijkheid tot het opleggen van een houdverbod wordt onderdeel van de opleiding van rechters en officieren van justitie.

- Wie veroordeeld is voor dierenmishandeling of -verwaarlozing, krijgt naast een strengere straf en hogere boete ook een levenslang houdverbod opgelegd. Iemand die in het buitenland een beroepsverbod heeft gekregen of is veroordeeld voor dierenmishandeling of -verwaarlozing, mag ook in Nederland geen dieren meer houden.
- Hulpverleners bij huiselijk geweld worden getraind in het herkennen van dierenmishandeling en verwaarlozing en krijgen de mogelijkheid en verantwoordelijkheid om actie te ondernemen.

Bescherm dieren in het wild wereldwijd

Jaarlijks worden miljoenen wilde dieren illegaal over de wereld getransporteerd. Ze eindigen in dubieuze ‘medicijnen’, traditionele gerechten of als decorstuk aan de muur. De handel in wilde dieren en hun producten is een van de meest lucratieve vormen van misdaad en maakt vele slachtoffers. Ook voor de biodiversiteit is het funest, want het brengt meerdere diersoorten gevaarlijk dicht bij uitsterving. Daarnaast vergroot deze handel het risico dat besmettelijke dierziektes overspringen op mensen. Nederland is een belangrijk doorvoerland voor de handel in wilde dieren. De handhaving van de handel in wilde dieren laat te wensen over en de pakkans en de straffen zijn laag. De Partij voor de Dieren wil een Europees importverbod op wilde dieren om de handel een halt toe te roepen. Gericht opsporing, krachtige handhaving en hoge straffen voor illegale handelaren moeten deze nietsontziende vorm van criminaliteit terugdringen.

- De import en handel in wilde dieren wordt verboden en er komt een waterdicht vergunningensysteem. Nederland zet zich hier internationaal actief voor in bij CITES.
- Opsporing en handhaving van de illegale handel in wilde dieren wordt geïntensiveerd. Er komt een gespecialiseerde taskforce van voldoende omvang en met voldoende mandaat. Illegale handelaren worden strenger gestraft en jachttourisme en de import en export van jachttrofeeën worden volledig aan banden gelegd. Dit alles gebeurt op Nederlands en Europees niveau.

- Nederland voert het internationaal protest aan tegen de walvisjacht en zeehondenjacht. Nederland pleit bij de Internationale Walvisvaart Commissie (IWC) voor een jachtverbod op kleinere walvisachtigen, zodat ook dolfijnen niet meer mogen worden bejaagd. Nederland verzet zich actief tegen de dolfijnenslachtingen op de Faeröer Eilanden en in Japan.
- Nederland is als handelsland nu nog een belangrijk doorvoerland voor producten van uitheemse dieren. We verbieden het doorvoeren van deze producten.
- Nederland maakt zich sterk voor een totaalverbod op de vangst van (blauwvin)tonijn en het ontvinnen van haaien.

Meer weten?

- www.rda.nl/actueel/nieuws/2021/11/18/zes-leiden-de-principes-voor-een-dierwaardige-veehouderij
- <https://wakkerdier.nl/app/uploads/2024/09/23095102/WD-2024-Rapport-Sterfte-voor-de-slacht.pdf>
- www.dierencoalitie.nl/wp-content/uploads/2024/09/Naar-een-dierwaardige-visserij-en-aquacultuur.pdf
- www.ciwf.nl/campagnes/oog-voor-vis/vissenmanifest-10-punten-voor-beter-vissenwelzijn/
- <https://wakkerdier.nl/app/uploads/2025/03/06064305/Wakker-Dier-2025-Het-welzijn-van-insecten.pdf>
- www.rda.nl/documenten/2025/06/30/een-hazenpad-voor-dieren-in-de-natuur
- <https://muskusrattenbestrijding.nl/wp-content/uploads/2025/04/Jaarverslag-muskusratten-en-beverratten-2024-def.pdf>
- www.sophia-vereeniging.nl/campagnes/rasdieren/
- <https://kattenkenniscentrum.nl/visie-op-jachtgedrag-kat/>
- www.sophia-vereeniging.nl/campagnes/btw-dierenartskosten-verlagen/campagne/
- <https://vergetenkonijnen.nl/petitie>

3

VOEDSEL EN LANDBOUW

**Samen op weg naar betaalbaar,
gezond en duurzaam eten**

Gezond en betaalbaar voedsel is een basisbehoefte. Samen eten verbindt, bij de maaltijd leren we elkaar beter kennen. Gezond voedsel is allesbepalend voor ons lichamelijk en geestelijk welzijn. Maar de huidige manier van voedsel produceren en consumeren draagt sterk bij aan de ecologische, sociale en gezondheids crises van deze tijd. Dat vraagt om fundamentele keuzes. Ons huidige landbouwmodel moet zo snel mogelijk op de schop. Een transitie naar biologisch plantaardig voedsel biedt enorme kansen op alle fronten. Alles wat leeft heeft daar baat bij, ook de boeren. En het kan. Er zijn inmiddels veel initiatieven om anders te boeren: een landbouw die samenwerkt mét de natuur en niet tégen de natuur. Een gifvrije landbouw. De gezondheid van mensen, dieren en natuur gaat vóór de economische belangen van de landbouwsector.

De manier waarop de samenleving tegen voedsel aankijkt is onmiskenbaar veranderd. Een groeiend aantal mensen kiest voor een plantaardiger en gezonder voedingspatroon. De Partij voor de Dieren is sinds haar oprichting de aanjager geweest van deze verandering. En wij zetten die verandering door. Er liggen geweldige kansen voor een gezonde toekomst voor de landbouw.

De voedselrevolutie komt geen moment te vroeg. Nederland is uitgegroeid tot de megastal van de wereld: nergens ter wereld worden er gemiddeld zoveel dieren per vierkante meter gehouden als in ons land. Het maakt het kleine Nederland tot één van 's werelds grootste exporteurs van vlees en zuivel. Een onhoudbare situatie.

De dieren betalen daarvoor de hoogste prijs. Maar ook boeren en burgers zijn opgezeald met een onverantwoord hoge rekening. In een land dat jaarlijks meer dan 500 miljoen dieren fokt en doodt, is het risico op het ontstaan van zoonosen – zoals Q-koorts en vogelgriep – levensgroot. Natuur en klimaat, de bodem, ons drinkwater, het oppervlaktewater en onze gezondheid zuchten onder de last van grote hoeveelheden mest en landbouwgif.

De veehouderij is de motor achter de stikstofcrisis en is verantwoordelijk voor 17 procent van de uitstoot van broeikasgassen in Nederland. De klimaatdoelen van Parijs zijn dan ook niet te halen zonder krimp van de veehouderij en een plantaardiger voedselpatroon. Landbouwgif richt enorme schade aan. Burgers moeten naar de rechter stappen om hun eigen kinderen te beschermen tegen het gif, omdat de overheid daarin verzaakt. Mensen op het platteland zijn in hun eigen tuin en huis niet eens veilig voor landbouwgif, wat een ernstige beperking vormt van hun vrijheid. Restanten van gif zijn terug te vinden in ons voedsel. Steeds duidelijker is dat landbouwgif wordt gerelateerd aan ziekten, zoals Parkinson.

Er is geen grotere voedselverspiller dan de vee-industrie. Van het in Nederland geteelde graan wordt meer dan twee derde gebruikt voor veevoer. Van elke hectare waar we nu voedsel verbouwen voor koeien, varkens of kippen, kunnen we tot maar liefst vier keer zoveel mensen voeden wanneer we er rechtstreeks voedsel voor hen verbouwen. De enorme vraag naar veevoer zorgt wereldwijd voor hogere voedselprijzen.

Het is niet uit te leggen dat we kostbaar voedsel gebruiken om de vee-industrie in stand te houden, terwijl steeds meer mensen geen eten meer kunnen betalen.

De veehouderij vraagt daarvoor enorm veel ruimte: bijna de helft van Nederland wordt gebruikt voor de productie van veevoer, terwijl de grond zo schaars is in Nederland. Dat is alleen al vanuit ruimtegebruik een slechte keuze. Dit staat nog los van het ruimtegebruik in andere werelddelen voor het veevoer dat we importeren.

Door dit alles is de vee-industrie een enorme kostenpost: de veehouderij veroorzaakt in Nederland ten minste 8,5 miljard euro schade per jaar. Dit is de grootste schade door milieuvervuiling van alle economische deelsectoren in Nederland. Tegelijkertijd houdt deze sector belangrijke maatschappelijke opgaven tegen, zoals natuurherstel, woningbouw, volksgezondheid, vergunningverlening, dierenwelzijn en waterkwaliteit.

Ook boeren zijn slachtoffer van het huidige systeem. Nederlandse boeren zijn door de overheid en banken decennialang voor de keuze geplaatst: zich in de schulden steken voor peperdure schijnoplossingen of stoppen. Het is dan ook niet verrassend dat sinds het begin van deze eeuw niet het aantal dieren in de veehouderij, maar het aantal veeboeren is gehalveerd. Tegelijkertijd is de gemiddelde bedrijfs-grootte met 75 procent toegenomen. Deze schaalvergroting leidt tot minder zelfstandige boerderijen en meer grote, intensieve bedrijven. De Partij voor de Dieren vindt dat deze trend moet stoppen. De enigen die baat hebben gehad bij het enorme aantal dieren in de Nederlandse veehouderij zijn de grote agro-industriële bedrijven zoals veevoer-bedrijven, slachthuizen en stallenbouwers, en hun financier, de Rabobank. Een krimp van het aantal dieren in de veehouderij was decennialang taboe, maar bijna iedereen ziet nu dat dit onvermijdelijk is.

Het moet afgelopen zijn met het gratis vervuilen van de Aarde en het toebrengen van leed aan dieren. De Partij voor de Dieren wil de problemen

in samenhang oplossen. Op die manier krijgen we een landbouwsysteem met gezond voedsel, een gezonde bodem en een gezond verdienmodel voor de boer. De Partij voor de Dieren heeft vertrouwen in boeren vakmanschap waarbij samen wordt gewerkt met de natuur. Juist boeren hebben de natuur nodig om in de toekomst gezond voedsel te kunnen verbouwen. Juist boeren hebben enorm veel te winnen bij schoon water, een gezonde bodem en schone lucht.

We willen een landbouw die ruimte biedt aan kleinschalige, biologische, lokaal verankerde boeren. Deze vorm van landbouw draagt juist bij aan biodiversiteit, natuur en uiteraard een gezonde voedselproductie. In plaats van minder boeren, hebben we méér boeren nodig. En ook hier geldt: de toekomst is plantaardig. De Partij voor de Dieren is van mening dat het enige toekomstbestendige verdienmodel in de landbouw een model is waarin dieren niet worden uitgebuit. Een land- en tuinbouw die volledig inzet op plantaardige productie en natuurinclusieve methoden biedt de beste garantie voor een ecologisch, economisch en sociaal duurzame sector. De Partij voor de Dieren wil boeren helpen omschakelen naar een gezonde en toekomstbestendige landbouw.

De landbouw kan van probleem tot oplossing worden voor het klimaat. Door werk te maken van bosaanplant, voedselbossen, agrobosbouw en het vergroten van koolstofopslag in de bodem via biologische landbouw, verandert onze landbouw van een grote bron van broeikasgassen in een unieke nettokoolstofput. Wetenschappelijke inzichten, zoals vastgesteld door de EAT-Lancet-studie, tonen aan dat we hiermee niet alleen de uitstoot drastisch kunnen terugdringen, maar zelfs netto broeikasgassen uit de lucht kunnen halen. Door deze koerswijziging kunnen we de totale uitstoot van broeikasgassen met wel een kwart verlagen: van een landbouw die nu per saldo 17 procent bijdraagt aan de uitstoot, naar een sector die juist rond de 10 procent netto opneemt. Zo leveren we een essentiële bijdrage aan de klimaatdoelen en maken we van landbouw een motor voor ecologisch herstel en gezonde voeding.

Wanneer we de juiste weg inslaan, kunnen we iedereen toegang geven tot gezond, dier-vriendelijk en betaalbaar voedsel. Omdat we veel minder veevoer hoeven te verbouwen, komt er enorm veel landbouwgrond vrij: bijna de helft van Nederland. Die grond kunnen we deels teruggeven aan de natuur, gebruiken om voedsel op te verbouwen voor mensen én om de woningen te bouwen die we zo hard nodig hebben. Door het aantal dieren fors in te krimpen en met maatregelen voor de industrie, de luchtvaart en het verkeer, lossen we de stikstofcrisis wél op. We kunnen het tij van de biodiversiteitscrisis en de klimaatcrisis keren, én ervoor zorgen dat boeren-vakmanschap, kwaliteit en de menselijke maat weer de norm worden in de landbouw.

Boeren die weten waar ze aan toe zijn, die zich eindelijk kunnen richten op de toekomst, in plaats van bezorgde boeren in onzekerheid. Natuur overal in plaats van een harde scheiding tussen landbouwgrond en natuur: de veldleeuwerik in de bloeiende lupinevelden. Een gezonde toekomst van de landbouw die betaalbaar voedsel produceert. Dit is de systeemverandering die het hart vormt van de missie van de Partij voor de Dieren. De tijd om definitief te kiezen is nu. 'Verander de wereld door je eten'.

Voedsel als basisvoorziening

Gezond, duurzaam en betaalbaar voedsel is geen luxe, maar een mensenrecht. In een welvarend land als Nederland mag niemand hongerlijden of afhankelijk zijn van ongezonde, goedkope voeding. Toch groeit het aantal mensen dat moeite heeft om dagelijks een voedzame maaltijd op tafel te zetten. Voedselzekerheid staat onder druk door stijgende prijzen, eenzijdig aanbod en een landbouwsysteem dat vooral de belangen van grote agrobédrijven dient. Bovendien kost ongezond voedsel de maatschappij veel geld. Ongezonde voeding draagt naar schatting met ruim 8 procent bij aan de ziektelast in Nederland. Jaarlijks overlijden er 12.900 mensen door en zorgt het voor 6 miljard euro aan zorguitgaven. De Partij voor de Dieren kiest radicaal voor voedsel als basisvoorziening: net zo vanzelfsprekend als schoon drinkwater, onderwijs of de bibliotheek.

De afgelopen decennia is voedsel steeds meer behandeld als handelswaar, gedomineerd door marktwerking, schaalvergroting en winstmaximalisatie. Dit heeft geleid tot een systeem waarin fastfoodketens en ultrabewerkt voedsel de norm zijn geworden, terwijl vers- en buurtwinkels verdwijnen en gezond eten voor velen onbetaalbaar wordt. De Partij voor de Dieren kiest voor een fundamentele omslag: voedsel als collectief goed, gedragen door de samenleving en ondersteund door de overheid.

Het Rotterdamse voorbeeld van Mensa Mensa laat zien hoe het anders kan: een publieke volkskantine waar buurtbewoners voor een lage prijs samen kunnen eten, koken, leren en elkaar ontmoeten. Hier wordt niet alleen voedsel gedeeld, maar ook kennis, vaardigheden en sociale verbinding. Zulke basisvoorzieningen bieden gezonde, plantaardige en lokale maaltijden, bestrijden eenzaamheid en versterken de wijk. Ze maken gezond eten bereikbaar voor iedereen, ongeacht inkomen of achtergrond, en zetten in op preventie van ziekte en zorgkosten.

In landen als Brazilië en Polen zijn basisvoorzieningen voor voedsel al succesvol ingebed in het beleid. Nederland kan en moet die stap ook zetten. Door voedsel als basisvoorziening te erkennen, garanderen we niet alleen toegang tot gezond eten, maar leggen we ook de basis voor een landbouw die natuur, klimaat, dierenwelzijn en boerenbelang verbindt. Zo bouwen we aan een samenleving waarin voedselzekerheid, biodiversiteit en sociale cohesie hand in hand gaan.

- Er komt structurele overheidsfinanciering voor basisvoorzieningen voor goed voedsel, zoals Mensa Mensa of schoolkantines met lokale en biologische maaltijden, vergelijkbaar met onderwijs en bibliotheken.
- Supermarkten en voedselbanken gaan verplicht samenwerken om voedselverspilling tegen te gaan en voedselzekerheid te waarborgen.
- Er komt een publieke monitoring van voedselzekerheid en jaarlijkse rapportage over toegang tot gezond voedsel in alle gemeenten.

- Er komt een integrale aanpak van voedselarmoede. Niemand hoeft afhankelijk te zijn van voedselhulp; gezonde voeding wordt gegarandeerd.

De toekomst is plantaardig

De Partij voor de Dieren versnelt de transitie naar een plantaardig, lokaal en biologisch voedselsysteem. We staan voor het investeren in publieke voorzieningen, ondersteunen boeren bij de omschakeling naar een gezonde landbouw en zorgen ervoor dat gezonde keuzes de makkelijkste en goedkoopste worden. Voedselbeleid wordt integraal onderdeel van het sociale en ecologische beleid van Nederland. Plantaardig eten helpt de natuur, het klimaat en natuurlijk de dieren. Hoog tijd dus dat we van plantaardig eten meer regel dan uitzondering maken!

- Nederland organiseert een burgerberaad over het afbouwen van de vee-industrie en de omslag naar een diervriendelijke, gezonde en plantaardige landbouw. De adviezen die daaruit voortkomen worden door de regering opgepakt. Daarnaast neemt de regering aanvullende stappen die nodig zijn om dieren te beschermen en om te voldoen aan wettelijke verplichtingen en landelijke doelstellingen op gebied van volksgezondheid, natuur, milieu en klimaat.
- De overheid koopt 100% plantaardig, biologisch en lokaal in voor alle publieke instellingen, inclusief scholen en zorginstellingen.
- Er komen prijsmaatregelen: de btw op groente, fruit, granen, peulvruchten en noten gaat naar 0%, en er komt een slachttaks op dierlijke producten.
- Er komt een stop op de promotie van ongezond en dierlijk voedsel; we stoppen allereerst met kilo-knallers. De Europese miljoenensubsidies voor de promotie van vlees en andere dierlijke producten worden omgezet naar promotie van een plantaardig en gezond voedingspatroon.

Voedselbeleid naast landbouwbeleid

We zetten naast landbouwbeleid ook in op voedselbeleid. De Partij voor de Dieren wil dat gezond, biologisch, duurzaam, lokaal en plantaardig eten makkelijker en goedkoper wordt. We stellen genoeg geld voor voedselbeleid beschikbaar, zodat iederéén gezond kan eten.

- Er komt integraal voedselbeleid, waarin het recht op gezond, biologisch en plantaardig voedsel en de positie van duurzame, biologische en diervriendelijke boeren centraal staan. Een nieuw ministerie van Voedsel en Landbouw wordt hier verantwoordelijk voor.
- Het nieuwe ministerie helpt gemeenten en regio's met het opstellen van (regionaal) voedselbeleid. Hiervoor komen mobiele teams. Gemeenten kunnen heel concrete maatregelen nemen, zoals ruimte maken voor voedseltuinen en stadsboerderijen, eetbaar groen aanplanten als notenbomen en bessenstruiken, en plantaardige opties bij de horeca vergroten. Door korte ketens van boer tot burger op te zetten, blijft er geen winst hangen bij tussenhandel.
- Er komt een nieuwe boeren(grond)bank die mensen die boer willen worden ondersteunt met onderwijs in plantaardige, biologische teelten, grond en materiaal. Door hun werk op de grondbankboerderij kunnen boeren gronden verwerven voor hun boerderij.
- Het voedselaanbod wordt ingericht op de biologische, diervriendelijke en gezonde keuze.
- De compostproductie wordt opgeschaald om plantaardige bemesting te stimuleren.
- De Voedselwet wordt versneld ingevoerd. Gemeenten krijgen daarmee de mogelijkheid om aanbieders van gezonde, plantaardige en biologische voeding voorrang te geven in het vestigingsbeleid, boven snackbars, fastfoodketens en andere aanbieders van ongezond voedsel.
- De stap naar volledig plantaardig en biologisch wordt aangemoedigd. Indien nodig wordt eerst als tussenstap het succesvolle concept 'Carnivoor? Geef het door!' gestimuleerd.

Dit concept keert de sociale norm om: menu's zijn standaard plantaardig en liefhebbers van vlees, vis en zuivel geven hun dieetwens door.

- Door de consument te laten betalen voor de negatieve maatschappelijke effecten, conform het principe van de vervuiler betaalt, worden gezonde, diervriendelijke en duurzame producten de goedkopere optie.
- In Nederland starten we een grootschalige en langlopende publiekscampagne over de voordelen van plantaardig en biologisch eten. Het Voedingscentrum wordt hierbij betrokken.
- Plantaardige alternatieven voor vlees, vis, zuivel en eieren hebben de afgelopen jaren een enorme vlucht genomen. Dit succes bouwen we uit door de ontwikkeling van deze innovaties volop te stimuleren en ondersteunen. Onder de voorwaarde dat ze niet gepaard gaan met dierenleed, kunnen ook kweekvlees en microbiële fermentatie worden gestimuleerd. De insectenkweekindustrie is een nieuwe bio-industrie en wordt daarom beëindigd.
- Er komt een effectieve, integrale aanpak om voedselverspilling te stoppen. Onnodig strenge regels over houdbaarheidsdata en uiterlijke kenmerken zorgen er nog altijd voor dat voedsel dat goed is wordt weggegooid. Deze regels gaan in elk geval van tafel.
- Zolang mensen afhankelijk van voedselhulp zijn, dient de overheid het aanbod van voedselbanken en dierenvoedselbanken te garanderen.
- Mensen die niet rond kunnen komen krijgen wekelijks een gratis biologisch voedselpakket.
- Mobiele teams gaan smakelijke biologische, plantaardige gerechten ontwikkelen en geven workshops op locatie aan grote cateraars en kantines.
- Net als in veel andere landen gaan scholen gezonde maaltijden aanbieden, met 100% biologische en plantaardige inkoop. Schoolmelkregelingen worden stopgezet.
- Ziekenhuizen en andere zorginstellingen serveren gezonde, plantaardige en biologische voeding. Tot die tijd wordt minimaal één volwaardige plantaardige optie op het menu aangeboden. Patiënten en bewoners kunnen altijd vers fruit krijgen.

De cruciale keuze: stoppen met de vee-industrie

Een ander voedselsysteem vraagt om een andere landbouw, en de moed om te stoppen met wat niet (meer) kan. Het vastgelopen landbouwmodel is gebaseerd op het misverstand dat het gebruik van dieren zou zorgen voor meer voedsel. Dat klopt niet. De veehouderij is geen voedselproducent, maar juist een voedselverspiller. Wie dieren fokt voor voedsel, zal er immers voor moeten zorgen dat die dieren gevoerd worden. Dat kost veel meer voedsel dan het oplevert in de vorm van vlees, eieren, vis en zuivel. Ruim 70% van het Europese landbouwareaal wordt momenteel gebruikt voor het houden van dieren of het produceren van veevoer en biobrandstoffen. Wanneer we de landbouwgrond die nu gebruikt wordt om dieren vet te mesten of uit te melken, gebruiken om voedsel te telen voor mensen, kunnen we iedereen voeden én houden we grond over om terug te geven aan de natuur, maar ook voor woningbouw. Daarmee lossen we alle (milieu)problemen die gepaard gaan met veehouderij, zoals de stikstof- en klimaatcrisis, in één klap op. De eerste cruciale keuze voor een houdbaar voedselsysteem is dus: we bevrijden de dieren uit de voedselketen en nemen afscheid van de vee-industrie.

- Het totale aantal dieren dat in de Nederlandse veehouderij wordt gefokt en gedood krimpt met minstens 75% in de komende twee jaar. Biologisch geteelde plantaardige eiwitgewassen voor menselijke consumptie hebben de toekomst, zoals bonen, linzen, lupinen, erwten en soja; de bodem knapt er zichtbaar van op en voor boeren bieden ze een duurzaam perspectief. De omschakeling naar deze teelten wordt volop gestimuleerd en gefaciliteerd.
- Voor al het voedsel waarbij dat kan, gaan we de productie regionaal organiseren: Nederlandse boeren gaan primair werken voor het voeden van mensen in Nederland en omliggende landen. In plaats van het produceren van bulkproducten die de hele wereld over worden gesleept, leggen boeren zich toe op de productie van gezond voedsel dat zich onderscheidt op kwaliteit in plaats van kwantiteit.

- Op het moment dat een regio veevrij is, sluiten we daar het slachthuis. Dit bevrijdt de dieren uit de voedselketen en stopt de uitbuiting van migranten die werken in de slachthuizen.
- We besparen de belastingbetaler veel geld en de boeren veel regeldruk door te stoppen met symptoombestrijding. Er komt een verbod op luchtwassers. Subsidies om de milieuschade van de veehouderij te beperken, worden niet meer besteed aan technologische lapmiddelen zoals zogenaamd emissiearme stalsystemen. Dat beleid heeft aantoonbaar gefaald en zorgt bovendien voor verdere schaalvergroting.
- Het Europees Gemeenschappelijk Landbouwbeleid gaat grondig op de schop. De honderden miljoenen euro's aan landbouwsubsidies uit de huidige begroting worden gebruikt om boeren te helpen overschakelen naar biologische, plantaardige productie. Daarna worden de subsidies afgeschaft.
- Het de-vervuiler-betaalt-principe gaat ook voor de landbouw gelden. Er komt een heffing op de uitstoot van stikstofverbindingen en broeikasgas. Op die manier hoeft de belastingbetaler niet langer op te draaien voor vervuiling en versterken we het concurrentievermogen van biologische, plantaardige producenten.
- Boeren en tuinders krijgen de mogelijkheid om zich samen sterk te maken voor een eerlijke inkoop-prijs voor hun product. Ook komt er een eerlijke-prijs-bewijs: tussenhandelaren, supermarkten en andere retailers moeten aantonen dat zij een faire inkoopprijs betalen aan de boer. Contracten met een leveringsplicht voor een niet-kostendekkende prijs worden verboden.
- De overheid investeert zelf weer in een dienst van landbouwvoorlichters. Op die manier doorbreken we de invloed van de adviseurs van de landbouwgif- en veevoerindustrie, en helpen we boeren om écht te verduurzamen.

Landbouw in balans met de natuur: gifvrij!

De natuur levert alles wat mensen nodig hebben voor de productie van ons voedsel: een gezonde bodem om onze gewassen op te telen, schoon water voor een goede groei en biodiversiteit die helpt bij de bestuiving en het voorkomen van plagen. Eén van de kostbaarste fouten die de mens kan maken is het vernietigen van de natuur en de bodem die nodig zijn voor de productie van voedsel. Gifgebruik in de landbouw zorgt voor grote schade aan onze leefomgeving. Het vervuult de bodem en het water. Het zorgt voor problemen met onze gezondheid. Het is heel schadelijk voor de biodiversiteit. En het leidt tot insectensterfte.

Het is tijd voor radicale verandering: we stoppen de kaalslag. Voortaan gaan we de basis die de natuur ons biedt goed beschermen. Een modeterm als kringlooplandbouw, zoals het ministerie van Landbouw die verkeerd uitlegt, is nergens voor nodig. Biologische boeren en tuinders laten al decennialang zien hoe je voedselkringlopen kunt sluiten en gezond voedsel kunt produceren in samenwerking met de natuur. De Partij voor de Dieren zegt: maak van dit boerenvakmanschap de leidraad voor de landbouw in Nederland.

- Er komt een verbod op landbouwgif. De land- en tuinbouw worden gifvrij.
- Biodiverse, natuurinclusieve, biologische en regeneratieve land- en tuinbouw worden de norm, zoals stroteelt, permacultuur, agrobosbouw (de combinatie van landbouw en bosbouw op hetzelfde perceel) en andere agro-ecologische systemen. Gangbare boeren en tuinders worden geholpen met de omschakeling naar deze duurzame vormen van voedselproductie.
- Het gebruik van de bodem wordt gebaseerd op de grondsoort en het natuurlijke waterpeil (functie volgt bodem en peil), in plaats van andersom. Zo zal in veenweidegebieden, die een hoog liggend natuurlijk grondwaterpeil hebben, overgeschakeld moeten worden naar natte teelten, of worden weilanden teruggegeven aan de natuur. Dit is essentieel om bodemdaling tegen te gaan.

- Gewassen die de bodem uitputten, zoals aardappelen, kunnen niet langer om de twee of drie jaar geteeld worden op hetzelfde perceel: een ruimere gewasrotatie (maximaal één keer per zes jaar) wordt verplicht.
- Monoculturen maken plaats voor strokenteelt of andere vormen van natuurinclusieve, regeneratieve landbouw.
- We stoppen het kapotbemesten van de bodem. Aan de structurele overbemesting in Nederland komt een einde. Het injecteren van mest wordt verboden, evenals het gebruik van kunstmest. De huidige bemesting gaan we verregaand vervangen door compost en groenbemesters.
- De bodem krijgt weer lucht. Met minimale of niet-kerende grondbewerking voorkomen we bodemverdichting en krijgen bodemleven en een gezonde wortelgroei meer kans. Water wordt hiermee beter vastgehouden en meer CO₂ wordt afgebroken en opgeslagen. Intensieve grondbewerking, zoals ploegen, wordt niet meer toegestaan. Zware landbouwmachines maken plaats voor kleine, lichte machines, die bovendien op elektriciteit rijden.
- De bodem krijgt weer water. Water wordt niet langer versneld afgevoerd, maar juist opgevangen voor droge periodes. Er wordt een grondwaterpeil aangehouden dat de ecologie ten goede komt. De teelt van waterslurpende gewassen, zoals Engels raaigras, wordt niet langer toegestaan in droogtegevoelige regio's.
- We gaan scherpere keuzes maken over het gebruik van onze landbouwgrond. We nemen afscheid van teelten die geen duurzaam doel dienen maar wel veel schade veroorzaken door bijvoorbeeld een hoge mate van gifgebruik en uitputting van de bodem. We stoppen snel met de reguliere, giftige sierteelt, waarvan de lelieteelt de grootste gifgebruiker is. Bloembollen vallen ook onder de sierteelt. De bodem krijgt de kans te herstellen en de telers worden geholpen bij het omschakelen naar duurzame teelten.
- We stimuleren biologische bloementeelt. We schrappen de verlaagde BTW op sierteelt. Daarmee gaat de BTW op niet biologische bloemen en (tuin) planten van 9 naar 21%. De extra opbrengsten

kunnen we gebruiken voor het stimuleren van biologische bloementeelt.

- Het de-vervuiler-betaalt-principe gaat ook voor de glastuinbouw gelden. Er komt een heffing op de uitstoot van broeikasgas. Vanwege de grote hoeveelheid energie, kunstmest en landbouwgif die nodig is voor een bosje bloemen, beëindigen we de gangbare sierteelt. Werknemers kunnen zich met behoud van inkomen laten omscholen naar een duurzame baan.
- Biologische (traditionele) gewasveredeling wordt gestimuleerd, voor de ontwikkeling van gezonde en weerbare rassen.
- Om de kringloop volledig te sluiten zouden ook de voedingsstoffen uit menselijke uitwerpselen weer terug op de akkers moeten komen. We stimuleren experimenten om dit op een veilige manier te verwezenlijken.
- Bio-based bouwen, het gebruik van landbouwgewassen om duurzamer te bouwen, heeft de toekomst. Wanneer het aantal dieren in de veehouderij krimpt, komt er landbouwgrond vrij voor onder meer natuur, maar ook voor bio-based productie, zoals de teelt van vlas, hennep, stro, lisdodde, olifantsgras en hout (productiebossen). We stellen daarbij als voorwaarde dat bio-based productie niet tot natuurdegradatie leidt. In Friesland werken boeren, bouwers en woningcorporaties al samen aan bio-based huizen.

Regionale landbouw voor een betere wereld

De huidige voedselpolitiek in Nederland en Europa brengt niet alleen grote schade toe aan klimaat en biodiversiteit op eigen continent, maar verslechtert ook de uitgangspositie van mensen die toch al onder veel moeilijker omstandigheden leven dan wijzelf. Op rooftocht naar biobrandstoffen en goedkope grondstoffen voor de veevoer- en levensmiddelen-industrie maakt Nederland zich niet zelden schuldig aan landroof en mensenrechtenschendingen. Nederland put bodems uit en vernietigt ecosystemen in gebieden waar die niet goed beschermd worden. De natuur die daardoor verloren gaat, is essentieel voor de mensen en dieren die daar leven én voor het behalen van de klimaatdoelen. De Partij voor de Dieren wil landbouwbeleid dat geen schade berokkent, maar juist kansen biedt voor mensen in kwetsbare gebieden.

We stoppen met het wereldwijde verslepen van goedkope bulkproducten als melkpoeder en bloemen vol gif. Onder aanvoering van de Partij voor de Dieren is het begin van het einde van vrijhandelsverdragen die enkel het belang van grote bedrijven dienen, ingezet. Handel wordt beperkt tot plantaardige, biologische en kwalitatief onderscheidende producten en vindt zo veel mogelijk op regionale schaal plaats. De lokale bevolking en de natuur dienen te allen tijde te profiteren. Zowel in Nederland als daarbuiten herstellen we de verbinding in het voedselsysteem door lokale voedselgemeenschappen te ondersteunen.

- Boeren worden beschermd tegen oneerlijke concurrentie van buitenaf. We blokkeren alle Europese vrijhandelsverdragen die leiden tot import van goedkope producten die beneden onze eigen standaarden zijn geproduceerd.
- Er komen heffingen aan de Europese buitengrenzen voor voedsel dat we zelf ook duurzamer (kunnen) produceren. Zo wordt de negatieve spiraal van bulkproductie tegen zo laag mogelijke kosten doorbroken en komt er ruimte voor kwaliteit, boerenvakmanschap en de menselijke maat.
- Initiatieven voor regionale voedselproductie en de verbinding tussen boer en burger worden volop

gestimuleerd. Ruim baan voor stadslandbouw, voedselbossen en boerderijen waarbij burgers samen het eigenaarschap vormgeven en samenwerken met de boer.

- We stoppen de dumping van goedkope, gesubsidieerde landbouwproducten op de markten van landen in het Mondiale Zuiden en we verminderen de importafhankelijkheid van lage-inkomenslanden door ze te helpen hun regionale productie en weerbaarheid te versterken. Deze landen moeten hun markten kunnen beschermen tegen goedkope importen en de mogelijkheid krijgen weer voedselvoorraden op te bouwen, die ze onder druk van de Wereldbank en het IMF moesten opgeven.
- We stoppen met de import van producten die ten koste gaan van de leefomgeving elders of die gepaard gaan met schendingen van mensenrechten en dierenwelzijn.
- Nederland stopt per direct met het stimuleren en exporteren van systemen en producten voor industriële landbouw zoals slachterijen, megastallen en landbouwgif. Ook het budget voor ontwikkelingssamenwerking wordt niet langer gebruikt voor het ondersteunen van de uitbreiding van activiteiten van Nederlandse land- en tuinbouwbedrijven zoals rozenkwekers. In plaats daarvan wordt geïnvesteerd in regionale, agro-ecologische, diervriendelijke voedselvoorziening en in regionale infrastructuur.
- Gezond voedsel is een mensenrecht, maar beleggingsfondsen, banken en handelaren speculeren met basisbehoeften zoals tarwe en maïs, om maximale winst te maken. Dit drijft de voedselprijzen op en zorgt voor toenemende honger in de wereld. Deze voedselspeculatie wordt zo snel mogelijk aan banden gelegd.
- Buitenlandse regeringen en bedrijven huren of kopen vaak landbouwgronden in lage-inkomenslanden. Die gronden zijn echter veelal van lokale gemeenschappen. De Partij voor de Dieren wil dat Nederland zich in internationaal verband sterk maakt tegen deze landroof. Investerings in land en grond behoren te voldoen aan de criteria van de VN-mensenrechtenrapporteur voor het Recht op voedsel.

Gentechvrij

De Nederlandse regering en grote bedrijven zetten de afgelopen jaren vol in op de versoepeling van regelgeving rond de genetische manipulatie van landbouwgewassen. De Partij voor de Dieren verzet zich daartegen, en is tegen de inzet van gentech, inclusief nieuwe technieken zoals CRISPR-Cas. De ontwikkelaars van genetisch gemodificeerde gewassen hebben hun duurzame beloften in het verleden niet ingelost: gentechsoja en -maïs hebben wereldwijd het gebruik van giftige bestrijdingsmiddelen doen toenemen in plaats van afnemen. Gentech is daardoor alleen de geïndustrialiseerde en vervuilende vormen van landbouw ten goede gekomen. Genetische manipulatie vormt bovendien een bedreiging voor de gangbare en biologische teelt, omdat de gemanipuleerde gewassen zich kunnen mengen met niet-genetisch gemanipuleerde gewassen. Gentechnologie bedreigt de toch al beperkte genetische diversiteit van gewassen, wat de kwetsbaarheid van het voedselsysteem verergert.

- Nederland wordt gentechvrij. De teelt en import van genetisch gemanipuleerde gewassen wordt verboden. Zolang een Europees import- en teeltverbod nog niet is gerealiseerd willen we dat lidstaten en regio's zelf de mogelijkheid krijgen om de teelt van genetisch gemanipuleerde gewassen te verbieden, óók van de nieuwere generatie gentechgewassen (NGTs).
- Het genetisch manipuleren en klonen van dieren is ethisch onaanvaardbaar en brengt ernstig dierenleed met zich mee. Nederland maakt zich sterk voor een Europees importverbod en productieverbod op gekloonde en genetisch gemanipuleerde dieren, hun nakomelingen en de producten die van deze dieren worden gemaakt. Nederland zet zich actief in voor een wereldwijd traceersysteem om de handel in gekloonde dieren te kunnen controleren.
- Planten- en dierenrassen mogen geen expliciet eigendom van bedrijven zijn. Patenten op vormen van leven en veredelings technieken worden verboden. We verzetten ons tegen pogingen van bedrijven als Bayer-Monsanto en BASF om genen

van planten en dieren te patenteren en zo de voedselmarkt te beheersen. Nederland zet zich internationaal in voor een sterk kwekersrecht voor boeren en gewasveredelaars.

- We ondersteunen de ontwikkeling van zaadvaste plantenrassen.
- Er komt verplichte etikettering voor vlees, zuivel, vis en eieren afkomstig van dieren die zijn gevoed met genetisch gemanipuleerde gewassen. Wanneer gentech-ingrediënten zijn verwerkt in een product, wordt dit duidelijk vermeld op de voorkant van het product of de verpakking.

Stop het leegvissen van de zee

Onze zeeën en oceanen worden ernstig bedreigd. Bijna de helft van alle vissoorten in Europa wordt bedreigd in hun voortbestaan. De visserij is hiervan de grootste oorzaak. De Nederlandse en Europese visserij zijn medeverantwoordelijk voor de overbevissing en verwoesting van het zeeleven in Europa en ver daarbuiten. De grootste trawlers ter wereld zijn in Nederlandse handen. Zelfs in beschermde natuurgebieden wordt gevisst met schadelijke visserij-methodes. Vissen komen op zeer wrede wijze aan hun einde.

De Partij voor de Dieren wil af van het idee dat een vis niets waard is als die niet wordt gevangen door de mens. We willen respect voor de intrinsieke waarde van het leven onder water en échte bescherming van wateren en alle wezens die daarin leven.

Viskwekerijen vormen een nieuwe bio-industrie.

Ze lossen het probleem van de overbevissing niet op: veel gekweekte vissen worden gevoerd met vismeel dat wordt gemaakt van wild gevangen vis.

Viskwekerijen zijn niet duurzaam en verre van diervriendelijk. De alternatieven liggen voor het opvissen: de zee biedt ons veel plantaardig voedsel als algen en zeewier. Die plantaardige opvolgers maken ons gezonder, voorkomen veel dierenleed en geven de onderwaternatuur de kans zich te herstellen.

- De visserij wordt afgeschaald. De overbevissing van Europese wateren stopt.
- Visserijsubsidies worden per direct afgeschaft.
- We zetten in op verandering: vissen, schaal- en schelpdieren eten is niet nodig voor de gezondheid. Gezonde vetzuren kunnen we halen uit algenolie en zeewier. Er komt een effectieve campagne om mensen bewust te maken van deze nieuwe inzichten. De plantaardige optie wordt goedkoper.
- Er komt een totaalverbod op visserij en andere schadelijke activiteiten in beschermde natuurgebieden.
- In het Waddengebied mag niet langer commercieel gevestigd worden. De Wadden zijn een kraamkamer voor het water- en luchtlevens van de Noordzee, trekvogels zijn afhankelijk van de Wadden tijdens hun reis tussen Noord en Zuid. Ons Wad is het grootste intergetijdengebied ter wereld en moet beschermd worden, in plaats van kapotgevestigd.
- Nederland zet zich binnen de EU in voor een betere bescherming van de oceaan en maakt zich sterk voor invoering van het Europese Actieplan voor mariene ecosystemen.
- Ecosystemen en vissoorten die er slecht aan toe zijn, krijgen de kans zich te herstellen. Voor de kwetsbaarste soorten zoals paling, kabeljauw en tonijn wordt onmiddellijk een vangstverbod ingesteld.
- Boten met destructieve visserijtechnieken komen de zee niet meer op. Monstertrawlers, diepzeevisserij, schepen die met sleepnetten de zeebodem verwoesten (boomkorren), worden onder Nederlandse vlag en in Nederlandse wateren verboden.
- Pulsvisserij, een techniek waarbij vissen onder stroom worden gezet zodat de zeeën nog efficiënter kunnen worden leeggeroofd, blijft verboden.
- Er komen geen nieuwe viskwekerijen en bestaande viskwekerijen worden zo snel mogelijk gesloten.
- Visserijakkoorden tussen de EU en andere landen zijn roofoakkoorden en gaan van tafel of worden opgezegd.

Stappen in de transitie

De overgang naar een duurzaam voedselsysteem is niet van de ene op de andere dag gerealiseerd. Naast de radicale keuzes die nodig zijn om de koers te verleggen, kennen transities ook een overgangsfase die om tussenstappen vraagt. Want zolang dieren nog niet volledig bevrijd zijn uit de voedselketen zal de veehouderij risico's vormen voor de omgeving en liggen zoönosen op de loer. Zolang het gifgebruik in de landbouw nog niet is uitgebannen, loopt de gezondheid van omwonenden van bespoten akkers gevaar. En zolang er visserij plaatsvindt, zal deze schade toebrengen aan de mariene ecosystemen. Kortom: we slaan de weg in naar een werkelijk duurzame, plantaardige toekomst én zetten tegelijk tussenstappen om de gezondheid en het welzijn van mens, dier en natuur zo goed mogelijk te beschermen tijdens de transitie.

- Totdat landbouwgif verboden is, komt er een giftaks: hoe groter de bijkomende schade door het gif is, hoe hoger de taks. De opbrengsten daarvan worden gebruikt om boeren te ondersteunen in de overgang naar duurzame, biologische praktijken en om biologisch voedsel toegankelijk te maken voor mensen.
- Totdat het gebruik van landbouwgif is gestopt, wordt het direct verboden in de buurt van woningen en scholen (minstens 500 meter afstand), openbare wegen, fiets- en wandelpaden en plekken waar mensen werken, kinderen spelen, dieren verblijven en natuurgebieden aanwezig zijn. De gezondheid van mensen, dieren en natuur gaat voor op de economische belangen van de telers.
- Er komt een verbod op het gebruik van landbouwgif op weilanden. Waar de natuurlijke ontwikkeling van ecologisch waardevolle vegetatie weinig kansrijk is, brengen we weilanden weer tot leven met het inzaaien van gevarieerde, biologische en inheemse kruidenmengsels uit de streek.
- Het tijdperk van de megastallen is voorbij. Deze stallen zullen als eerste opgekocht worden in het kader van de stikstof- en klimaataanpak. Er komen geen vergunningen voor de bouw van megastallen of de uitbreiding van bestaande veehouderijen.

- Er komen geen vergunningen voor nieuwe veehouderijen.
- Hoe minder dieren op een kluitje, hoe kleiner de risico's op ziekte-uitbraken en zoönosen. Er komt een maximaal aantal dieren per regio. Er komen normen voor de minimale afstand tussen stallen om de kans op verspreiding van dierziekten en de vermenging van verschillende virussen te verminderen. Zo wordt de kans op gevaarlijke virusmutaties verkleind.
- Om de gezondheid van omwonenden te beschermen, komen er wettelijke normen voor de minimale afstand tussen stallen en woonkernen, scholen en kinderdagverblijven.
- Hoe minder gesleep met dieren, hoe kleiner de kans op het binnenhalen of verspreiden van dierziekten en zoönosen. De import van levende dieren (zoals kalfjes) om ze in Nederlandse stallen vet te mesten, wordt zo snel mogelijk gestopt. Overige diertransporten worden beperkt tot een maximum van twee uur. Hiervoor worden regionale slachthuizen behouden, zolang er nog dieren worden geslacht.
- Het vogelgriepvirus is nu jaarrond aanwezig en vormt een enorm risico voor alle levende wezens. Uit onderzoek is bekend in welke gebieden in Nederland de kans op een uitbraak het grootst is. Er komt per direct een verbod op de nieuwvestiging of uitbreiding van bedrijven met kippen, eenden en kalkoenen in gebieden met veel water en in gebieden waar al veel pluimveebedrijven zijn. Daarna wordt het aantal pluimveebedrijven in deze gebieden teruggebracht door deze met voorrang uit te kopen.
- Door zoveel varkens en kippen op een kluitje te houden, kleurt Nederland rood op de risicokaart volgens vooraanstaande virologen. Varkens kunnen varkensgriep, vogelgriep en humane griep oplopen en vermengen tot een – ook voor mensen – levensgevaarlijk virus dat kan leiden tot een nieuwe pandemie. Er komt zo snel mogelijk een goed systeem van monitoring van griepvirussen in de varkenshouderij en melkveehouderij. Er komen afstandsnormen voor bedrijven met koeien, varkens, kippen, eenden of kalkoenen.
- Al bijna 15 jaar blijkt uit onderzoek dat omwonenden van geitenbedrijven vaker dan gemiddeld longontstekingen krijgen. De geitenhouderij bedreigt daarmee de volksgezondheid. De geitenhouderij wordt binnen één jaar beëindigd. Er komt hiertoe een onmiddellijk fokverbod.
- Er komen strikte regels om het antibioticagebruik in de veehouderij verder af te bouwen. De preventieve toediening van antibiotica stopt definitief. Er komen extra controles voor de sectoren waarin veel antibiotica worden gebruikt.
- De sterk afgeslankte veehouderij wordt volledig grondgebonden: het voer voor het vee komt van het eigen bedrijf en ook de mest van het vee wordt weer gebruikt op datzelfde land. We stoppen met de import van veevoer, zoals soja. Export van mest is niet langer toegestaan en mestfraude wordt hard aangepakt.
- Mestvergisters houden de intensieve veehouderij in stand, leveren nauwelijks energie op en zorgen voor stankoverlast voor omwonenden. We stoppen met mestvergisters, en daarmee ook met subsidies voor (opwek van) 'groen gas'. Er komen geen vergunningen meer voor de bouw van nieuwe mestvergisters en bestaande worden ingetrokken.
- Er komt een verbod op het gestunt met vlees en zuivel. Kiloknallers, plofkippen en plofmelk/slopmelk verdwijnen uit de schappen. Landbouwproducten mogen niet onder de kostprijs worden verkocht.
- Blijvend grasland wordt niet langer 'gescheurd' (kapotgemaakt en vervolgens opnieuw ingezaaid).
- In pachtcontracten komen strenge voorwaarden voor een duurzaam bodembeheer en de minimale looptijd van geliberaliseerde pachtcontracten wordt langer. Hierdoor kunnen duurzame investeringen in de grond ook worden terugverdiend.
- Het voorzorgsbeginsel wordt leidend in het visserijbeleid. Dit houdt in dat we niet meer vissen vangen dan onafhankelijke ecologen verantwoord vinden. En als wetenschappelijke gegevens onvoldoende beschikbaar zijn, wordt er niet gevist.

- Nederland bouwt de overcapaciteit van de vissersvloot in hoog tempo af. De vangstcapaciteit van de Europese vissersvloot mag niet groter zijn dan de ecosystemen in de Europese wateren kunnen dragen.
- Er komt een strikte naleving van bestaande afspraken om schadelijke visserijpraktijken tegen te gaan. Het verbod op het dumpen van bijvangsten wordt streng gehandhaafd, via camera's of toezicht aan boord. Vissersboten van reders die zich niet aan de regels houden gaan aan de ketting.
- Bijvangsten worden fors verminderd door een verbod op niet-selectieve visserijmethoden.

Meer weten?

- <https://www.ftm.nl/dossier/toekomst-van-de-landbouw>
- <https://www.pbl.nl/actueel/nieuws/jaarliks-ten-minste-46-miljard-euro-schade-door-milieuverontreiniging-in-nederland>
- <https://www.ftm.nl/dossier/toekomst-van-de-landbouw>
- <https://www.pbl.nl/actueel/nieuws/jaarliks-ten-minste-46-miljard-euro-schade-door-milieuverontreiniging-in-nederland>
- [https://www.cbs.nl/nl-nl/achtergrond/2025/14/feiten-en-cijfers-over-de-landbouw#:~:text=Voor%20de%20teelt%20van%20landbouwgewassen,groenvoedergewassen%20\(204%20duizend%20hectare](https://www.cbs.nl/nl-nl/achtergrond/2025/14/feiten-en-cijfers-over-de-landbouw#:~:text=Voor%20de%20teelt%20van%20landbouwgewassen,groenvoedergewassen%20(204%20duizend%20hectare)
- <https://natuurinclusievelandbouw.eu/nieuwsitem/groenblauwe-verdienmodellen-nodig-voor-biodiversiteit>
- https://www.tweedekamer.nl/debat_envergadering/commissievergaderingen/details?id=2024A09452https://www.binnenlandsbestuur.nl/sociaal/open-overheid/staatssecretaris-karremans-vws-stoft-snackwet-af
- <https://eenvandaag.avrotros.nl/artikelen/groepartsen-wil-meer-plantaardig-eten-in-ziekenhuizen-maar-dat-gaat-niet-overal-vanzelf-149313>
- <https://www.vtv2018.nl/synthese-vtv-2018-een-gezond-voorzicht>
- <https://www.cbs.nl/nl-nl/dossier/dossier-broeikasgassen/welke-sectoren-stoten-broeikasgassen-uit>
- <https://www.greenpeace.org/static/planet4-netherlands-stateless/2020/06/be4da988-mkba-toekomstbestendige-veehouderij-in-2030.pdf>
- <https://www.eea.europa.eu/en/analysis/publications/healthy-seas-thriving-fisheries>
- <https://www.bloomassociation.org/en/giant-trawlers-the-devastating-proof-of-a-massacre-in-a-protected-area/>
- <https://www.of.nl/start-bouw-gezonde-schuurwoningen-in-unia-leeuwarden/>

4

ECONOMISCHE SYSTEEM- VERANDERING

**Van uitputting naar evenwicht:
radicaal kiezen voor groen**

Ons huidige economische model is onhoudbaar. We hebben een systeem dat uitgaat van een sprookje: dat economische groei vanzelf leidt tot welvaart voor iedereen. Maar dat is niet zo. Grote bedrijven en extreem vermogende mensen worden steeds rijker, terwijl miljoenen mensen achterblijven met stijgende kosten en onzekerheid. De vermogensongelijkheid groeit, in Nederland en wereldwijd. Ondertussen putten we de Aarde uit, verliezen we natuur, schone lucht en perspectief voor komende generaties. Dit is simpelweg onhoudbaar, onrechtvaardig en maakt niemand écht vrij of gelukkig.

Daarom kiest de Partij voor de Dieren voor een radicale omslag. Met welzijn als doel, in plaats van oneindige groei. Wij willen een eerlijke en toekomstbestendige economie, die binnen de grenzen van de Aarde blijft, en de belangen van mensen, dieren en natuur beschermt. Dat betekent dat we ons inzetten tegen de doorgeslagen marktwerking in zorg, onderwijs en openbaar vervoer. We stoppen met subsidies aan de grootste vervuilers en stimuleren kleinschalige duurzame initiatieven. Ook ons belastingstelsel gaan we veel eerlijker inrichten. De sterkste schouders dragen de zwaarste lasten. Grote ondernemingen en de allerrijksten betalen meer, kleine bedrijven en bewoners minder. Iedereen verdient een eerlijk inkomen, zeker in cruciale sectoren als het onderwijs en de zorg.

De ecologische én sociale crisis is het directe gevolg van een systeem dat winst en groei boven welzijn stelt. We worden niet gelukkiger van meer spullen, grotere auto's of een nog hogere werkdruk. Echte rijkdom is een gezonde leefomgeving, voldoende tijd voor jezelf en je dierbaren, en een samenleving waarin alles wat leeft fatsoenlijk kan bestaan.

Een nieuw economisch kompas

We kiezen voor een economie die werkt vóór dier, mens en planeet, in plaats van ten koste van hen. Dat betekent: het maken en gebruiken van spullen binnen de draagkracht van de Aarde, met respect voor leven en toekomst. Het betekent ook dat we de economie democratiseren, en publieke voorzieningen niet langer overlaten aan de markt maar in handen van de samenleving brengen. Hiervoor zullen we ook heel duidelijke keuzes moeten maken over welke industrie wél een toekomst heeft in Nederland en welke industrie niet. Strategische autonomie is van belang op Europees niveau, maar niet haalbaar voor Nederland alleen. Er zijn sectoren, zoals staalproductie en andere energie-intensieve basis-industrie, die beter passen in landen waar meer ruimte is en goedkope groene energie. Nederland kan zich richten op hoogwaardige maakindustrie, waarvoor hier de juiste kennis, kunde en ruimte is. Een visie vanuit de overheid op hoe Nederland er in de toekomst uit zal zien is hiervoor onmisbaar.

- Bedrijven moeten bijdragen aan het welzijn van mens, dier en planeet – niet er ten koste van gaan. We voeren een wettelijke zorgplicht en klimaatplicht voor bedrijven in, ook voor internationale bedrijven die in Nederland actief zijn. Vrijblijvende akkoorden en convenanten worden vervangen door bindende regels en handhaving. We zetten ons in om dit ook in Europees verband voor elkaar te krijgen.

- Het aandeelhoudersmodel gaat op de schop zodat we lange termijn duurzaam, diervriendelijk, sociaaleconomisch denken voorop kunnen stellen. We stimuleren organisatievormen als rentmeester-vennootschap, werknemerscoöperaties, initiatieven voor gemeengoederen en coöperaties die het beheer van onderwijs, zorg, wonen, landbouw en energie democratiseren. Bedrijven met een maatschappelijk doel krijgen een nieuwe rechtsvorm en betalen daarmee minder belasting dan andere bedrijven.
- We stoppen direct met nieuwe concessies voor gas- en olievelden, schaffen investerings-subsidies af en stoppen met uitbreiding van fossiele infrastructuur, zoals LNG-terminals, in lijn met het Fossiele Brandstof Non-Proliferatieverdrag.
- In plaats van het Bruto Binnenlands Product (BBP) maken we de Monitor Brede Welvaart leidend in beleid. De overheid stopt met rapporteren van economische groei. We voeren een verplichte generatietoets in om te garanderen dat overheidsbeleid ook rechtvaardig is voor toekomstige generaties. Nederland wordt zo snel mogelijk lid van het Wellbeing Economy Governments partnership.
- We draaien de doorgeslagen marktwerking terug in publieke diensten zoals zorg, onderwijs en openbaar vervoer. Publieke voorzieningen zijn er voor iedereen en horen niet afhankelijk te zijn van winstprikkel.
- We gaan ons meer richten op het ondersteunen van het toekomstbestendige midden- en kleinbedrijf, groene innovaties en lokale initiatieven. We stoppen met het subsidiëren van de grootste vervuilers. De vervuiler gaat betalen en de opbrengsten gebruiken we voor toekomstbestendige ondernemingen en groene innovatie.
- De onderhandelingen over maatwerkafspraken met één van de grootste vervuilers van Nederland, het staalbedrijf Tata Steel, worden per direct gestopt. Dat betekent geen miljardensubsidie. Het bedrijf is aantoonbaar onbetrouwbaar, misleidend en heeft jarenlang onvoldoende gedaan om omwonenden te beschermen tegen haar kankerverwekkende uitstoot.

Daar kunnen geen afspraken mee worden gemaakt, en zeker niet op kosten van de belastingbetaler.

- Reclame moedigt overconsumptie aan. We stoppen daarom met reclame voor consumptiegoederen en -diensten in de openbare ruimte. Bovendien wordt het aantal locaties voor (buiten)reclame, zowel traditioneel als digitaal, drastisch teruggebracht.
- We bevorderen de regionalisering van de economie door lokale ketens, streekproducten en regionaal geldgebruik te stimuleren. Zo maken we economieën veerkrachtiger en minder afhankelijk van mondiale systemen.
- We kiezen voor strenge normen voor milieu, dierenwelzijn en mensenrechten, maar vatten die in begrijpelijke regels zonder ingewikkelde uitzonderingen. Zo weten ondernemers waar ze aan toe zijn en gaan we overmatige regeldruk tegen.
- We zorgen voor een definitieve demping van het financiële ravijn voor gemeenten en provincies zodat er lokaal niet bezuinigd hoeft te worden op bovenwettelijke taken zoals natuur, dierenwelzijn, milieu en klimaat.

Belasten wat schaadt, belonen wat bijdraagt

Een eerlijk belastingstelsel is de ruggengraat van een rechtvaardige samenleving. Nu dragen werkenden en het mkb relatief veel bij, terwijl vervuilers en grootvermogenden te vaak buiten schot blijven. Dat draaien we om. We maken werken lonender, belasten vervuiling zwaarder en zorgen dat de sterkste schouders de zwaarste lasten dragen. Zo zetten we het belastingstelsel in als krachtig instrument voor ecorechtvaardigheid, solidariteit en brede welvaart.

- We verschuiven de belastingdruk: minder op arbeid, meer op grondstoffenverbruik en vervuiling. Zo wordt werken goedkoper en vervuilen duurder. Denktank Ex'tax laat al zien hoe een groene belastingverschuiving banen oplevert én het milieu spaart en dat deze verschuiving noodzakelijk is voor ondernemers om hun circulaire doelen te halen.
- We voeren een klimaatbelasting voor de grootste vermogens in, op basis van de inzichten uit de Groene Belastinggids.

Zo werken we toe naar de norm om 5% van het BBP in te zetten voor het bestrijden van de natuur- en klimaatcrisis.

- Vervuilers gaan meer betalen. We voeren de nationale CO₂-heffing opnieuw in en verhogen deze sneller, laten de belasting op ongerecycled plastic betalen door plasticproducenten, introduceren een progressieve vliegtaks voor veelvliegers en privéjets en voeren een giftaks in op milieuschadelijke transacties. We voeren een slachttaks in die de maatschappelijke kosten reflecteert van de veehouderij.
- Gezond en planeetvriendelijk gedrag wordt minder belast. Zo verlagen we de btw op reparatie en circulaire producten naar 0%.
- Grote erfenissen worden belast als inkomen, we verhogen daarom de erfbelasting. Voor erfenissen tot 30.000 euro blijft een vrijstelling gelden. We trekken de erfbelasting gelijk voor alle erfgenamen ongeacht de familieband: zo passen de regels beter bij moderne samengestelde gezinnen en andere samenlevingsvormen. De bedrijfsopvolgingsregeling wordt aangepast zodat deze niet langer misbruikt kan worden voor belastingontwijking.
- Bonussen zijn veelal een prikkel voor risicovol gedrag met negatieve maatschappelijke gevolgen. Er komt een extra heffing op excessieve bonussen.
- We schaffen fiscale regelingen af, en/of we versnellen de afbouw van regelingen waarvan uit beoordelingen blijkt dat ze niet effectief en niet nodig zijn. Dit geldt bijvoorbeeld voor de landbouw-vrijstelling in de winstsfeer, aftrek wegens geen of geringe eigenwoningschuld, lage btw op sierteelt, vrijstelling overdrachtsbelasting cultuurgrond, willekeurige afschrijving zeeschepen, vrijstelling voor ongerichte reiskostenvergoedingen en de vrijstelling assurantiebelaasting voor luchtvaartuigen. De hypotheekrenteaftrek zorgt voor groeiende ongelijkheid en wordt daarom versneld afgebouwd voor bedragen boven de nationale hypotheek garantie (NHG).
- Overheden en semi-overheidsorganisaties geven het goede voorbeeld door honderd procent groen, eerlijk en diervriendelijk in te kopen. Het inkoopproces van overheden wordt transparant en inzichtelijk voor iedereen.
- We draaien cadeautjes aan het grootkapitaal van het vorige kabinet terug. Inkoop van eigen aandelen door bedrijven wordt belast. De versoepeling van de renteaftrekbeperking in de vennootschapsbelasting wordt teruggedraaid.
- We voeren een progressieve winstbelasting in waarbij de tarieven afhankelijk zijn van de CO₂-uitstoot, in lijn met de Groene Belastinggids. Zo worden buitensporige winsten afgeroomd, vervuiling ontmoedigd en wordt de vervuiler financieel verantwoordelijk gemaakt. De opbrengsten gaan naar het bestrijden van de natuur- en klimaatcrisis.
- We schaffen fossiele subsidies af. Het geld dat we hiermee besparen, gebruiken we om circulaire ondernemers te ondersteunen. Zo beëindigen we uitzonderingsregimes voor grootverbruikers van gas en stroom en kortingen op accijnzen voor luchtvaart, scheepvaart, kunstmestproductie en zware industrie. We voeren accijns in op niet-energetisch gebruik van aardolie.
- Door belastingontwijking in Nederland lopen landen zeker 46 miljard euro mis. Nederland sluit daarom zijn deuren als belastingparadijs. Belastingontwijking door multinationals wordt aangepakt, alle belastingdeals worden openbaar en Nederland legt sancties op aan landen die als belastingparadijs fungeren. We maken ons internationaal hard voor transparantie over hoeveel belasting bedrijven in andere landen betalen.
- We leggen een vermogensregister aan voor grote vermogens. Net zoals onroerend goed wordt geregistreerd in het kadaster, houden we andere soorten van vermogen vanaf een grenswaarde bij in een nationaal register. Zo wordt het belasten van vermogen makkelijker. We delen lessen hierover met andere Europese landen en zoeken aansluiting om uiteindelijk tot één systeem te komen.
- Er komt een vermogensplafond van 10 miljoen euro. Met een vertrekbelasting zorgen we ervoor dat superrijken ons land niet zomaar inruilen voor een ander belastingparadijs. Zo verkleinen we de kloof tussen arm en rijk en herverdelen we de kansen.

Een inkomen om van te leven

Een eerlijk inkomen is de basis van een rechtvaardige samenleving. Iedereen verdient een fatsoenlijk loon waarmee je kunt rondkomen, meedoen en vooruitkomen. Het is tijd voor een eerlijke verdeling van welvaart en waardering: werk moet lonen, publieke taken moeten beloond worden, en wie meer kan bijdragen, draagt ook meer bij. Zo bouwen we aan een economie waarin alle belangen meetellen – niet alleen die van een kleine bovenlaag.

- We maken de inkomstenbelasting eerlijker. Het lage tarief gaat omlaag, het hoge tarief omhoog. Voor mensen die meer verdienen dan de balkenendenorm komt een nieuwe schijf met een hoger tarief.
- Het minimumloon gaat omhoog naar 18 euro per uur. Het beweegt voortaan automatisch mee met de mediane lonen, met als ondergrens 60% van het mediane inkomen. Uitkeringen zoals de AOW, WIA, Wajong en bijstand stijgen mee.
- We schaffen het minimumjeugdloon af. Iedereen hoort een eerlijk loon te krijgen.
- De lonen in de zorg, het onderwijs en andere publieke sectoren worden fors verhoogd. Essentieel werk verdient waardering en een eerlijk salaris.
- De standaard werkweek wordt 32 uur. Zo ontstaat ruimte voor mantelzorg, vrijwilligerswerk en een betere balans tussen betaald werk en andere bezigheden.
- Op Bonaire, Saba en Sint Eustatius wordt een sociaal minimum ingevoerd dat aansluit bij de lokale kosten van levensonderhoud. Ook komt er een fatsoenlijke regeling voor werkloosheid en arbeidsongeschiktheid voor onze landgenoten in deze bijzondere gemeenten van Nederland.
- We breiden de balkenendenorm uit naar semi-publieke instellingen en organisaties die in opdracht van de overheid werken. Buitensporige beloningen worden hierdoor begrensd. Ook dwingen we via aanbestedingen af dat bedrijven die voor meer dan 50% afhankelijk zijn van publieke middelen deze norm volgen. Als je werkt met publiek geld, gelden publieke normen.

- In veel grote bedrijven, vooral in de techsector, is het aandeel van lonen in de opbrengsten de afgelopen jaren sterk gedaald, terwijl de winstuitkeringen aan aandeelhouders juist toenamen. Daarom geldt voortaan: bij winstuitkering deelt het personeel. We voeren verplichte, voor alle werknemers gelijke winstdeling in voor bedrijven vanaf 50 werknemers.
- In grote bedrijven krijgen werknemers meer invloed op cruciale besluiten zoals fusies, aandeelinkoop, reorganisaties en winstverdeling. Werknemers krijgen een sterkere positie in de ondernemingsraad.
- Gelijke functies verdienen gelijke beloning. We voeren een Wet Gelijke Beloning in waarmee de genderloonkloof verdwijnt. De bewijslast komt bij de werkgever te liggen. Bedrijven vanaf 100 werknemers moeten aantonen dat er geen loonkloof is.
- We beperken arbeidscontracten tot vaste en tijdelijke contracten voor regulier werk, uitzendcontracten voor piekperiodes, en zelfstandigencontracten voor zzp'ers. Uitzendkrachten krijgen dezelfde arbeidsvoorwaarden als vaste werknemers en het uitzendbeding voor uitzendkrachten, waardoor bij ziekte het contract stopt, wordt verboden.
- De arbeidsinspectie krijgt een breder mandaat om zelf onderzoek te doen en te handhaven op de naleving van cao-lonen, discriminatie en sociale veiligheid. Medewerkers worden actief betrokken bij inspecties.
- Zolang er sprake is van flexwerk, komt er een landelijk fonds voor arbeidsongeschiktheidsverzekeringen en pensioenen, betaald door de bedrijven die flexwerkers inhuren.
- Sterke, onafhankelijke vakbonden zijn essentieel. We verbieden schijnvakbonden die bedrijven gebruiken om echte vakbonden buitenspel te zetten. Alleen onafhankelijke vakbonden mogen cao's afsluiten.
- Elke werknemer krijgt het recht om buiten werktijd offline te zijn zonder consequenties. Het 'recht op onbereikbaarheid' wordt wettelijk vastgelegd.
- Sekswork wordt erkend als volwaardig werk. Seksworkers krijgen gelijke rechten en bescherming tegen discriminatie.

Zorgeloos meedoen: sociale zekerheid die werkt

Sociale zekerheid moet simpel, rechtvaardig en menselijk zijn. Iedereen verdient een inkomen dat genoeg is om fatsoenlijk van te leven, zonder onnodige bureaucratie, wantrouwen of voorwaarden die de toegang belemmeren. We richten ons op een systeem dat mensen ondersteunt waar dat nodig is, met ruimte voor eigen initiatief en groei. Inclusiviteit staat centraal: of je nu een beperking hebt, neurodivergent bent of zelfstandig werkt, iedereen krijgt passende kansen en ondersteuning. Gemeenten krijgen de middelen om sociaal werk van hoge kwaliteit te leveren, zodat niemand tussen wal en schip valt. Dit is een sociale zekerheid die niet alleen vangt, maar ook versterkt en verbindt.

- We maken uiteindelijk alle toeslagen overbodig. Ieder mens moet een voldoende hoog inkomen hebben om in de basisbehoeften te voorzien. We volgen de aanbevelingen van de enquêtecommissie Fraudebeleid en Dienstverlening hierin volledig op.
- We halen het wantrouwen uit regels voor de sociale zekerheid. Mensen in hetzelfde huishouden hebben recht op dezelfde bijstandsuitkering als anderen, dus we schrappen de kostendelersnorm en partner-toets. Bijverdienen wordt mogelijk voor mensen in de bijstand. De hoogte van het bedrag aan giften dat mensen met een uitkering op grond van de Participatiewet mogen ontvangen wordt verhoogd. We eisen geen tegenprestatie meer van mensen met recht op bijstand.
- We schaffen de sollicitatieplicht voor 60-plussers af. Ook werklozen die mantelzorg verlenen hoeven niet langer verplicht te solliciteren. Vrijwilligerswerk en stages worden erkend als waardevolle voorbereiding op betaald werk, ook als deze niet direct op terugkeer naar de arbeidsmarkt zijn gericht. Werkgevers die door deze maatregelen extra kosten hebben worden hiervoor gecompenseerd.
- De versobering van het vangnet voor jongeren met een beperking (de Wajong) draaien we terug. Voor jongeren met een beperking wordt, waar nodig, zinvolle dagbesteding geregeld met mogelijkheden om door te groeien naar betaald werk, als zij dat willen.

- We herzien het vangnet voor mensen die langdurig arbeidsongeschikt zijn (WIA). Op dit moment hebben mensen met een hoog inkomen vaker en langer recht op een uitkering dan mensen met een lager inkomen. Dat is onrechtvaardig. Een sociaal vangnet moet iedereen gelijkwaardig behandelen. Het recht op WIA wordt toegankelijker: vanaf 15% arbeidsongeschiktheid.
- We werken de aanhoudende achterstanden voor sociaal-medische beoordelingen (WIA) door het UWV op korte termijn weg. De lange wachttijden veroorzaken onzekerheid, vertraging en frustratie bij mensen die juist begeleiding naar werk nodig hebben.
- We verlengen de kortdurende WW naar zes maanden.
- We schrappen onnodige herindicaties voor personen met een (levenslange) handicap en/of chronische ziekte.
- Zolang er nog toeslagen zijn, maken we de kinderbijslag inkomensafhankelijk.
- We investeren in de kwaliteit van de kinderopvang en pakken het tekort aan medewerkers aan, onder andere door het vak van pedagogisch medewerker aantrekkelijker te maken met meer professionele zeggenschap. Kinderopvang wordt gratis voor mensen met een laag inkomen. De arbeidseis, dat beide ouders moeten werken om in aanmerking te komen voor toeslag, wordt afgeschaft.
- Mensen met een beperking krijgen recht op werk via sociale werkvoorzieningen met betekenisvol werk dicht bij huis, goede begeleiding en een volwaardig inkomen. Gemeenten krijgen voldoende middelen om sociaal werk van goede kwaliteit en continuïteit te kunnen garanderen, zonder te hoeven bezuinigen. We verankeren in de wet de minimale eisen voor het begeleidingsaanbod door gemeenten en bouwen op expertise van werkontwikkelbedrijven.
- We zorgen voor betere ondersteuning op de werkvloer en toegankelijke werkplekken voor mensen met een beperking, bijvoorbeeld prikkelarme ruimtes voor neurodivergente mensen.

- We democratiseren de pensioenfondsen. Werknemers krijgen meer zeggenschap over waar hun pensioenpremies in worden geïnvesteerd en over het beloningsbeleid van pensioenbeheerders.
- De AOW wordt eerlijker. Wie in een zwaar beroep heeft gewerkt, krijgt vanaf 65 jaar AOW. Er komt meer keuzevrijheid: wie eerder wil stoppen met werken, kan kiezen voor een evenredig aangepaste AOW-uitkering, mensen kunnen kiezen voor een flexibele pensioenleeftijd of een deeltijdpensioen.
- De AOW-uitkering gaat omhoog. Dit zorgt voor een beter pensioen, vooral voor mensen met een klein of geen aanvullend pensioen.
- Ouders krijgen meer ruimte om te zorgen. Het ouderschapsverlof wordt verlengd naar drie maanden volledig betaald verlof voor alle ouders. Bevallingsverlof en partnerverlof worden gelijkgetrokken: even lang en 100% betaald.
- We voeren betaald mantelzorgverlof en rouwverlof in. Zo maken we het mogelijk om goed te zorgen voor een ander – én voor jezelf.

Bestaanszekerheid door autonomie

In een rechtvaardige samenleving wordt niemand aan zijn lot overgelaten. Toch leven nog steeds honderdduizenden mensen in Nederland in armoede of met problematische schulden. Dat is onacceptabel in een rijk land. We kiezen daarom voor een fundamenteel andere aanpak: niet langer symptoombestrijding, maar preventie, vertrouwen en bestaanszekerheid als uitgangspunt. Daarbij is autonomie cruciaal, mensen in de schulden moeten zelf weer grip krijgen op hun leven. Alleen dan is schuldenproblematiek echt structureel op te lossen.

- We zetten, naast het verhelpen van schulden, veel meer in op vroegsignalering om te voorkomen dat betalingsachterstanden uitgroeien tot problematische schulden. Gemeenten krijgen meer budget en inhoudelijke ondersteuning voor het omgaan met signalen over startende financiële problemen.
- We investeren in armoedepreventie in plaats van symptoombestrijding. Inspiratie halen we uit programma's zoals het Bouwdepot.

We starten een pilot met een Jongeren Perspectief Fonds waarbij schulden van jongeren worden overgenomen en zij die op een andere manier kunnen terugbetalen.

- Op scholen wordt onderwijs over financiën een vast onderdeel van het curriculum voor iedereen tussen 10 en 18 jaar.
- We verbieden 'Buy Now, Pay Later' zowel online als in fysieke winkels. Deze manier om laagdrempelig schulden te maken vormt een groot risico voor kwetsbare groepen zoals jongeren en mensen die al in de schulden zitten.
- Iedereen moet in zijn eigen gemeente terecht kunnen voor goed georganiseerde schuldhulp. We ondersteunen het actieplan Basisdienstverlening en zorgen samen voor een goede, herkenbare aanpak van schulden.
- De overheid heeft een zorgplicht, zeker als het om schulden gaat waar (semi-)publieke instellingen de schuldeiser zijn. Mensen krijgen voortaan een betalingsregeling aangeboden in plaats van dat ze die moeten aanvragen.
- We beschermen kwetsbare huishoudens tegen energiearmoede. Afsluiting van gas en stroom bij betalingsachterstanden wordt verboden. Verhuurders mogen pas huur verhogen na verplichte isolatie van hun woningen, en huurders draaien nooit op voor verplichte energiebesparende investeringen van de verhuurder.
- In lijn met advies van Nibud gaan we ervoor zorgen dat zoveel mogelijk vaste lasten op dezelfde dag worden afgeschreven om meer grip te hebben op uitgaven.
- Voedselbanken en andere armoedehulporganisaties moeten overbodig worden. Zolang dat niet zo is ondersteunen we deze organisaties, zodat iedereen die ervoor in aanmerking komt geholpen kan worden.
- We breiden pilots met verschillende vormen van een basisinkomen, zoals een vast bedrag per maand of een negatieve inkomstenbelasting, uit.

- Parallel hieraan verkennen we een aanvullend systeem waarin mensen 'sociaal kapitaal' kunnen opbouwen door maatschappelijk zinvol werk te doen – zoals zorg, vrijwilligerswerk of lokale initiatieven – waarmee zij extra voorzieningen krijgen.
- We bestrijden kinderarmoede radicaal. Geen kind gaat zonder ontbijt naar school. Iedere school krijgt toegang tot biologische, plantaardige schoolmaaltijden – gratis en toegankelijk voor alle kinderen.

Geen tweederangs arbeidskrachten: arbeidsmigratie eerlijk geregeld

Arbeidsmigratie is nu vaak een verdienmodel dat drijft op uitbuiting en het tegen elkaar uitspelen van werknemers. In plaats van arbeidsmigranten te gebruiken als goedkope en kwetsbare arbeidskrachten, kiezen we voor een eerlijk en menswaardig arbeidsbeleid. Iedereen die in Nederland werkt – waar je ook vandaan komt – heeft recht op gelijke behandeling, goede huisvesting en bescherming tegen uitbuiting. Inmiddels is één op de tien werknemers arbeidsmigrant en dit is niet het gevolg van bewust overheidsbeleid, maar van het bedrijfsleven dat goedkope arbeidskrachten wil. Voor deze mensen moeten dezelfde rechten gelden als voor andere werknemers.

- De meeste arbeidsmigratie, namelijk die uit Midden- en Oost-Europa, heeft vooral bijgedragen aan de groei van een lageloneconomie voor de slachthuizen, glastuinbouw, bouw en industrie. Daar hebben de bedrijven in die sectoren baat bij, maar de ruim 800.000 arbeidsmigranten hebben het nakijken. Gelijk loon en gelijke rechten voor gelijk werk wordt de norm.
- Uitzendbureaus moeten gecertificeerd worden om arbeidsmigranten naar Nederland te halen. Als misstanden wordenesignaleerd wordt de certificering ingetrokken. Bedrijven die gebruikmaken van niet-gecertificeerde uitzendbureaus krijgen een boete.
- De expatregeling en andere fiscale voordelen waarmee bedrijven buitenlandse werknemers aantrekken, schaffen we af.

- Arbeidsmigranten krijgen betere bescherming tegen uitbuiting, waaronder het recht op een eigen slaapkamer en fatsoenlijke huisvesting. Het is niet langer toegestaan dat commerciële bedrijven zowel werkgever als huisbaas zijn van arbeidsmigranten.
- We onderzoeken de herinvoering van tewerkstellingsvergunningen voor werknemers uit andere EU-landen, zoals die nu bestaat voor arbeidskrachten van buiten de EU. Malafide detachering via Duitsland of Polen van arbeidsmigranten van buiten de EU staan we niet meer toe. Nederland zet zich hier ook op Europees niveau voor in.
- Slachthuizen behoren tot de grootste uitbuiters van kwetsbare arbeidsmigranten van Nederland. Jarenlange beloftes om de structurele uitbuiting aan te pakken hebben niet tot verbetering geleid. Er komt daarom een verbod op uitzendkrachten in de vleesverwerkende industrie en andere sectoren met hoog risico op uitbuiting van arbeidsmigranten.

Banken op de rem: financiële macht terug naar de samenleving

De huidige financiële sector is te afhankelijk van risicovolle aandelenbeurzen en complexe bankpraktijken. Het is tijd voor een rigoureuze herziening van ons geld- en banksysteem. We zetten in op veilige nutsbanken, strengere regelgeving en fiscale prikkels voor groene investeringen. Daarnaast zorgen we voor transparantie, klimaatverantwoordelijkheid en het terugdringen van financiële macht, zodat het systeem weer dienstbaar wordt aan de samenleving in plaats van andersom.

- We voeren een publieke infrastructuur voor basisbankieren in: een betaalrekening en spaarrekening worden voor iedereen toegankelijk, net als water en elektra. De Centrale Bank neemt een deel van de nutsfunctie van commerciële banken over.
- Het recht om geld te scheppen moet uitsluitend een publiek mandaat zijn – leningen moeten naar toekomstbestendige sectoren zoals hernieuwbare energie, circulaire economie en natuurherstel. De Nederlandsche Bank krijgt als toezichthouder een actieve rol in het sturen van kapitaalstromen richting maatschappelijke doelen.

Ook publieke banken krijgen daar een actieve rol in, via kredietverstrekking. Alleen banken die handelen binnen ecologische grenzen krijgen een bankvergunning.

- Geduldig kapitaal, bedoeld voor langetermijn-investeringen in minder rendabele sectoren, maken we fiscaal aantrekkelijker. Financieringen en investeringen voor circulaire processen en bedrijven wordt makkelijker. We gebruiken hiervoor als leidraad het rapport “Geld genoeg – maar niet voor circulaire bedrijven”.
- De ASN Bank blijft in publieke handen met een maatschappelijke missie zonder winstoogmerk.
- Pensioenfondsen krijgen de wettelijke taak te investeren binnen ecologische grenzen. Ze stappen uiterlijk in 2027 in elk geval volledig uit de fossiele industrie, vee-industrie, biomassa, kernenergie, en fastfoodindustrie.
- We doorbreken de macht van de systeembanken door kleinere, ethisch georiënteerde instellingen zoals maatschappelijke banken, kredietunies en coöperatieve financiers te faciliteren. We volgen hierin de aanbevelingen van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- We verhogen de kapitaalbuffers van Nederlandse banken om ze beter bestand te maken tegen crises.
- Beleggen in crypto kost veel energie en kan de financiële stabiliteit ondermijnen. We verbieden reclame voor cryptovaluta en we houden beter toezicht op informatieverstrekking door crypto-bedrijven.
- Er komt een bankenbelasting en een belasting op transacties om flitshandel op aandelenbeurzen tegen te gaan.
- Overheden en uitvoeringsorganisaties stappen zo snel mogelijk over op banken die investeren binnen ecologische grenzen.
- Als vervuilde bedrijven failliet gaan, blijft er in de praktijk geen geld over voor het herstellen of vergoeden van milieuschade voor omwonenden of werknemers. Daarom krijgen slachtoffers van de milieuschade voorrang in de rij van schuldeisers bij faillissementen en zetten we een fonds op om milieuschade te herstellen, welke ook gevuld wordt met inkomsten uit boetes voor milieuovertredingen.

- Contant kunnen betalen blijft mogelijk. Dit vergroot privacy en onafhankelijkheid, en iedereen moet binnen redelijke afstand contant geld kunnen opnemen.

Meer weten?

- https://ce.nl/wp-content/uploads/2025/06/CE_Delft_240406_Green_and_progressive_tax_proposals_for_the_Netherlands_Def.pdf
- https://ex-tax.com/wp-content/uploads/2023/11/Werk-moet-lonen_de-taxshift-in-actie_The-Extax-Project-def.pdf
- <https://www.scp.nl/binaries/scp/documenten/publicaties/2020/06/18/kansrijk-armoedebeleid/CPB-SCP-Kansrijk-armoedebeleid.pdf>
- <https://www.uu.nl/in-de-media/wat-is-het-limitaris-me-hoogleraar-ingrid-robeyns-legt-het-uit>
- <https://scholarworks.umass.edu/server/api/core/bitstreams/4a4559c7-41c7-4a91-a9fd-fef265d58247/content>
- <https://www.wrr.nl/publicaties/rapporten/2019/01/17/geld-en-schuld---de-publieke-rol-van-banken>
- <https://www.raadrsvs.nl/documenten/2022/04/20/van-schuld-naar-schone-lei>
- <https://www.nvvk.nl/basisdienstverlening>
- <https://open.overheid.nl/documenten/ronl-404846f9-9f80-400f-90c3-0c9a8b0fd036/pdf>
- <https://www.adviesraadmigratie.nl/publicaties/publicaties/2024/09/10/adviesrapport-afgewogen-arbeidsmigratie>
- <https://www.copper8.com/wp-content/uploads/2024/06/Rapport-Geld-genoege-maar-niet-voor-circulaire-bedrijven-DEF.pdf>
- <https://taxjustice.net/reports/the-state-of-tax-justice-2024/>

5

EEN RECHT- VAARDIGE SAMENLEVING

Democratie, rechtsstaat
en gelijke behandeling

De Partij voor de Dieren staat voor een sterke en weerbare rechtsstaat. Een samenleving waarin je mag zijn wie je bent. Waarin ruimte is voor kritiek en tegenmacht. En waarin burgers, natuur en dieren worden beschermd tegen economische belangen en politieke willekeur. We staan pal voor het demonstratierecht en een onafhankelijke, toegankelijke rechtspraak. We verzetten ons tegen discriminatie, moslimhaat en antisemitisme. Kortom: een samenleving waarin ieders grondrechten worden gerespecteerd ongeacht de politieke windrichting.

Onze democratische rechtsstaat kraakt onder druk van ophitspolitiek. Populisme, extreemrechtse ondermijning van de rechtsstaat en het systematisch uitstellen van het oplossen van problemen, schaden het vertrouwen in overheid en politiek. Zoals Martin Luther King al zei: onrecht, waar dan ook, is een bedreiging voor rechtvaardigheid overal.

Politici dragen een grote verantwoordelijkheid in het bewaken van de democratische rechtsstaat, maar steeds vaker gebeurt het tegenovergestelde. In plaats van bescherming en versterking, zien we dat politieke partijen en bewindspersonen bijdragen aan het ondermijnen ervan. Verdachtmakingen aan het adres van journalisten, het verspreiden van des-informatie, het zaaien van wantrouwen in onafhankelijke instituties of maatschappelijke organisaties en het demoniseren van de rechterlijke macht: het zijn geen incidenten meer, het is structureel geworden. Op deze manier worden niet alleen kritische stemmen verdacht gemaakt, maar worden ook burgers ontmoedigd om hun recht op informatie, protest en rechtsbescherming te gebruiken.

De druk op de rechtsstaat is de afgelopen jaren verder toegenomen. Kritische geluiden worden beperkt of actief tegengewerkt.

Of het nu gaat om klimaatactivisten, demonstranten tegen de genocide in Gaza of om maatschappelijke organisaties die via de rechter gelijk krijgen: zij zien hun grondrechten stap voor stap ingeperkt worden door politieke en bestuurlijke tegenwerking. De bescherming van de rechten van deze kritische stemmen moet gewaarborgd worden om een gezonde rechtsstaat te onderhouden. Vrijheid van meningsuiting, het recht op vreedzaam protest en onafhankelijke rechtspraak maken samen de democratie mogelijk.

De toegang tot de rechter staat onder druk. De zittende macht probeert maatschappelijke organisaties het zwijgen op te leggen door hun gang naar de rechter te bemoeilijken, terwijl tegelijk hun slagkracht wordt verzwakt door rigoureuze bezuinigingen. Zo wordt de rechtsbescherming van mensen, dieren en natuur doelbewust verzwakt. We staan pal voor een sterke rechtsstaat waarin burgers en organisaties zich kunnen verzetten tegen onrecht, machtsmisbruik en vervuiling.

De Partij voor de Dieren verdedigt de democratische rechtsstaat als levend systeem dat burgers beschermt en macht begrenst. Het demonstratierecht, de toegang tot de rechter en een onafhankelijk maatschappelijk middenveld zijn geen obstakels, maar voorwaarden voor een open samenleving. Maatschappelijke organisaties spelen een cruciale rol bij het signaleren van misstanden en het bewaken van rechten. De toenemende trend om hen juridisch en politiek te beperken is een bedreiging voor het democratisch proces. Dat organisaties steeds vaker naar de rechter stappen om de overheid aan haar eigen wetten te houden is geen probleem, maar een alarmbel.

Bescherm het demonstratierecht

Ook het demonstratierecht staat steeds meer onder druk. Overal laten mensen zich horen tegen onrecht: tegen de schending van fundamentele rechten, tegen structurele ongelijkheid en tegen het geweld dat mensen, dieren en ecosystemen wordt aangedaan. In plaats van dit fundamentele recht te beschermen, probeert de overheid het in te perken onder het mom van openbare orde of nationale veiligheid. Vreedzame demonstranten worden gevolgd, bespied in chatgroepen en geconfronteerd met onnodige beperkingen. Daarmee staat niet alleen het recht op demonstratie op het spel, maar ook de vrijheid van meningsuiting, de zuurstof van onze democratie. Demonstraties zijn geen verstoring van de orde, maar een krachtig democratisch middel en een teken van hoop. Het demonstratierecht is een groot goed dat we moeten koesteren.

De toename van politiegeweld bij protesten is geen toeval. Het is het directe gevolg van een ophitspolitiek waarin demonstranten worden weggezet als extremisten, en de politie wordt aangemoedigd harder op te treden. Tegelijkertijd weigert de politiek om de echte oorzaken van maatschappelijke woede onder ogen te zien, zoals de klimaatcrisis en de genocide in Gaza. Dit leidt tot groeiend maatschappelijk verzet en massale demonstraties. Het demonstratierecht inperken is geen oplossing: het is een bedreiging van onze democratie. Protesteren moet altijd vreedzaam.

De Partij voor de Dieren wijst extremisme- en terrorismeverheerlijking en alle geweld resoluut af. Het is aan de rechter om geweld te veroordelen en te bestraffen, nooit aan de politiek.

Vrijheid van meningsuiting is geen gunst, maar een grondrecht. Het demonstratierecht is geen obstakel, maar een voorwaarde voor een vrije samenleving. De Partij voor de Dieren beschermt, versterkt en koestert dit recht, juist nu het onder druk staat.

- De autoriteiten moeten demonstraties maximaal faciliteren en uitgaan van de vreedzaamheid van demonstranten. De aanmelding voor demonstraties wordt vrijwillig en op voorhand hoeven de vorm of inhoud niet met de burgemeester gedeeld te worden.
- De Wet openbare manifestaties wordt in lijn gebracht met de verplichtingen die volgen uit de internationale mensenrechten. We schrappen de tekst die het mogelijk maakt regels op te leggen aan een demonstratie of deze te verbieden alleen vanwege hinder voor het verkeer, of omdat de demonstratie niet of te laat is aangemeld.
- Het Wetsvoorstel strafbaarstelling verheerlijken van terrorisme en openbare steunbetuiging aan terroristische organisaties wordt ingetrokken, omdat de vage definities de vrijheid van meningsuiting ernstig beperken en ruimte scheppen voor politieke vervolging van vreedzame demonstranten en activisten.
- Er komt geen verbod op gezichtsbedekkende kleding tijdens demonstraties. Zo beschermen we demonstranten tegen herkenning en mogelijke represailles van regimes.
- Aanhouding van vreedzame demonstranten wordt vermeden. Wanneer een deel van de demonstranten geweld gebruikt, moet de politie ervoor zorgen dat de vreedzame demonstranten door kunnen gaan met hun protest.
- Bij (dreigend) geweld van anderen (vijandig publiek) beschermt de politie het vreedzame protest en treedt op tegen de mensen die geweld gebruiken.

- Medewerkers van de gemeente en de politie worden beter op de hoogte gesteld van de mensenrechten en wettelijke kaders van het demonstratierecht.
- Gemeenten en politie communiceren openlijk over eventueel gemaakte fouten en leren ervan.
- De privacy van demonstranten wordt beschermd. ID-controles van vreedzame demonstranten zijn in strijd met het demonstratierecht, het recht op privacy en het recht op gegevensbescherming. In de instructies wordt duidelijk gemaakt dat ID-controles tijdens demonstraties alleen mogen bij verdenking van een strafbaar feit.
- Surveillance van vreedzame demonstranten stopt. Het Team Openbare Orde en Inlichtingen (TOOI) die voor de openbare veiligheid op lokaal niveau moet zorgen, zet geen burgerinformanten meer in en wordt hervormd. Er moeten wettelijke kaders komen waaraan het TOOI moet voldoen en er moet onafhankelijk toezicht komen zodat grondrechten van burgers gewaarborgd blijven.

Discriminatie bestrijden

De Partij voor de Dieren staat voor een samenleving waarin iedereen eerlijk en gelijkwaardig wordt behandeld. Een samenleving waarin het niet uitmaakt waar je wieg heeft gestaan, wat je achternaam is, welke kleur je hebt of welke godsdienst je aanhangt. Bij discriminatie maken we geen onderscheid in de ernst ervan: elke vorm van discriminatie is verwerpelijk. Alleen door discriminatie als één probleem met vele gezichten te zien en aan te pakken, bouwen we aan een rechtvaardige samenleving waarin iedereen zich thuis voelt.

Patronen van institutionele discriminatie zijn helaas structureel aanwezig bij de overheid en bij de uitvoering van de taken van de overheid.

Discriminatie is zichtbaar en onzichtbaar verweven in onze instituten, in hoe we werken, hoe we onderwijs geven en zorg verlenen. Daarom is het tijd dat de landelijke overheid en ook gemeenten en publieke dienstverleners zoals DUO en de Belastingdienst zelf proactief aan de slag gaan om discriminatie tegen te gaan. Dat is ook een van de vele lessen uit het toeslagenschandaal.

Ook transgender personen krijgen nog altijd te maken met onnodige drempels en vernederende procedures. De modernisering van de transgenderwet is een noodzakelijke stap om het recht op zelfbeschikking te versterken en institutionele uitsluiting tegen te gaan. Wereldwijd staan LHBTIQA+-rechten onder druk. Ook in westerse democratieën worden transgender mensen ontslagen, opgejaagd en uitgesloten van zorg. In steeds meer Amerikaanse staten worden scholen beperkt in het geven van voorlichting over genderdiversiteit of in het erkennen van trans leerlingen. Nederland moet juist het tegenovergestelde doen en actief beschermen wat fundamenteel is voor een vrije, veilige en rechtvaardige samenleving.

- Wet- en regelgeving worden getoetst op risico's van discriminatie en waar nodig aangepast.
- Alle publieke dienstverleners en gemeenten worden verplicht een risicoanalyse te doen op discriminatie.
- De overheid treedt daadkrachtig op tegen alle vormen van discriminatie op basis van (vermeende) afkomst, etniciteit, seksuele geaardheid, gender, religie of levensovertuiging, handicap, leeftijd of politieke overtuiging. Dit geldt ook voor discriminatie bij sollicitaties en stages. Publieke instellingen moeten hierin het goede voorbeeld geven met eerlijke, transparante en inclusieve selectie-procedures.
- Meldingen van discriminatie en geweld worden centraal geanalyseerd. We zorgen ervoor dat aangifte doen bij alle vormen van discriminatie laagdrempeliger wordt en aangifte doen toegankelijker wordt voor slachtoffers.
- Mensenrechtenverdragen zoals het Kinderrechtenverdrag, Vrouwenrechtenverdrag en het VN-verdrag inzake de rechten van personen met een handicap worden strikt nageleefd. Alle wet- en regelgeving wordt in lijn gebracht met deze verdragen, zodat alle mensen gelijke rechten krijgen en onnodige regeldruk, bewijslast en uitsluiting worden voorkomen.
- We maken groepsbelediging op grond van genderidentiteit, genderexpressie en geslachtskenmerken strafbaar.

- Etnisch profileren leidt tot stigmatisering van hele bevolkingsgroepen en tot grote problemen bij individuele burgers. Het verbod op etnisch profileren wordt uitgebreid; er komt een (wettelijk) verbod op het gebruik van etniciteit en nationaliteit als indicator in risicoprofielen die worden gebruikt voor het opsporen van potentiële wet- en regelovertreders door de politie, Koninklijke Marechaussee of het FIOD. Preventief fouilleren werkt etnisch profileren en stigmatiseren in de hand en staan we niet langer toe.
- Betwist erfgoed wordt in kaart gebracht en we zoeken op democratische wijze, in samenwerking met verschillende groepen, een andere, zelfkritische omgang met dit erfgoed.
- We roepen 1 juli uit tot nationale herdenkings- en feestdag. Zo herdenken we het leed van het slavernijverleden, de formele afschaffing en vieren we de vrijheid. Er komt een herstelfonds voor nazaten van tot slaafgemaakten.
- Slavernij en de slavenhandel die in het verleden heeft plaatsgevonden wordt bij wet als een misdaad tegen de menselijkheid aangemerkt. Hiermee erkennen we de diepe en blijvende impact van deze historische misdaden op nazaten van tot slaafgemaakten en de samenleving als geheel. Door deze erkenning leggen we een fundament voor herstel, bewustwording en het bestrijden van institutioneel racisme en ongelijkheid in het heden. Buitenlandse slachtoffers van mensenhandel krijgen sneller toegang tot hulp, los van een strafzaak.
- Gespecialiseerde hulpverleners zorgen voor een eenduidige interpretatie van vermoedelijk slachtofferschap door politie en andere instanties. Zo komen meer slachtoffers in beeld en neemt de aangiftebereidheid toe.
- Sportwedstrijden worden consequent stilgelegd, en indien nodig gestaakt, bij discriminerende spreekkoren. Wanneer verbetering uitblijft, worden wedstrijden zonder publiek gespeeld. De politie-inzet bij wedstrijden wordt betaald van de kaartverkoop.
- Bij beleid gericht op groepen die vaker gediscrimineerd worden, zoals de Sinti en Roma, worden vertegenwoordigers van de groepen en ervaringsdeskundigen actief betrokken.
- Er wordt gewerkt aan een meerjarige, nationale strategie zodat mensen met een beperking of chronische aandoening en hun naasten volwaardig mee kunnen doen in de maatschappij. Validisme wordt serieus genomen als vorm van discriminatie. Politieke participatie door mensen met een beperking wordt bevorderd.
- Toegang tot openbare informatie, overheidsgebouwen, publieke voorzieningen – waaronder onderwijs, openbare instellingen en openbaar vervoer – wordt vanzelfsprekend voor iedereen.
- Er komt krachtig LHBTIQA+-emancipatiebeleid met een passend budget. We besteden bijzondere aandacht aan de aanpak van discriminatie om een combinatie van gronden, zoals LHBTIQA+-personen van kleur of met een biculturele en religieuze achtergrond. Ook komt er extra aandacht voor transgender, intersekse, non-binaire, bi+-personen en personen in polyamoreuze relaties.
- De capaciteit van Roze in Blauw wordt uitgebreid en discriminatiebestrijding wordt een verplicht onderdeel van het politieonderwijs. Er komen meer discriminatierechercheurs en er worden prestatieafspraken gemaakt tussen kabinet, politie en gemeenten over de aanpak van LHBTIQA+-geweld.
- Iedereen heeft recht op juridische erkenning van hun identiteit, ongeacht leeftijd of genderidentiteit. We schaffen de officiële geslachtsregistratie overal waar dat kan af. Tot die tijd maken we het wijzigen van de geslachtsvermelding mogelijk op basis van een Eigen Verklaring. De deskundigenverklaring vervalt, want wilsbekwame mensen moeten zelf kunnen beslissen over hun geslachtsaanduiding. Ook transgender kinderen onder de zestien en non-binaire personen krijgen toegang tot een laagdrempelige, kosteloze officiële erkenning van hun sekse en/of genderidentiteit.
- We maken het herstel van geboortegegevens eenvoudiger en kosteloos voor mensen die geadopteerd zijn. In lijn met internationale verdragen en de reeds gedane uitspraak van de Hoge Raad, geven we mensen die geadopteerd zijn het recht op informatie over hun herkomst, inclusief inzicht in hun adoptiedossier.
- We maken het familierecht inclusief voor diverse relatievormen en genders.

Het proces van ouderschap verkrijgen wordt voor transgender vrouwen en non-binaire personen even toegankelijk als voor cisgender mannen in gelijke burgerlijke staat. Alle ouders krijgen dezelfde rechten als cisgender heteroseksuele paren. Er komt een volwaardige wettelijke regeling, inclusief tijdsplanning, voor meerouderschap en -gezag en het draagouderschap. Kunstmatige inseminatie en IVF wordt vergoed voor alle gezinsvormen.

- Transitieverlof wordt wettelijk geregeld.
- Burgerlijke staat wordt gezien als een privé-aangelegenheid, die alleen mag worden uitgevraagd wanneer dit juridisch noodzakelijk is.
- We schaffen de identificatieplicht af en de politie houdt geen gegevens bij van mensen die niet verdacht worden van een strafbaar feit.
- Daarnaast verdwijnt de onnodige geslachtsaanduiding op de Nederlandse ID-kaart.
- De politie werkt met prioriteit aan een veilige en inclusieve werkvloer. Machtsmisbruik, racisme en andere vormen van discriminatie binnen de politie en politievakbonden worden grondiger aangepakt. Er is geen plek bij de politie voor mensen die zich anti-rechtsstatelijk en discriminerend uiten.
- Er komen voldoende discriminatierechercheurs. Op politieacademies en in bijscholing voor agenten worden empathie en effectieve aanpak van discriminatie een verplicht en herkenbaar onderdeel van het curriculum.
- Boa's mogen een hoofddoek of keppel dragen of op een andere manier uiting geven aan hun religie.
- Het gedeeltelijk verbod op gezichtsbedekkende kleding (boerkaverbod) wordt teruggedraaid.
- Sinterklaas wordt een leuk feest voor iedereen: Zwarte Piet wordt overal afgeschaft.
- Het wijzigen van voor- en achternamen wordt toegankelijker, eenvoudiger en gratis. De noodzaak van een advocaat, opgaaf van reden en gang via de rechter worden geschrapt.

Aanpak moslimhaat en antisemitisme

Moslimhaat is een van de vormen van discriminatie waarvan een zorgwekkende toename te zien is in Nederland. Meer dan de helft van de moslims had in het afgelopen jaar te maken met discriminatie. Vooral op straat, in het openbaar vervoer, op de arbeidsmarkt en online worden moslims gediscrimineerd. De Nederlandse overheid heeft, onder meer bij het toeslagenschandaal, actief aan moslimdiscriminatie gedaan.

Joodse Nederlanders hebben steeds vaker te maken met antisemitisme. Met verbale en fysieke agressie op school, op het werk, in de eigen buurt, in de sport en op sociale media. Joodse scholen moeten steeds strenger beveiligd worden. Joden moeten hun Joodse identiteit in vrijheid en veiligheid kunnen beleven. Daarbij is het van belang om de rol van Europa in het antisemitisme onder ogen te zien. Europa is de bakermat van antisemitisme. Eeuwenlang werden Joden in Europa vervolgd om hun Joods-zijn. Er gingen tal van afschuwelijke complottheorieën rond waarin Joden werden gedehumaniseerd. Hierdoor werden mensen tegen elkaar opgezet. Dit vormde de voedingsbodem voor de Holocaust, een van de grootste misdaden in de geschiedenis, waar ook veel gewone burgers in Europa aan meewerkten.

De wens voor een eigen staat waarin Joden beschermd zouden worden tegen haat en vervolging, is vanuit de gruwelijke Holocaust goed te begrijpen. Maar deze terechte wens legde de basis voor een nieuwe misdaad tegen de menselijkheid. In 1947 en 1948 vond de Nakba (Arabisch voor 'de ramp') plaats, waarbij duizenden Palestijnen werden vermoord en honderdduizenden werden verdreven, zodat de staat Israël kon worden gesticht.

Tot op de dag van vandaag worden Palestijnen op allerlei manieren onderdrukt. In Gaza maakt de staat Israël zich schuldig aan genocide en etnische zuivering, en ook de Westelijke Jordaanoever wordt langzaam etnisch gezuiverd. Voor de meeste Palestijnen gaat de Nakba nog gewoon door.

Het is zorgwekkend en gevaarlijk dat er politici zijn die legitieme kritiek op de Israëlische regering of boosheid en verdriet over de genocidale oorlog in Gaza wegzetten als antisemitisme. Ten eerste omdat iedere burger vrij moet zijn om zich uit te spreken en op te komen tegen onderdrukking en oorlogsmisdaden. Ten tweede omdat de betekenis en de gevoelswaarde van het begrip antisemitisme hiermee verwatert. Dit schaadt de strijd tegen werkelijk antisemitisme. En waar antisemitisme terecht hard wordt veroordeeld, wordt institutionele en structurele moslimhaat nog minder snel door politici, de media en de samenleving als zodanig erkend en herkend. Discriminatie raakt niet alleen moslims en joden. Dit raakt ons allemaal, want als de grondrechten van een groep worden geraakt, dan worden diezelfde rechten voor iedereen meer wankel. Het raakt kortom ons land, de basis van onze rechtsstaat en wie wij zijn.

- Institutionele moslimdiscriminatie wordt erkend, zoals ook wordt aanbevolen in het Nationaal onderzoek moslimdiscriminatie. Moslimdiscriminatie wordt expliciet benoemd in landelijk beleid, zoals we dit doen voor antisemitisme.
- Er komt een landelijke aanpak moslimdiscriminatie. De Nationaal Coördinator tegen Discriminatie en Racisme wordt structureel geborgd en krijgt het juiste mandaat en de juiste middelen om ook specifiek hierin een effectieve rol op te pakken.
- Er komt een onafhankelijk meldpunt voor anonieme meldingen van moslimhaat, er komt ondersteuning en registratie, en onderzoek naar drempels voor aangifte om meldingsbereidheid te vergroten.
- Moskeeën en islamitische ontmoetingscentra krijgen dezelfde beveiliging als andere religieuze instellingen, om de veiligheid van moslim-gemeenschappen te waarborgen.
- Initiatieven tot dialoog en educatie gericht op het tegengaan van moslimhaat en antisemitisme, zoals Deel de Duif, worden actief en structureel ondersteund.
- Herinneringscentra krijgen meer financiële ondersteuning om te ontwikkelen en de belangrijke brug te kunnen blijven slaan tussen verleden en het heden.

Educatie over de holocaust legt zowel de nadruk op de gruweldaden zelf als op de signalen en omstandigheden die eraan voorafgingen, om waakzaamheid in de samenleving te bevorderen. De overheid investeert in holocausteducatie.

- De overheid maakt geld vrij voor het plaatsen van Stolpersteine ('struikelstenen') in gemeenten.
- Joodse organisaties zoals Een Ander Joods Geluid, Erev Rav en gate48 moeten geraadpleegd worden door de Nationaal Coördinator Antisemitisme Bestrijding en betrokken worden bij nieuwe initiatieven tegen antisemitisme. Deze organisaties worden niet voldoende gehoord.
- De IHRA-werkdefinitie ziet kritiek op de staat Israël als een vorm van antisemitisme. De Nederlandse overheid wijst deze definitie daarom af.

Onafhankelijke en robuuste rechtspraak

In een gezonde democratische rechtsstaat vormt de onafhankelijke rechtspraak een cruciale tegenmacht voor wetgevende en uitvoerende macht. Steeds vaker laat de politiek belangrijke zaken liggen, zoals echt doorpakken op klimaatbeleid of het beschermen van bedreigde diersoorten. Dan stappen burgers naar de rechter. Rechters doen vervolgens uitspraken die de politiek soms onwelgevallig zijn. Dat mag hen nooit verweten worden. Daarom is het noodzakelijk de rechtspraak te versterken. Om een gezonde afstand tussen politiek en rechterlijke macht te waarborgen, wordt de Raad voor de Rechtspraak – net als de Raad van State en de Nationale Ombudsman – een Hoog College van Staat.

Tegelijkertijd staat de rechtsstaat onder druk. Bezuinigingen op politie en justitie hebben geleid tot een tekort aan agenten, overbelasting bij rechters en officieren van justitie, en een beperkte toegang tot het recht. Toegang tot de rechter is essentieel in een democratische rechtsstaat. Niet alleen burgers, maar ook maatschappelijke organisaties moeten de mogelijkheid hebben om overheidshandelen en het gedrag van bedrijven te laten toetsen door een onafhankelijke rechter.

- Om te voorkomen dat de minister voor rechtsbescherming invloed heeft op benoemingen in de rechterlijke macht, worden de bevoegdheden van de minister hierop beperkt tot een administratieve handeling, namelijk het tot stand brengen van een koninklijk besluit.
- De Raad voor de Rechtspraak krijgt een eigen begroting en valt niet meer onder die van het ministerie van justitie, zodat de begroting ook niet meer leidt onder eventuele bezuinigingen die het ministerie moet doorvoeren.
- We draaien de bezuinigingen terug en investeren fors in de rechtspraak en het Openbaar Ministerie. Ook zorgen we voor meer opleidingscapaciteit.
- We schaffen het toetsingsverbod af, zodat rechters in alle lagen – van rechtbank tot Hoge Raad – wetten kunnen toetsen aan de Grondwet. Grondrechten krijgen zo eindelijk directe bescherming in de rechtszaal. Een apart constitutioneel hof komt er niet: toetsing hoort thuis bij de onafhankelijke rechtspraak als geheel, niet bij een dure en risicovolle extra instantie.
- We vergroten de toegang tot het recht. Griffiekosten voor grote bedrijven gaan omhoog, zodat mensen met een laag inkomen juist beter beschermd worden. De sociale advocatuur krijgt structureel voldoende tijd en geld. We verhogen de vergoedingen, het aantal punten en de tarieven. Het Juridisch Loket krijgt versneld een onafhankelijke positie en voldoende middelen om mensen laagdrempelig te ondersteunen bij hun rechtshulpvraag.

Veiligheid, rechtvaardigheid en preventie

Een rechtvaardige samenleving beschermt haar inwoners, pakt misstanden aan en voorkomt dat mensen tussen wal en schip raken. De Partij voor de Dieren kiest voor een benadering van veiligheid en strafrecht die gericht is op herstel, preventie en gelijke behandeling. Iedereen moet zich veilig kunnen voelen, thuis, op straat en in de rechtszaal. Daarvoor is het nodig om te investeren in kansengelijkheid, wijkveiligheid en een menselijke benadering in de hulpverlening. Tegelijkertijd maken we krachtig werk van het bestrijden van ondermijning, georganiseerde misdaad, seksueel geweld en vrouwenmoord (femicide). We hervormen het strafrecht en de

politieorganisatie met aandacht voor diversiteit, dierenwelzijn en onafhankelijk toezicht. Ook zorgen we ervoor dat de jaarwisseling weer een feest wordt voor alle mensen en dieren. Zo bouwen we aan een samenleving waarin veiligheid hand in hand gaat met rechtvaardigheid.

- De representativiteitseisen voor maatschappelijke organisaties worden niet aangepast.
- Een geldboete treft mensen met minder geld veel harder dan vermogende mensen. Daarom worden boetes inkomensafhankelijk.
- Het voorkomen van criminaliteit wordt een prioriteit. Er wordt daarom geïnvesteerd in kansengelijkheid en aandacht voor de oorzaken van criminaliteit. Lokale overheden krijgen meer budget voor gerichte ondersteuning aan ouders met kinderen die dreigen af te glijden, bij voorkeur door professionals in wie de jongeren in kwestie zich kunnen herkennen.
- We hervormen het strafrecht met het oog op herstel en preventie. Korte gevangenisstraffen worden ontmoedigd, omdat ze leiden tot meer recidive. Rechters motiveren voortaan expliciet wanneer ze toch zo'n straf opleggen. Niet-vrijheidsbenemende straffen zoals taakstraffen en elektronische detentie worden uitgebreid en beter benut.
- We versterken de reclassering om mensen na een veroordeling op een passend spoor van onderwijs, werk, huisvesting en zorg te zetten. Deze basisvoorwaarden zijn cruciaal om herhaling van strafbare feiten te voorkomen. Reclassering is mensenwerk dat vraagt om voldoende tijd, kennis en ervaring om daders effectief te begeleiden en perspectief te bieden. Belemmeringen op het gebied van werk, scholing, huisvesting en zorg worden actief weggenomen.
- We pakken ondermijning – de verwevenheid tussen boven- en onderwereld – landelijk aan. Er komt extra capaciteit bij politie en justitie voor het opsporen van witwassen, fraude en georganiseerde misdaad, waaronder ook milieucriminaliteit en illegale handel in dieren vallen.

Vergunningenbeleid wordt strenger en transparanter, zodat criminele structuren geen grip krijgen op legale sectoren en het publieke belang beschermd blijft.

- Er wordt geïnvesteerd in diversiteit binnen teams van wijkagenten en boa's en in positieve rolmodellen in de wijk. Politietaken worden niet overgenomen door private beveiligers of boa's. Boa's worden niet bewapend.
- Fysiek letsel door geweld van de politie moet waar mogelijk voorkomen worden. Onderzoek naar politiegeweld wordt onafhankelijk en transparant. De nekklem wordt verboden en het stroomstootwapen wordt afgeschaft.
- De bezuinigingen op de GGZ hebben ervoor gezorgd dat de politie vaak moet worden ingezet bij mensen met onbegrepen gedrag. Dit gaat niet altijd goed. We zorgen ervoor dat de politie beter in staat is met deze mensen om te gaan, bijvoorbeeld door middel van trainingen. Ook investeren we in de GGZ om zo veel mogelijk te voorkomen dat de politie moet worden ingezet.
- We zetten in op preventie van misstanden in gesloten organisaties (bijvoorbeeld studentenverenigingen en ontgroeningen, sektes en misbruik, families en eerwraak). In navolging van onze buurlanden zorgen we voor betere wettelijke kaders om in te kunnen grijpen.
- Er komt zo snel mogelijk een einde aan de inzet van dieren, zoals honden en paarden, binnen het politiekorps. Zo lang de politie nog honden en paarden gebruikt, moet bescherming van de dieren bij de training en het inzetten van de dieren voorop staan.
- Bij politie en justitie komt meer aandacht voor vrouwenmoord (femicide), dat wordt erkend als een aparte vorm van geweld. Femicide wordt stevig aangepakt met gerichte maatregelen. Niet-fatale wurging en psychisch geweld, zoals controleren, uitschelden, dreigen of isoleren van familie en vrienden, worden strafbaar. Partnergeweld krijgt een strafverzwarende bepaling en politie en justitie worden getraind in het vroegtijdig herkennen van signalen.

De politie, het Openbaar Ministerie en burgemeesters grijpen in bij duidelijke aanwijzingen van (seksueel) partnergeweld, ook als het slachtoffer geen aangifte doet of de aangifte intrekt. Er komt een landelijke aanpak met een 24/7 meldpunt, snelle toegang tot hulp en publiekscampagnes om bewustwording te vergroten. Er is hierbij speciale aandacht voor (stief)moederdoding en (stief)dochterdoding.

- Seksueel grensoverschrijdend gedrag en seksueel geweld worden bestreden. Bi+, trans en non-binaire personen, neurodivergente personen en mensen met een beperking worden relatief vaak slachtoffer van seksuele intimidatie of geweld. Hiervoor is een cultuuromslag nodig waarbij we ons richten op voorlichting, bewustwording en preventie. Slachtoffers worden goed opgevangen en begeleid bij een eventuele aangifte en de nasleep van grensoverschrijdende gebeurtenissen. Verspreiding en bezit van pornografie waarbij sprake is van geweld en (niet-fatale) wurging wordt verboden.
- Gebruik en de productie van softdrugs wordt gelegaliseerd, zodat teelt legaal wordt en er accijns over kan worden geheven. Jongeren en volwassenen worden indringend voorgelicht over de impact van (synthetische) drugs op hun gezondheid, het milieu en criminaliteit. Het 'experiment gesloten coffeeshopketen' wordt voortgezet en versneld. De overheid ondersteunt ervaren en kleinschalige telers bij het legaal en duurzaam produceren van cannabis, met oog voor volksgezondheid, cultuur en ecologische impact. Er komen geen nieuwe coffeeshops in de buurt van scholen.
- Onze aangenomen Wet veilige jaarwisseling wordt zo snel mogelijk uitgevoerd. Zo maken we van oud en nieuw weer een gezellig en veilig feest, zonder schade aan dieren, natuur, leefomgeving en milieu. In plaats van consumentenvuurwerk organiseren gemeenten professionele vuurwerk- of lichtshows op locaties waar niemand en niets wordt geschaad.

Integere overheid

De Partij voor de Dieren ziet dat vele ambtenaren zich iedere dag met toewijding inzetten om Nederland rechtvaardiger, duurzamer en inclusiever te maken. Tegelijkertijd vraagt een integere overheid om een cultuur waarin ruimte is voor morele reflectie, waarin dilemma's bespreekbaar zijn en waarin het goede werk van ambtenaren meer positieve impact kan hebben. Daarom investeren we in ondersteuning en training rond ethiek en weerbaarheid, zodat ambtenaren in staat zijn keuzes te maken in lijn met de publieke waarden die zij dienen, zodat uiteindelijk de burgers weer vertrouwen krijgen in de overheid. Daarmee zorgen we ervoor dat de overheid de belangen van de burger weer op de eerste plaats zet.

- Beleid moet betrouwbaar, effectief en toetsbaar zijn. We verankeren wetenschappelijke onderbouwing, fact checking, kennisdeling en evaluatie als vast onderdeel van iedere beleids-cyclus. Daarbij wordt kritisch gekeken naar onderzoek dat, gefinancierd door economische belangen, bedoeld is om twijfel te zaaien, bijvoorbeeld over de schadelijkheid van producten. Zo zorgen we ervoor dat publieke middelen het welzijn van mens, dier en natuur daadwerkelijk verbeteren.
- Gedupeerden van het toeslagenschandaal worden ruimhartig gecompenseerd. Naast financiële compensatie ligt de focus ook op emotioneel herstel, gelijkwaardigheid. In het hersteltraject wordt maatwerk geboden dat alle vijf sociale domeinen bestrijkt: zorg, werk, inkomen, wonen en onderwijs. Collectieve oplossingen worden voortaan in overleg met betrokkenen vormgegeven. Herstel mag geen nieuw schandaal worden. Uithuisgeplaatste kinderen en hun ouders worden, waar mogelijk, snel herenigd. Er komt een fonds waaruit slachtoffers van uithuisplaatsing (ouders en kinderen) hun afgebroken opleiding kunnen afmaken.
- De gaswinning heeft in Groningen een ramp veroorzaakt. Bewoners wachten nog steeds op veilige huizen, afgehandelde schades en echte erkenning.

Wat ons betreft worden de aanbevelingen van de parlementaire enquêtecommissie eindelijk uitgevoerd, samen met de mensen die er wonen. De gaskraan gaat definitief dicht in heel Groningen, ook onder de Waddenzee en Noord-zee. De Waddenzee is UNESCO Werelderfgoed en blijft ongerept en beschermd tegen gaswinning en andere schadelijke ingrepen. De omkering van de bewijslast blijft, zodat slachtoffers niet opnieuw hoeven te strijden voor hun recht. We versterken én verduurzamen woningen, zodat Groningers veilig en comfortabel kunnen wonen.

- De rechten van omwonenden van Schiphol worden gehandhaafd en de overheid stelt vanaf nu het belang van haar burgers, de leefomgeving en het klimaat boven het belang van de luchtvaart-sector en luchthavens.
- De regering biedt excuses aan voor de wijze waarop de Q-koortsepidemie na 2007 is aangepakt, erkent haar verantwoordelijkheid voor het nalaten van adequate voorzorgsmaatregelen en vergoedt ruimhartig alle schade aan de slachtoffers.
- De schade veroorzaakt door mijnbouwactiviteiten in de steen- en bruinkoolmijnen van Limburg wordt vergoed door het Rijk.
- De nieuwe Mijnbouwwet wordt met spoed ingevoerd en bevat een duidelijke einddatum voor alle gaswinning in Nederland, op land én op zee. Zo bieden we rechtszekerheid aan bewoners, beschermen we natuurgebieden en zetten we een onomkeerbare stap richting een fossielvrije toekomst.
- De overheid biedt financiële compensatie en excuses aan de afstandsmoeders die tussen de jaren '50 en '90 gedwongen hun kind hebben afgestaan.
- Taken en verantwoordelijkheden van de landelijke overheid kunnen alleen aan provincie of gemeente worden overgedragen onder scherpe voorwaarden. De taak moet zich ervoor lenen en de overheden die de nieuwe taak erbij krijgen moeten voldoende zijn toegerust – financieel, maar ook qua expertise en menskracht – om deze goed uit te voeren.

- De overheid investeert in een cultuuromslag, van wantrouwen naar vertrouwen in burgers als uitgangspunt. Medemenselijkheid staat centraal in het handelen van overheidsinstanties, ondersteund door het ambtelijk vakmanschap dat daarvoor nodig is. De ambtelijke organisatie wordt daarop hervormd.
- Beleidsambtenaren krijgen de ruimte om vrijwilligerswerk te doen onder werktijd, binnen hun eigen domein. Zo komen zij dicht bij de leefwereld van de burger. Ervaringswerkers worden standaard ingezet binnen de Rijksoverheid.
- Overheidsinformatie is in principe openbaar en digitaal toegankelijk. De overheid is uiterst terughoudend met het opleggen van vertrouwelijkheid of geheimhouding. De Woo wordt strikt nageleefd, informatie komt sneller beschikbaar en wordt minder vaak weggelakt. Onderzoeksjournalisten en kritische burgers worden niet tegengewerkt, maar actief gefaciliteerd.
- Op alle niveaus van bestuur en volksvertegenwoordiging komt een openbaar lobby-register. Bestuursstukken zoals wetsvoorstellen en beleidsmaatregelen vermelden welke invloed lobbyisten op de voorstellen hebben gehad. Een onafhankelijke autoriteit houdt toezicht op de integriteit van lobbyisten en politici.
- We implementeren een gecoördineerde strategie voor de integriteit van bewindspersonen en ambtenaren in hoge functies. Belangenverstrengeling en draaideurconstructies gaan we tegen met duidelijke regels. Zo wordt een afkoelperiode van ten minste twee jaar ingesteld voordat (voormalige) bewindspersonen, Kamerleden of topambtenaren een lobbyfunctie mogen bekleden.
- Klokkenluiders zijn een belangrijke bron voor het opsporen van misstanden in bedrijven en (overheids)organisaties en worden daarom goed beschermd. Buitenlandse klokkenluiders, die de misstanden van een staat blootleggen, worden niet uitgeleverd.
- De Wet gemeenschappelijke regelingen wordt aangepast om het amendements- en budgetrecht van volksvertegenwoordigers beter te waarborgen. Ook de Wet op de veiligheidsregio's wordt herzien,

zodat gemeenteraden hun controlerende taak beter kunnen uitvoeren. Hiermee versterken we de democratische controle op belangrijke overheids-taken.

- De overheid is transparant over de totstandkoming van beleid. Burgers krijgen duidelijke en betrouwbare informatie van overheidsdiensten en bedrijven die publiek geld uitgeven. Het informatierecht van volksvertegenwoordigers wordt strikt nageleefd.
- De overheid communiceert snel en in eenvoudige en duidelijke taal, op taalniveau B1.

Democratische vernieuwing

Democratische vernieuwing betekent dat politici beslissingen nemen op basis van een scherp en eerlijk beeld van wat er leeft in de samenleving. Burgerparticipatie is een manier om systematisch kennis te nemen van de zorgen, waarden en ideeën van inwoners en deze een structurele plaats te geven in besluitvorming. We streven naar een democratie waarin volksvertegenwoordigers geïnformeerde keuzes maken in verbinding met burgers. Daarbij zien we participatie niet alleen als een instrument om invloed te geven, maar ook als een middel om draagvlak en vertrouwen te versterken. Met deze veranderingen luisteren we naar wat er leeft in de samenleving, niet naar de belangen van de vervuilende multinationals, de agro-industrie en de financiële sector.

- Kinderen hebben recht op een stem in beleid dat hen raakt. We borgen structurele en betekenisvolle jeugdparticipatie op lokaal, regionaal en landelijk niveau. Beleid wordt standaard getoetst op de impact voor kinderen en toekomstige generaties.
- Jongeren krijgen de kans om de democratische rechtsstaat van binnenuit te ervaren. We investeren in initiatieven die jongeren laten zien hoe politiek en recht werken, waarom die ertoe doen en hoe zij zelf invloed kunnen uitoefenen – juist op de plekken waar besluiten worden genomen.
- Het starten van een burgerinitiatief wordt eenvoudiger: de handtekeningdrempel gaat omlaag, doorlooptijden worden korter en regels duidelijker.

- Het raadgevend referendum wordt heringevoerd en krijgt een plaats bij belangrijke besluiten. Omdat beraadslaging en overleg essentieel zijn voor een gezonde democratie, wordt per geval bekeken welke vorm van burgerparticipatie het meest geschikt is, zoals een burgerberaad, internetconsultatie of een meerkeuze-referendum (preferendum). Hiervoor worden concrete criteria opgesteld zodat alleen onderwerpen die van maatschappelijke belang zijn, worden behandeld. Het terugbrengen van complexe vraagstukken tot een simpele voor/tegen-keuze maakt referenda namelijk kwetsbaar voor ophitspolitiek. Daarom heeft een preferendum de voorkeur. Als er toch een klassiek raadgevend referendum wordt gehouden, gebeurt dat pas na een goed gefaciliteerd burgeroverleg.
- We voeren een correctief bindend referendum in bij verstreckende besluiten die bijvoorbeeld onze democratie kunnen aantasten, zoals handelsverdragen.
- Er worden meer burgerberaden ingevoerd, waarin door loting geselecteerde dwarsdoorsneden van de Nederlandse bevolking serieus gaan meepraten en meebeslissen over belangrijke nationale kwesties, als aanvulling op en verrijking van de huidige parlementaire democratie. We koppelen verdiepende burgerberaden met bredere vormen van inspraak zoals inwonersraadplegingen of referenda. Hiermee vergroten we draagvlak en versterken we de overtuiging dat samenwerking iets is van de hele samenleving.
- Bij raadplegingen van burgers en belanghebbenden is er borging dat ook de stem van dieren, natuur en toekomstige generaties wordt gehoord.
- Mensen moeten meer zeggenschap krijgen over hun directe leefomgeving. Buurtverenigingen krijgen naar Brits voorbeeld meer rechten om mee te beslissen over de functie van publieke gebouwen.
- Vroegtijdige openbare inspraak voor burgers en anderen wordt gestimuleerd en gefaciliteerd.
- Er komt een platform dat burgerparticipatie op laagdrempelige manier toegankelijk maakt, met uitleg over hoe je politiek actief kan worden, met een agenda van politieke bijeenkomsten, een vacaturebank voor politieke nieuwelingen en oproepen voor bijvoorbeeld burgerfora.
- De politiek maakt keuzes die een grote impact hebben op de toekomst van jongeren. De kiesgerechtigde leeftijd wordt daarom verlaagd naar 16 jaar en daarvoor worden de Grondwet en de Kieswet aangepast.
- Er wordt geïnvesteerd in organisaties die zich inspannen om jongerenparticipatie, ervaringsdeskundigheid en de ondersteuning van jongvolwassenen in kwetsbare omstandigheden mogelijk te maken, en om ze een vaste en gelijkwaardige plek aan de tafel te geven om mee te praten en mee te beslissen.
- De geborgde zetels in de waterschapsbesturen, die nu nog gereserveerd zijn voor boeren en beheerorganisaties, worden afgeschaft, zodat waterschappen een daadwerkelijk democratische zetelverdeling krijgen.
- Het werk van lokale politici wordt steeds zwaarder, onder andere als gevolg van decentralisering. Tegelijkertijd krijgen ze vaker te maken met (online) haat. We investeren in minder verloop onder lokale politici en in diverse, kwalitatieve besturen. Zo wordt de beloning van politiek ambtsdragers periodiek herzien en worden verlofregelingen gemoderniseerd. Waterschapsbestuurders worden hierin actief meegenomen door de twee betrokken ministeries zodat zij niet langer tussen wal en schip vallen.
- De Tweede Kamer wordt versterkt door de ondersteuning van Kamerleden uit te breiden, met name bij kleine fracties. Zij krijgen meer capaciteit om eigen onderzoek te doen en wetsvoorstellen kritisch te beoordelen. Zo worden zij minder afhankelijk van lobbyisten. Ook verhogen we het aantal zetels, met behoud van de huidige kiesdrempel. Samen zorgt dit ervoor dat de Kamer beter tegenwicht kan bieden aan de regering en haar controlerende en wetgevende taken goed kan uitvoeren.
- De Partij voor de Dieren is voorstander van modernisering van het koningschap, waarbij de koning alleen een ceremoniële rol heeft. De koning en zijn familie gaan net als iedereen belasting betalen en we nemen andere financiële tegemoetkomingen en vergoedingen kritisch onder de loep.

Persoonlijke inkomsten van de leden van het koningshuis gaan vallen onder de Wet normering topinkomens. De kosten voor het koningshuis worden transparant. De koning blijft niet langer voorzitter van de Raad van State.

Vrij en veilig in de digitale wereld

Digitalisering maakt het makkelijker om contact te houden, kennis te delen en samen te werken, maar brengt ook grote risico's mee. Nepnieuws verspreidt zich razendsnel, bepaalde digitale technologie slurpt energie en water, en bedrijven verzamelen steeds meer gegevens en macht. Big Tech dringt diep door in onze samenleving, zonder controle of democratische legitimiteit, terwijl overheden afhankelijk worden van hun platformen en software. Zo verdwijnt zeggenschap ongemerkt uit beeld. De Partij voor de Dieren kiest voor digitale soevereiniteit en publieke regie. Technologie moet transparant, controleerbaar en dienstbaar zijn aan mens, dier, natuur en democratie, nooit aan winst of macht. We investeren in open en veilige digitale infrastructuur, verminderen onze afhankelijkheid van Big Tech en zorgen altijd voor een analoge terugvaloptie bij vitale systemen. Gegevensbescherming krijgt prioriteit, digitaal pesten wordt aangepakt en kunstmatige intelligentie wordt alleen onder democratische regie ontwikkeld. Zo versterken we burgerrechten en beschermen we onze vrijheid in de digitale wereld.

- We doorbreken de dominantie van Big Tech. Techreuzen ondermijnen de democratische rechtsstaat, publieke controle en nationale soevereiniteit. We stellen grenzen aan de macht van deze bedrijven, versterken publieke alternatieven en voorkomen dat Europese IT-wetgeving via lobby of juridische trucs wordt uitgehoud.
- Iedereen krijgt het wettelijke recht op zijn of haar eigen gezicht en stem. Deepfakes die zonder toestemming iemands identiteit gebruiken, worden verboden. Ook geldt dat wat van jou is, van jou blijft. Bedrijven mogen via kleine lettertjes in gebruiksvoorwaarden nooit eigenaar worden van persoonsgegevens, beelden of bestanden. Zo beschermen we burgers tegen misbruik,

manipulatie en identiteitsfraude in de digitale wereld.

- Beelden en audio die gemaakt zijn door AI moeten altijd direct te herkennen zijn door bijvoorbeeld een watermerk of logo. Teksten die zich (deels) baseren op informatie die door AI gegenereerd is, vermelden dit expliciet.
- Door kunstmatige intelligentie kunnen computers met één druk op de knop nieuwe kunst maken in de stijl van bestaande kunstenaars. Daarom moderniseren we het auteursrecht, zodat dit beter aansluit bij de huidige tijd. Hierbij is het belangrijk dat makers een passende vergoeding krijgen.
- Bedrijven worden streng gehouden aan de principes 'Privacy by Design' en 'Privacy by Default'. Dat betekent dat er zo min mogelijk data verzameld worden en de standaardinstellingen altijd privacy-vriendelijk zijn.
- Gegevens verzamelen mag alleen als daar nadrukkelijk toestemming voor is gegeven, waarbij op een korte, makkelijk leesbare manier aan de gebruiker wordt uitgelegd waar deze voor worden gebruikt. Weigeren is altijd een optie en heeft geen consequenties voor de werkbaarheid van de geleverde dienst.
- Burgers hebben recht op een vrij internet zonder filters, blokkades of doorgifte van gegevens door providers.
- Vrije opensourceprojecten bieden veel kansen om kennis en informatie te delen. Door bijvoorbeeld technologische oplossingen te delen, kunnen andere landen, ondernemers en individuen bestaande kennis gebruiken om verder te ontwikkelen. De overheid gaat open standaarden, open-sourcesoftware en open hardware stimuleren en waar mogelijk gebruiken. Dit gebeurt sowieso in publieke sectoren: overheden, scholen en zorginstellingen stappen af van Big Tech-diensten. De overheid ontwikkelt een exitstrategie en investeert in open source, non-profit en Europese alternatieven.
- Burgers die niet uit de voeten kunnen met de digitale middelen van de overheid, kunnen altijd bij een fysieke balie in hun eigen gemeente terecht. Communicatie per post blijft altijd mogelijk.

Op alle overheidslagen worden de principes van digitale inclusie en toegankelijkheid in acht genomen en toegepast.

- Voor veilige verdere digitalisering is een domein-overstijgende regie op samenwerking nodig, waar- bij cybersecurity, digitale autonomie, bestrijding van cybercrime en kennisontwikkeling als integrale onderdelen en noodzakelijke randvoorwaarden worden gezien. Er wordt geïnvesteerd in voldoende cyberbewustzijn en dus digitale geletterdheid van burgers. Daarnaast zetten we ons actief in om burgers te helpen digitale criminaliteit, zoals identiteitsfraude en -diefstal, en buitenland- se beïnvloeding te herkennen en zich ertegen te weren.
- We beschermen burgers, dus ook kinderen, online net zo goed als offline. We pakken verslavende algoritmen, uitbuiting, nepnieuws, en privacy- schendingen aan, zodat ook de digitale wereld een veilige omgeving wordt voor burgers, dus ook voor kinderen.
- Het bezit van een smartphone tot 14 jaar wordt ontmoedigd. De minimumleeftijd voor het gebruiken van sociale media wordt 16 jaar. Socialmediabedrijven worden verantwoordelijk voor de handhaving. Als een kind toch een account weet te maken, krijgt het socialmediabedrijf een boete, niet het kind.
- Systemen die de privacy niet kunnen waarborgen worden afgeschaft of aangepast, zoals de landelijke elektronische patiëntendossiers. Medische dossiers worden niet opengesteld zonder expliciete toestemming. Apps die de privacy niet kunnen waarborgen worden verboden.
- De privacy en data van gebruikers zijn bij veel Internet of Things-apparaten (verbonden met wifi en/of bluetooth) niet veilig. De overheid zet zich in voor het realiseren van cybereisen aan apparatuur.
- De voorgestelde EU 'chatcontrol', waarmee alle digitale communicatie gescand wordt, komt er niet. We houden end-to-end-encryptie in stand.
- Bedrijven worden gedwongen meer transparantie te geven over hun opslag en gebruik van data en de werking van algoritmes. We begrenzen de mogelijkheden waarvoor onze data gebruikt mogen worden en verbieden de

verkoop van data zonder expliciete toestemming. Nederlandse data worden zo veel mogelijk opgeslagen in datacenters van Nederlandse of Europese bedrijven, zodat deze niet vallen onder Amerikaanse of Chinese wetgeving. We zorgen ervoor dat gebruikers, van bijvoorbeeld horloges die gezondheidsgegevens registreren, de zeggen- schap krijgen over de gegevens en niet de bedrijven.

- Studenten mogen weigeren meekijksoftware te installeren op hun computer voor het maken van tentamens. Meekijksoftware voor thuiswerkende werknemers wordt verboden.
- Bank- en betaalgegevens van burgers zijn vertrouwelijk. Daarom moeten we niet toestaan dat derden zonder expliciete toestemming in bank- rekeningen kunnen kijken. Het onderdeel 'toegang van derden tot de betaalrekeningen' van de richtlijn betaaldiensten (PSD2) wordt afgeschaft.
- Nederland gaat persoonsgegevens op het hoogste niveau beschermen. De overheid gaat structureel investeren in softwareprojecten om de digitale infrastructuur beter te beveiligen.
- De Autoriteit Persoonsgegevens wordt uitgebreid om de naleving van de AVG (Algemene verordening gegevensbescherming) goed te kunnen controleren.
- Groepsbelediging, digitaal pesten, discriminatie en oproepen tot racistisch geweld op sociale media worden hard bestreden.
- Geen appdwang. Diensten van overheid, scholen, zorginstellingen en banken mogen nooit alleen nog maar via apps en platformen van Big Tech bereik- baar zijn. Het blijft voor burgers altijd mogelijk om hun digitale zaken te kunnen regelen via websites en/of platformonafhankelijke protocollen.

AI in dienst van mens, dier en planeet

Kunstmatige intelligentie (AI) ontwikkelt zich razend-snel en dringt steeds dieper door in ons dagelijks leven. Deze technologie wordt nu grotendeels gestuurd door de belangen van grote techbedrijven, waarbij risico's voor samenleving, mens en natuur worden genegeerd ten gunste van winst-maximalisatie. De Partij voor de Dieren wil dat AI snel onder publieke en democratische controle komt, met nadrukkelijke aandacht voor ecologische grenzen, mensenrechten, dierenwelzijn, mededogen en sociale rechtvaardigheid.

AI-systemen kunnen verschillende antwoorden geven, afhankelijk van wie de vraag stelt en hoe deze geformuleerd wordt. Dit brengt het risico van desinformatie en echokamers met zich mee. Daarom moet het voor gebruikers altijd duidelijk zijn dat AI-antwoorden onjuist kunnen zijn. Transparantie over onzekerheid is essentieel om misleiding en maatschappelijke schade te voorkomen. De overheid, nationaal én Europees, moet zeggenschap krijgen over zowel de AI-infrastructuur (zoals datacenters) als over het ontwerp en de regulering van de technologie zelf. Tegelijk willen we de kansen benutten die AI biedt voor het algemeen belang, zoals bij natuurherstel, dierenbescherming, duurzame zorg en wetenschappelijk onderzoek.

- De overheid zet AI alleen in als de toepassing aantoonbaar bijdraagt aan publieke doelen, zoals dierenwelzijn, natuurherstel, energiebesparing, betere zorg of armoedebestrijding. Elke voorgenomen toepassing wordt vooraf getoetst op ecologische impact. Transparantie over energie- en waterverbruik van AI-systemen is verplicht.
- AI mag uitsluitend commercieel worden ingezet wanneer de toepassing verenigbaar is met duurzame en sociaal rechtvaardige principes. Toepassingen die bijdragen aan ongelijkheid, overconsumptie en gedragsmanipulatie vallen daar niet onder en krijgen in Nederland geen ruimte.
- AI mag geen vervanging zijn voor essentiële menselijke interactie in sectoren waar menselijke interactie belangrijk is, zoals binnen de zorg,

onderwijs en cultuur. Technologie moet daar ondersteunend zijn – niet het menselijke contact verdringen.

- Alle AI-systemen die invloed hebben op mensenlevens, inclusief systemen die worden ingezet ten behoeve van de veiligheid, worden aan de voorkant ontworpen en later getoetst op beheersbaarheid, ethiek, lichamelijke integriteit en privacy. Deze systemen moeten aantoonbaar anti-discriminatoir zijn. Er wordt structureel geld uitgetrokken voor toezicht en handhaving hierop, waarbij er ook verboden kunnen worden ingesteld.
- De regie over essentiële AI-infrastructuur komt in publieke handen. De overheid zorgt ervoor dat in Europees verband geïnvesteerd wordt in goede publieke AI-technologie, zodat er geen afhankelijkheid ontstaat van problematische regimes of buitenlandse commerciële partijen.
- Er komt structurele financiering voor onafhankelijk onderzoek naar de ecologische en maatschappelijke impact van AI. Bij die laatste categorie is expliciet aandacht voor effecten op autonomie, taal, denken en (sociaal) gedrag, en de risico's voor rechtstaat en democratie. Onderzoeksresultaten worden publiek beschikbaar gemaakt en gebruikt voor educatie om de weerbaarheid van burgers te vergroten. Ze vormen daarnaast een basis voor beleid.
- AI wordt steeds geavanceerder en overtuigender. Het voert steeds meer taken sneller en vollediger uit dan mensen. Dit brengt grote risico's met zich mee voor de mensheid. Nederland erkent publiekelijk de systemische en existentiële risico's van AI en investeert structureel in AI-veiligheids-onderzoek. Daarnaast worden we aanjager van een daadkrachtige uitvoering van de Europese AI act, en pleiten we voor een internationaal AI-veiligheidsverdrag en AI-toezichtsautoriteit.

Een overheid die privacy beschermt

Privacy is van onschatbare waarde in een vrije samenleving en daarom grondwettelijk beschermd. Alleen met privacy kunnen we een vrij leven leiden zonder interventies van anderen en van de staat. De overheid maakt gretig gebruik van de mogelijkheden die er zijn om burgers te controleren onder het mom van veiligheidsmaatregelen en efficiëntie. We moeten hier juist zeer terughoudend mee omgaan. Veiligheid bereik je niet met het schenden van grondrechten. China en de Verenigde Staten beheersen de digitale wereld. We blijven zeer kritisch over de buitenlandse invloed op technologie en het internet. We voorkomen dat onze gegevens in verkeerde handen vallen en tegen ons worden gebruikt.

- Alleen wanneer er sprake is van een concrete verdenking die door de rechter wordt getoetst, mogen politie, justitie en inlichtingendiensten gegevens over burgers opvragen bij bedrijven. Burgers hebben het recht 'om vergeten te worden' en krijgen meer zicht op de gegevens die over hen zijn opgeslagen en betere mogelijkheden zich uit datasystemen te laten verwijderen (het recht om vergeten te worden).
- Opsporing- en veiligheidsdiensten mogen geen digitale apparaten binnendringen zonder dat daar een zwaarwichtige, door de rechter getoetste reden voor is. Een sterkere controle op deze diensten is belangrijk. Er komen strengere normen voor het aftappen van telefoons. Het communicatiegeheim wordt beschermd en gerespecteerd.
- Er komt een sterkere en openbare controle op het functioneren van de veiligheidsdiensten. Daarnaast moet duidelijk worden hoe de privacy van mensen gewaarborgd is in de algoritmes die de diensten gebruiken. Ook moet worden aangetoond dat de inzet van deze algoritmes niet leidt tot etnisch profileren.
- De voorgenomen verdere verruiming van de Sleepwet gaat niet door. In plaats daarvan wordt de Sleepwet ingetrokken en er komt een nieuwe privacyvriendelijke Wet op de inlichtingen- en veiligheidsdiensten (Wiv).

- De voorgestelde 'Super SyRi'-wet (WGS), waarbij de overheid en bedrijven massaal gegevens verzamelen, koppelen en analyseren, voeren we niet in.
- We gaan uiterst terughoudend om met data-experimenten in de private en publieke ruimte. Initiatieven zoals korting op de huur als bewoners al hun data afstaan zijn onwenselijk.
- Inzet van cameratoezicht mag alleen tijdelijk, in een door de rechter aangewezen risicogebied. Camera's met gezichtsherkenning staan we niet toe in de openbare ruimte, winkels en horeca. Daarnaast komt er een verbod op particuliere camera's met gezichtsherkenning, zoals slimme deurbellen, in de openbare ruimte. De politie stopt dus ook met het 'Camera in Beeld'-surveillancenetwerk en met het inzetten van gezichtsherkenningssoftware bij beelden van demonstraties.
- We zorgen voor een robuuste taskforce die spionage opspoort en tegengaat. De AIVD is zeer terughoudend met het delen van gegevens van burgers met buitenlandse veiligheidsdiensten.
- We onderzoeken hoe we internetgiganten meer verantwoordelijkheid kunnen laten nemen om nepnieuws tegen te gaan zonder dat zij te veel macht krijgen over de inhoud die op de platformen gedeeld wordt. We gaan ervoor zorgen dat internetbedrijven als Meta en Google meer transparantie bieden over wat zij gebruikers laten zien en waarom, en leggen microtargeting (waarbij heel gericht wordt geadverteerd) aan banden. Zolang dit niet op orde is ontmoedigen we het gebruik van deze platformen en wijzen we op privacyvriendelijke alternatieven waarbij gebruikers zeggenschap houden over hun eigen data.

Meer weten?

- <https://www.amnesty.nl/wat-we-doen/demonstratierecht-in-nederland>
- https://www.amnesty.nl/content/uploads/2022/11/AMN_22_33_demonstratierecht-onder-druk.pdf?x43052
- <https://www.trouw.nl/duurzaamheid-economie/tweede-kamer-wil-het-milieuclubs-moeilijker-maken-maar-dat-gaat-zomaar-niet~ba50971d/>
- <https://www.regioplan.nl/wp-content/uploads/2025/03/23089-Eindrapport-Nationaal-onderzoek-moslimdiscriminatie-Regioplan-Erco-mer-31jan25.pdf>
- <https://www.trouw.nl/binnenland/behoeftte-aan-hoocaust-educatie-groeit-maar-herinneringscentra-piepen-en-kraken~b586610c/>
- <https://www.staatscommissietegendiscriminatieenracisme.nl/site/binaries/site-content/collections/documents/2025/1/20/briefadvies-voorkomen-van-discriminatie-in-publieke-dienstverlening/Briefadvies-Voorkomen+van+discriminatie+in+publieke+dienstverlening.pdf>
- <https://www.staatscommissierechtsstaat.nl/documenten/brieven/2023/07/13/brief-raad-voor-de-rechtspraak-rvdr-aan-de-staatscommissie-rechtsstaat>
- https://www.eerstekamer.nl/bijlage/20250521/position_paper_reijer_passchier_t/document3/f=/vmnkltxm6o9h.pdf

6

EEN GEZOND LEVEN VOOR IEDEREEN

**Naar zorgzame
gemeenschappen**

De gezondheidsverschillen in Nederland worden steeds groter. Mensen met een lage opleiding en een laag inkomen, leven gemiddeld zeven jaar korter en vijftien jaar in minder goede gezondheid dan mensen met een hogere opleiding en een hoog inkomen. Tegelijkertijd groeit het aantal mensen met een chronische aandoening, van 7,8 miljoen in 2012 naar 10,4 miljoen in 2022. Ondanks dat er meer gemeenschapsgeld dan ooit naar de zorg gaat, zijn de problemen alleen maar groter geworden. Op de huidige voet kan de zorg niet verder gaan, niet qua kosten en niet qua tekorten aan zorgpersoneel. Het is tijd voor een eerlijk zorgsysteem, waar goede en betaalbare zorg dichtbij is, waar gezondheid niet afhankelijk is van je inkomen en waar de sterkste schouders de zwaarste lasten dragen. Het is tijd voor een groene en gezonde leefomgeving, met schoon water, schone bodem en schone lucht, waar mensen niet ziek worden maar gezond zijn en blijven.

De Partij voor de Dieren staat voor goede en betaalbare zorg voor iedereen, waar je ook woont. We schaffen het eigen risico af. Ook zetten we vol in op samenwerking en preventie. We weren samenwerking in de zorg en willen ervoor zorgen dat zorgprofessionals fatsoenlijk betaald worden.

Er gaat veel mis als het gaat om gezondheid in Nederland. Onze leefomgeving, het economische systeem en sociale omstandigheden hebben een directe impact op hoe gezond mensen zijn – en ook wie ziek wordt.

De coronacrisis heeft pijnlijk duidelijk gemaakt hoe kwetsbaar we zijn als mens in een ongezond systeem. Een goede omgang met dieren en de natuur is letterlijk van levensbelang gebleken, en de dreiging van een nieuwe pandemie is nog altijd aanwezig. Tegelijkertijd overschrijden we de grenzen van de planeet, wat directe gevolgen heeft voor onze gezondheid. Door klimaatverandering komt hittestress vaker voor en groeit het aantal mensen

met hart- en vaatziekten. Juist mensen met de laagste inkomens worden daarbij het eerst en het zwaarst getroffen. Het is ook niet rechtvaardig dat iemands gezondheid afhangt van de wijk of omstandigheden waarin iemand opgroeit, zeker als diegene daar zelf nauwelijks invloed op heeft. Chronische stress leidt vaker tot diabetes, longaandoeningen en hart- en vaatziekten. Armoede is letterlijk ziekmakend, zeker bij kinderen. Kinderen die opgroeien in een kwetsbare sociaaleconomische positie lopen vanaf jonge leeftijd meer risico op gezondheidsproblemen, ontwikkelingsachterstanden en een kortere levensverwachting. Als we dit willen veranderen, moeten we ongelijk durven investeren. We zetten vol in op de meest kwetsbare groepen, zoals kinderen, en investeren in onderwijs, in huisvesting, in inkomen en in een groene, veilige en gezonde leefomgeving.

Op de huidige voet kan de zorg niet verder, niet qua kosten en niet qua tekorten aan personeel.

De Partij voor de Dieren wil naar zorgzame gemeenschappen op buurt- of dorpsniveau, met een beschikbare basisvoorziening voor iedereen. Er wordt sterk ingezet op preventie en laagdrempelige voorzieningen, met buurtcoaches en wijkcentra waar mensen met vragen voor hulp terecht kunnen. Daarbij staat de samenwerking tussen gemeentes, welzijnsorganisaties, zorgaanbieder, vrijwilligers en naasten centraal. Een netwerk met lokale zorgaanbieders en sterke lokale netwerken zorgt ervoor dat zorgmedewerkers elkaar kennen en de mensen in buurt of wijk de zorgmedewerkers. Inwoners worden daardoor sneller geholpen, hoeven minder vaak hun verhaal te doen en krijgen sneller ondersteuning in de eigen omgeving. We zetten vol in op preventie, gezond leven en gezond eten. Zorg, begeleiding en ondersteuning zijn passend en maatwerk en niet duren niet langer dan noodzakelijk.

De zorg is geen markt, maar een basisvoorziening. Marktwerving hoort niet thuis in de zorg. Het jaagt kosten op, legt druk op zorgverleners en leidt af van waar het echt om zou moeten draaien: goede zorg voor iedereen. We halen marktwerving daarom zo veel als kan uit de zorg en verdelen de kosten eerlijk. De sterkste schouders dragen de zwaarste lasten. Mensen met meerdere chronische ziektes en een laag inkomen betalen op dit moment te veel zorgkosten. Dat vergroot niet alleen de ongelijkheid in gezondheid, maar ook in inkomen. Zorggeld moet terecht komen waar het thuishoort: bij de zorgprofessionals die elke dag het verschil maken. Private investeerders en malafide zorgaanbieders hebben niets te zoeken in de zorg. We zorgen ervoor dat mensen die in de zorg werken een eerlijk loon krijgen, een vast contract of stabiel inkomen, en meer inspraak over hun werkzaamheden.

Een gezonde omgeving gaat vóór vuile winst

Op dit moment gaan de winsten van de vervuilende industrie vaak vóór de gezondheid van omwonenden. De Partij voor de Dieren draait het om: de gezondheid van mens, dier en natuur gaat altijd vóór winst. Er bestaat geen recht op vervuiling, maar wel een recht op een gezonde leefomgeving; op schone lucht, schone grond en schoon water. Want onze gezondheid wordt in grote mate bepaald door de omgeving waarin we leven. Het uitgangspunt van ons beleid wordt een gezonde leefomgeving, voor mens en dier. Dat betekent bijvoorbeeld dat ruimtelijke ontwikkelingen alleen in gang kunnen worden gezet als de gezondheid van mensen daarmee significant verbetert en niet verslechtert.

- Iedereen heeft recht op schone lucht. Daarom stellen we strenge WHO-luchtkwaliteitsnormen vanaf 2030 verplicht en pakken we milieusjoemelaars hard aan. Om de gezondheid van bewoners te beschermen, worden stadscentra beperkt toegankelijk: alleen bestemmingsverkeer is toegestaan.
- Verschillende soorten landbouwgif worden in verband gebracht met de ziekte van Parkinson en kanker. We maken de land- en tuinbouw gifvrij en beschermen daarmee de gezondheid van boeren, omwonenden en consumenten.
- Om de gezondheid van omwonenden te beschermen, komen er wettelijke normen voor de minimale afstand tussen veestallen en woonkernen, scholen en kinderdagverblijven. Al bijna 15 jaar blijkt uit onderzoek dat omwonenden van geitenbedrijven vaker dan gemiddeld longontstekingen krijgen. De geitenhouderij wordt binnen één jaar beëindigd. Er komt hiertoe een onmiddellijk fokverbod.
- Stankoverlast schaadt de gezondheid en kan leiden tot longproblemen, benauwdheid en slaapverstoring. Er komt strenge wetgeving voor heel Nederland om stankoverlast te voorkomen.

Dit betekent onder andere duidelijke, op gezondheid gebaseerde en landelijk geldende geurnormen, een landelijk meldpunt voor klachten, verplichte geurbeperkende maatregelen voor bedrijven en stankonderzoek als verplicht onderdeel van nieuwe vergunningen via de Milieueffectrapportage en gezondheidseffectrapportages.

- Naast een milieueffectrapportage, wordt bij plannen voor (potentieel) vervuilende activiteiten ook een gezondheidseffectrapportage verplicht, waarin ook duidelijk wordt wat het opgetelde effect is van het plan en de al bestaande omgevingsfactoren op de gezondheid (geur- en geluidsoverlast, lucht- en drinkwaterkwaliteit, toxische belasting etc.).
- Er wordt direct opgetreden tegen de ziekmakende vervuiling van Tata Steel. De onderhandelingen over maatwerkafspraken van Tata Steel worden per direct gestopt.
- Er komt een totaalverbod op de toepassing en het gebruik van PFAS. Bedrijven mogen geen PFAS uitstoten naar de lucht of lozen in het water. Dat betekent ook een verbod op PFAS in bestrijdingsmiddelen. Bedrijven als Chemours moeten zo snel mogelijk stoppen met lozingen van giftige PFAS, we dwingen Chemours tot zo snel mogelijk nul uit de pijp. Ook de vervuiling in Helmond, die indirect door Chemours is veroorzaakt, wordt aangepakt.
- Bij het stoken van hout komen verschillende schadelijke, vaak kankerverwekkende, stoffen vrij die slecht zijn voor het milieu, de volksgezondheid en het klimaat. We leggen houtstook volledig aan banden. Dit wordt per gemeente uitgerold.
- Geluidsoverlast schaadt de gezondheid en het welzijn van mens en dier. Daarom verlagen we de wettelijke geluidsnormen voor verkeer, industrie en luchtvaart. Stilte en rust worden erkend als basisvoorwaarden voor een gezonde leefomgeving.
- Gezondheidsdoelen worden wettelijk verankerd, zodat het behalen ervan niet meer vrijblijvend is. Belangrijk is dat deze doelen over allerlei beleidsterreinen kunnen gaan, niet alleen de gezondheidszorg. Daarom stellen we een regeringscommissaris voor volksgezondheid aan, die de opdracht heeft om volksgezondheid in brede zin te verbeteren. Aan de hand van deze doelen kan bekeken worden of extra (preventie)beleid nodig

is én of ander beleid een verslechtering van de gezondheid veroorzaakt.

- Gezondheid van omwonenden en mensen die op of rondom luchthavens als Schiphol werken, moet centraal staan. Dat betekent dat er onderzoek komt daar de effecten van de uitstoot van de luchtvaart op de gezondheid van werknemers en omwonenden, en dat er maatregelen worden getroffen om de luchtvaartsector te dwingen die mensen versneld maximaal te beschermen tegen de schadelijke stoffen.

Niet nóg een pandemie

De dreiging van een nieuwe pandemie, zoals COVID-19, is niet verdwenen. Wetenschappers waarschuwen al langer: 75% van de nieuwe infectieziektes die de gezondheid van de mens bedreigen, betreft zoönosen (die van dieren naar mensen overspringen). Het vogelgriepvirus, dat zich razendsnel verspreidt, wordt mogelijk de volgende pandemie. Toch zijn de oorzaken van zoönosen, zoals grootschalige veehouderij, verlies aan biodiversiteit en klimaatverandering, nog altijd niet aangepakt. Daardoor blijft het risico op nieuwe uitbraken bestaan. Als meest veedichte land ter wereld, blijft Nederland dus een tikkende tijdbom voor een zoönose-uitbraak. De Partij voor de Dieren waarschuwt hier al voor sinds 2006. We moeten leren van het verleden en zorgen dat gezondheid, het voorzorgsprincipe en een gezonde omgang met dieren en natuur leidend zijn in beleid. Bij uitbraken van dierziektes betalen veehouders hiervoor zelf de kosten en niet de samenleving.

- We verminderen het risico op multiresistente bacteriën en salmonella. Dat doen we door een vermindering van het aantal dieren, verminderen van het antibioticagebruik, het vooropstellen van dierenwelzijn en diergezondheid in de veehouderij, en striktere controles in slachthuizen.
- Ook dieren uit het wild kunnen onbekende ziektes bij zich dragen. De handel in wilde dieren wordt per direct verboden. De aanpak van malafide handel op bijvoorbeeld Schiphol en in de Rotterdamse haven krijgt prioriteit.

- Er komt voldoende capaciteit en expertise bij de ministeries van Volksgezondheid en Landbouw op het dossier zoönosen. Het ministerie van Volksgezondheid krijgt altijd de regie over de preventie en bestrijding van dierziektes die over kunnen springen op mensen en krijgt de mogelijkheid om hier uit voorzorg op in te grijpen.
- Gezondheidseffectrapportages worden verplicht bij alle projecten met risico op zoönosen om de mogelijke gevolgen voor de gezondheid van omwonenden in kaart te brengen en om nieuwe uitbraken van dierlijke infectieziekten te voorkomen.
- We versterken de pandemievoorbereiding: er komt een strategische voorraad beschermingsmiddelen, testcapaciteit, vaccins en medicijnen. Transparantie, informatievoorziening en publieke betrokkenheid zijn hierin cruciaal.

Gezond eten voor iedereen

Ongezonder eten en drinken is, na roken, de belangrijkste doodsoorzaak en reden van verlies van gezonde levensjaren. Toch is er nog steeds een overdaad aan fastfood en ultrabewerkt voedsel. Voor gezond, biologisch en onbewerkt voedsel moet vaak meer betaald worden. Bovendien is het moeilijker te vinden. De frisdrank- en fastfoodindustrie verdienen grof geld aan het ziek maken van kinderen, bijvoorbeeld op en rond scholen. Daar maken we een einde aan. Als de overheid gericht beleid inzet op gezonde voeding, dan komt dit voor iedereen binnen handbereik, los van iemands inkomen. Het mag niet zo zijn dat mensen met een lager inkomen geen toegang hebben tot betaalbaar en gezond voedsel.

- Bijna 80% van ons voedsel is ultrabewerkt. Dit pakken we aan door vooral de verkoop van gezond voedsel aantrekkelijker te maken, zoals ook de Raad voor Volksgezondheid & Samenleving adviseert. Ook krijgt gezond voedsel een prominente plek in het supermarktschap. We schaffen btw op alle groenten, fruit, noten, peulvruchten en granen af.
- Zeker kinderen moeten gezond leren eten en daarom wordt op en rond scholen alleen gezond voedsel aangeboden.

Ook stimuleren we de inzet van schoolmoestuinen, die gekoppeld worden aan een lesprogramma. Hiermee maken gezond eten, natuur en duurzaamheid structureel deel uit van de onderwijspraktijk.

- Er wordt ruimte gemaakt voor buurtmoestuinen. Zo brengen we mensen weer rechtstreeks in contact met voedsel, de natuur en zorgen we voor sociale cohesie.
- De huidige lunchcultuur biedt ruimte voor meer groente- en fruitconsumptie. We gaan bedrijfskantines aanmoedigen gezonde maaltijden aan te bieden door bijvoorbeeld een fiscale vrijstelling op gezond voedsel.
- Ziekenhuizen en andere zorginstellingen serveren gezonde, plantaardige en biologische voeding. Er wordt minimaal één volwaardige plantaardige optie op het menu aangeboden. Patiënten en bewoners kunnen altijd vers fruit krijgen.
- In kwetsbare wijken zorgen we actief voor goede toegang tot gezond en betaalbaar voedsel. We steunen buurtinitiatieven zoals sociale supermarkten, voedselcoöperaties, groenteabonnementen, buurtmoestuinen, eetbaar groen in de wijk en voedselbossen.
- We willen alleen nog reclame voor gezonde, biologische en diervriendelijke producten. Tot die tijd is in ieder geval kindermarketing voor ultrabewerkt voedsel verboden: geen reclame voor (en óp) snoep en fastfood die gericht is op kinderen. Dit geldt ook voor marketing via influencers.
- We beperken het aantal nieuwe vestigingen van fastfoodketens en snackbars en stimuleren de verkoop van gezond voedsel, voor iedereen met elk inkomen. Daarom kunnen gemeenten, op basis van de City Deal Gezonde en Duurzame Voedselomgeving, in de ruimtelijke ordening regels maken voor het vestigingsbeleid van aanbieders van ongezond voedsel.
- Ongezonder eten wordt hoger belast bij de fabrikant, bijvoorbeeld door een gestaffelde suikertaks. In andere landen zorgde dit er al voor dat fabrikanten minder suiker aan hun frisdranken toevoegen.

Geestelijk gezond en minder stress

Gezondheid gaat niet alleen over lichamelijke, maar ook over mentale gezondheid. Door onze omgeving zo in te richten dat we echt tot rust komen en in contact komen met elkaar maken we onze psychische gezondheid sterker. In plaats van steeds meer werkdruk en het gevoel van 'aan' staan maken we plaats voor rust, ruimte en zorg voor elkaar. Door de leefomgeving ook op een andere manier in te richten, met genoeg groen, inloophuizen en ontmoetingsplekken, leggen we de basis voor zorgzame gemeenschappen. Ook pakken we armoedebestrijding actief op, want mensen en met name kinderen in armoede zijn vaker chronisch ziek en hebben vaker last van chronische stress. Zorgverzekeraars worden wettelijk verplicht om mee te betalen aan preventie van zorg.

- We investeren in bewezen preventieve (online) programma's binnen de geestelijke gezondheidszorg. De financiering wordt structureel geregeld, in samenwerking met verzekeraars, gemeenten, scholen en huisartsen.
- Mentale gezondheidsnetwerken spelen een sleutelrol in de ondersteuning van mensen met complexe psychische problemen. We investeren in deze netwerken, zodat samenwerking tussen GGZ, het sociaal domein, ervaringsdeskundigen en gemeenten structureel wordt versterkt. Ook zorgen we voor een meer zorgvuldige overgang en begeleiding van jeugd-GGZ naar volwassen-GGZ.
- Door marktwerking in de zorg is het financieel onaantrekkelijk geworden om langdurige en complexe zorg te bieden aan mensen met ernstige psychische aandoeningen (EPA). We maken hier een einde aan: deze zorg wordt weer structureel en toereikend gefinancierd, zodat niemand buiten de boot valt. We bevorderen integrale zorg waarbij huisartsen, GGZ en somatische zorg samenwerken om toereikende zorg voor hun psychische en lichamelijke klachten, die vaak te laat worden herkend, te bieden.
- Crisiszorg is onmisbaar, maar brengt een zware mentale belasting met zich mee voor de zorgprofessionals die deze intensieve zorg verlenen.

We zorgen voor voldoende ondersteuning, opvangplekken, structurele financiering én arbeidsvoorwaarden, zodat crisiszorg duurzaam en menswaardig blijft – voor zowel patiënten als medewerkers.

- Groen doet goed. Een leefomgeving met meer natuur zorgt voor minder stress, vermindert gevoelens van pijn en negatieve emoties. Natuur geeft energie en nodigt uit tot bewegen. Daarom gaan we woonwijken, dorpen en steden flink vergroenen en komen er natuurspeelplaatsen op bereikbare afstanden.
- Er komt een breed plan van aanpak voor mentale volksgezondheid waarbij naast zorgprofessionals ook het onderwijs, werkgevers- en werknemersorganisaties betrokken worden.
- Een goede mentale gezondheid begint op school. Er komt ruimte in het lesprogramma om de gevolgen van (social) media gebruik te bespreken. Er is aandacht voor de ontwikkeling van sociale vaardigheden en empathische omgang. Er wordt actief opgetreden tegen pesten op bijvoorbeeld scholen en op sportclubs. Ook wordt er expliciet aandacht besteed aan mentale problemen, zoals klimaatangst, als gevolg van klimaatverandering.
- Investeren in schuldhulpverlening is ook investeren in volksgezondheid. Schuldhulpverlening moet geen verdienmodel zijn voor bedrijven, het rekenen van exorbitante rentes wordt verboden, het wordt mogelijk voor gemeentes om schulden over te nemen. We zorgen ervoor dat er bij schuldhulpverleningstrajecten ook voldoende aandacht is voor de fysieke en mentale gezondheid.
- Een aanpak voor suïcidepreventie, in onderwijs, zorg en op sociaaleconomisch terrein, is nodig om het aantal zelfdodingen terug te dringen. Suïcidepreventie wordt daarnaast wettelijk geborgd, met extra aandacht voor neurodivergente en LHBTIQA+-personen.

Goede en beschikbare zorg dichtbij huis

Wanneer mensen met psychische of fysieke klachten snel bij een sociaal werker of huisarts in hun eigen wijk terecht kunnen, voorkomt dat erger. Wanneer mensen al vroeg hulp kunnen krijgen, zorgt dat ervoor dat er later geen zware medicijnen of operaties nodig zijn. De eerstelijnszorg, zoals huisartsen en praktijkondersteuners, is cruciaal om ziektes vroeg op te sporen. Het beste doen huisartsen dit samen met bijvoorbeeld sociaal werkers en wordt die zorg bekostigd voor de hele populatie van een wijk, niet op basis van het aantal ingeschreven patiënten, zoals nu het geval is.

- Daarom investeren we op buurtniveau in jeugdwerk, schuldhulpverlening en eerstelijnszorg. We zorgen ervoor dat op buurtniveau wordt ingezet op gezondheid van mensen. In gezondheidscentra werken niet alleen huisartsen maar ook sociaal werkers. Sociaal werk wordt meer geïntegreerd in het overige zorgaanbod. Wanneer psychosociale klachten op tijd worden herkend, kunnen ergere problemen voorkomen worden. Hier wordt meer structurele financiering voor vrijgemaakt, te beginnen bij 2% van het budget van het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS).
- Huisartsen krijgen nu betaald naar het aantal ingeschreven patiënten, maar door de financiering nóg meer af te stemmen op wat een buurt of wijk nodig heeft aan zorg, kunnen huisartsenzorg, preventie en sociaal werk beter samenwerken. Er komen meer huisartsen, vooral in gebieden waar tekorten zijn. Huisartsen krijgen meer tijd voor patiënten. Het aantal patiënten per praktijk wordt niet zozeer leidend en durf-investeerders worden geweerd.
- Sporten bevordert onze fysieke en geestelijke gezondheid. Sportverenigingen hebben ook een sociale en maatschappelijke functie. In elke wijk wordt daarom ruimte gemaakt voor buurtsportcoaches en sportvoorzieningen voor jongeren, zoals openbare voetbal- en basketbalveldjes en skateparken. Er wordt hierbij afgestemd op de behoeften van jongeren. Op jongerencentra wordt niet langer bezuinigd.

Sportkantines worden gestimuleerd om voornamelijk gezond eten en drinken aan te bieden.

- We geven leefstijlinterventies een stevigere plek in de zorg en in zorgopleidingen. Dankzij deze interventies worden patiënten soms weer medicijnvrij of worden chronische ziektes voorkomen. Bij deze interventies staan gezonde (plantaardige) voeding en voldoende beweging centraal. De interventies worden getoetst op effectiviteit en krijgen meer aandacht in de opleiding van artsen en andere zorgverleners.
- Mondzorg wordt weer toegankelijk voor iedereen en komt terug in het basispakket. Nu blijven mensen uit angst voor hoge rekeningen weg bij de tandarts, wat leidt tot ernstigere klachten, hogere kosten en ziekteverzuim. Ook huisartsenpraktijken blijven goed beschikbaar: we grijpen in wanneer praktijken dreigen te verdwijnen of worden opgekocht door commerciële partijen. Waar vestiging van een praktijk een probleem is vanwege te hoge huur springen de gemeente en zorgverzekeraar bij.
- Vergoeding voor anticonceptiemiddelen komt voor alle leeftijden terug in het basispakket, evenals sterilisatie.
- Werkgevers, scholen en overheidsinstellingen worden verplicht hun toiletten te voorzien van veilige en duurzame menstruatieproducten en -faciliteiten, zodat iedereen daar gebruik van kan maken.
- Vruchtbaarheidszorg wordt voor iedereen met een medische of sociale indicatie opgenomen in het basispakket. Bevallen is geen medische handeling maar een levensgebeurtenis. We beschermen het recht op een natuurlijke bevalling zonder onnodige interventies, wel met genoeg aandacht en regie rondom bevallen. Daarom investeren we in kleinschalige geboortecentra, doulabegeleiding en perinatale nazorg.
- Het hiv-preventiemiddel PrEP wordt opgenomen in het basispakket.
- Bij het geven van borstvoeding is goede begeleiding en hulp van lactatiekundigen belangrijk. Dit hoort in het basispakket. Gebruik van volwaardige, plantaardige kunstvoeding wordt gestimuleerd.

- Er komt uitgebreide overheidscommunicatie over vaccinatie. In plaatsen waar bijvoorbeeld kinkhoest en mazelen weer voorkomen wordt de GGD extra ondersteund om actief voorlichting te geven voor de meest kwetsbare groepen. Er komt geen vaccinatieplicht.
- We lichten jongeren al op jonge leeftijd meer en beter voor over de schadelijke effecten van alcohol en blijven streng handhaven op de leeftijdsgrens van 18 jaar. Reclames voor alcohol worden verboden.
- We werken toe naar een rook-, vape en blowvrije generatie. De minimumleeftijd om tabaksproducten en vapes te mogen kopen wordt jaarlijks met één jaar verhoogd, zodat kinderen die na 2008 zijn geboren nooit gaan roken. De verkoop van (e)sigaretten en andere tabaksproducten wordt vergunningplichtig en kan alleen nog in tabakszaken. De prijzen worden substantieel verhoogd.
- De overheid zorgt voor goede voorlichting over het gebruik van (synthetische) drugs, met aandacht voor de impact van (synthetische) drugs op de gezondheid, het milieu en criminaliteit.
- We investeren in wijkgerichte signalering én in bemoeizorg voor mensen die zelf geen hulp zoeken, maar dat wel hard nodig hebben. Hulpverleners krijgen de ruimte om tijdig in te grijpen en door te verwijzen.
- We gaan zorgarmoede tegen in krimpregio's, dorpen en achtergestelde wijken. Iedereen heeft recht op toegankelijke zorg, waar je ook woont. Daarom behouden we streekziekenhuizen en basiszorgvoorzieningen zoals huisartsenposten, tandartsen en apotheken in alle regio's.
- Zorg moet begrijpelijk en toegankelijk zijn voor iedereen, ook voor mensen met een verstandelijke beperking, lage gezondheidsvaardigheden of fysieke beperkingen. We investeren in duidelijke communicatie, laagdrempelige locaties en zorg op maat.

Meer zorg, minder markt

Zorgmedewerkers die met passie en voldoende tijd zorg kunnen geven aan mensen. Dat is ons ideaal. Daar zijn niet alleen patiënten bij gebaat, het houdt ook zorgprofessionals enthousiast voor hun vak. Zorgverleners besteden nog steeds te veel tijd aan digitale registratiesystemen, controles en vinklijstjes. Die tijd moet terug naar de patiënt en hun naasten. We geven zorgverleners het vertrouwen en de invloed op hun werk terug.

Zorg wordt het liefst op wijk- of dorpsniveau georganiseerd en wanneer nodig opgeschaald naar regionaal of landelijk niveau. Het aantal zorgaanbieders in wijk of dorp wordt beperkt en zorghulpverleners worden voor inwoners vaste en bekende gezichten. Zorgaanbieders worden zoveel mogelijk aangemoedigd om te werken met vaste contracten voor hun medewerkers.

Het huidige bekostigingssysteem beloont volume en complexiteit: meer of duurdere behandelingen leveren meer op voor de zorgaanbieder. Daardoor verschuift de aandacht van passende zorg naar productie, wat de zorg duurder maakt en leidt tot bezuinigingen. En deze bezuinigingen raken vooral mensen met een laag inkomen of zorgen voor een langere wachttijd. Essentiële zorg – zoals ouderenzorg of huisartsenzorg – hoort niet afhankelijk te zijn van marktprikkels. We organiseren deze zorg daarom als publieke basisvoorziening, lokaal en toegankelijk voor iedereen.

Mensen die geestelijke gezondheidszorg nodig hebben, staan soms maanden of jaren op wachtlijsten en krijgen daardoor niet op tijd goede hulp. We dringen de wachttijden in de GGZ terug door te investeren in voldoende omscholings- en opleidingsmogelijkheden, het verminderen van administratieve lasten en het stimuleren van loondienst voor zorgprofessionals. Tot het zover is zorgen we voor voldoende overbruggingszorg, waaronder digitale behandelopties zoals beeldbellen, e-health modules en online groepsbegeleiding.

- De GGZ wordt onderdeel van de zorg in elke buurt – zowel fysiek als digitaal toegankelijk. Het wegwerken van de wachttijden in de GGZ krijgt prioriteit.
- We investeren flink in zorgverleners door ruimte voor (bij)scholing, goede arbeidsvoorwaarden en een salaris waar goed van rond te komen is. De loonkloof van helpenden en verzorgenden ten opzichte van werk in andere sectoren wordt gedicht. Daarnaast krijgen zorgmedewerkers meer te zeggen over de inhoud van hun werk en werkroosters. Zo wordt het ook voor jongeren aantrekkelijker om een baan in de zorg te kiezen én er daadwerkelijk te blijven. Medisch specialisten komen in loondienst.
- Zorgverleners moeten de ruimte krijgen om hun werk goed te doen. We verlagen de administratieve lasten, zodat meer tijd over blijft voor de patiënt.
- Absurde beloningen, winstuitkeringen en bonussen aan de top van de zorg schaffen we per direct af. Publiek zorggeld hoort ten goede te komen aan patiënten en zorgverleners, niet aan financiële prikkels aan de top. Vrijgekomen middelen worden geïnvesteerd in mensen die direct zorg verlenen. We behouden het Stagefonds Zorg zodat voldoende mensen worden opgeleid voor de zorg van de toekomst.
- Er komt een taskforce om verspilling in de zorg op alle fronten tegen te gaan – van onnodige medicatie en overbehandeling tot bureaucratie en inefficiënte organisatie. Ook pakken we de administratieve druk aan: registratielast en verantwoordingsverplichtingen slokken nu te veel tijd op die beter besteed kan worden aan zorg. De taskforce richt zich op het afschaffen van perverse financiële prikkels en op het versterken van de menselijke maat in de zorg.
- Het Zorginstituut Nederland toetst alle zorg dat uit het basispakket vergoed wordt. Voor sommige aandoeningen is er meer tijd nodig om kennis en bewijs over de behandelingen te vergaren. Patiënten in zulke situaties hebben vaak geen alternatief dan een behandeling die nog niet volledig getoetst is. Ook deze behandelingen moeten vanuit het basispakket vergoed worden, zodat iedereen toegang tot een behandeling heeft.
- Er komt meer capaciteit in de zorg. Meer IC-bedden, apparatuur, en vooral meer personeel zorgen voor een algeheel betere zorg en kunnen een eventuele ziekte-uitbraak beter opvangen. We leggen een voorraad cruciale medicijnen en hulpmiddelen aan. Essentiële (hulp)middelen worden voortaan in Europa geproduceerd.
- Ondersteuning vanuit de Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo) en zorg voor mensen met een levenslange beperking vanuit de Wet langdurige zorg (Wlz) wordt bij voorkeur kleinschalig aangeboden in de vorm van buurtteams, zorgcoöperaties en andere mensgerichte initiatieven. Deze zorg moet in elke gemeente gelijkwaardig beschikbaar zijn: welke zorg je kunt ontvangen, mag niet afhangen van waar je woont. We zorgen voor regionale afstemming en stevige publieke regie, zodat samenwerking wordt bevorderd en zorgcowboys geen ruimte krijgen om publieke middelen weg te sluizen.
- Zorg die kwetsbare ouderen thuis nodig hebben wordt voortaan niet vanuit drie wetten en financieringsstromen georganiseerd, maar alleen nog vanuit de Zorgverzekeringswet en de Wmo.
- Regionale ziekenhuizen blijven open en verdwijnen niet door fusies. Zo is goede zorg bereikbaar voor iedereen. Elk streekziekenhuis beschikt over een verloskamer. Acute zorg, zoals verloskunde en spoedeisende hulp, gaan we financieren op basis van beschikbaarheid, niet op basis van verrichte handelingen. Alleen complexe zorg wordt ondergebracht bij gespecialiseerde ziekenhuizen.
- De specialisering binnen ziekenhuizen is vaak te ver doorgeslagen. De patiënt als geheel zien, in plaats van per orgaan, komt veel meer centraal te staan in medische opleidingen. We ondersteunen het doel om de opleidingen veel generalistischer in te steken.
- We stimuleren de rol van ervaringsdeskundigheid, met name in de GGZ, en stimuleren overal de samenwerking tussen zorgprofessionals en informele zorgverleners zoals vrijwilligers en naasten.

We breiden de inzet van ervaringsdeskundigen structureel uit, zorgen voor passende scholing en verankeren hun positie binnen zorgteams – niet als aanvulling, maar als volwaardige partner.

We zorgen er voor dat onnodige obstakels, zoals het niet kunnen declareren van de inzet van ervaringsdeskundigen, verdwijnen.

- We willen hoge medicijnprijzen voorkomen: exorbitante winsten voor farmaceuten van publiek geld zijn wat ons betreft verleden tijd. Om te hoge medicijnprijzen te voorkomen en leveringszekerheid te behouden, wordt de opbouw van medicijnprijzen openbaar en waar mogelijk worden goedkopere, merkloze medicijnen gebruikt. Een monopolie op een medicijn mag geen belemmering vormen voor de toegankelijkheid ervan.
- Als er van generieke medicijnen varianten beschikbaar zijn zonder dierlijke hulpstoffen, krijgen patiënten die aangeven geen dierlijke hulpstoffen te willen zo'n variant, voor zover er geen medische of praktische noodzaak is om hiervan af te wijken.
- Mensen die langdurig moeten leven met de gevolgen van een post acute infectie ziekte (PAIS), zoals met long-covid of het Q-koorts-vermoeidheidssyndroom, verdienen volledige erkenning en ondersteuning. Zorgmedewerkers en leraren met post-covid (die dit op hun werk hebben opgelopen) ontvangen voldoende financiële compensatie van de overheid. Er wordt meer geld uitgetrokken voor onderzoek naar en behandeling van post-covid, ME/CVS en andere PAIS-aandoeningen. Daarnaast wordt er ingezet op voorlichting over PAIS.
- We investeren in het verkorten van de lange wachtlijsten voor de transgenderzorg, door onder andere huisartsen proactief te informeren over het begeleiden van bijvoorbeeld hormoonbehandelingen. We ontkoppelen transgender zijn van de huidige stigmatiserende psychiatrische diagnoses, en gebruiken in plaats daarvan nieuwere internationale richtlijnen zoals de ICD-11. Het recht tot zelfbeschikking van transgender personen zetten we centraal.

Dat betekent dus ook uitgebreide informatie van betrokken artsen en meer keuzevrijheid in het traject van hormonen en operaties.

- De afspraken in de Green Deal Duurzame Zorg worden ambitieuzer en juridisch afdwingbaar. Om verspilling van medicijnen en hulpmiddelen te voorkomen wordt heruitgifte mogelijk gemaakt.
- Er zijn steeds meer signalen dat zorggeld niet goed en rechtmatig wordt besteed en bij malafide zorgaanbieders belandt. Er komt daarom een grootschalig landelijk onderzoek naar fraude in de zorg.

Betaalbare zorg voor iedereen

Zorg moet toegankelijk zijn voor iedereen én van goede kwaliteit zijn. De laatste jaren is er te veel aandacht geweest op de kosten van de zorg, die door de wijze waarop de zorg nu is ingericht juist steeds verder toenemen. Door vooral naar de kosten te kijken, zijn de kwaliteit en toegankelijkheid van zorg uit beeld geraakt. Zorgverzekeraars hebben te veel macht gekregen en doen onvoldoende aan preventie. De Partij voor de Dieren staat voor een sterke focus op kwaliteit en toegankelijkheid van de zorg.

- Het eigen risico wordt afgeschaft. De inkomensafhankelijke bijdrage gaat omhoog. De zorgtoeslag wordt op deze manier overbodig en het mijden van zorg door de angst voor te hoge kosten wordt tegengegaan. Ook de eigen bijdrage, bijvoorbeeld in de WMO, wordt voor chronisch zieken afgeschaft.
- We komen met een zorgfonds met een uitgebreide dekking, ook voor mondzorg, fysiotherapie en (definitieve) anticonceptie. Het zorgstelsel en de bijbehorende vergoedingen van verzekeraars zijn te veel gericht op behandelingen en medicatie. Uitgaven voor of kosten van preventie – zoals de diëtist, verslavingszorg en hulp bij stoppen met roken – komen in het basispakket en worden volledig vergoed. Doordat we de zorg gaan bekostigen vanuit zorgfondsen, de Wmo en de Wlz richten we het zorgstelsel beter in op hulp en begeleiding om de eigen gezondheid te versterken.
- Tot er een hernieuwd zorgfonds is, verplichten we zorgverzekeraars mee te betalen aan preventie en positieve gezondheid.

Zorgverzekeraars verliezen hun sturende rol. Tot het zorgfonds volledig is ingevoerd, beperken we hun invloed op zorginkoop, selectie en controle.

Aandacht voor alle behoeften en voor de meest kwetsbaren

Iedereen in Nederland heeft recht op zorg, ongeacht gender, etnische afkomst of verblijf-status. Een beschaafde samenleving zorgt voor al haar inwoners.

De zorg blijft regionaal toegankelijk, lokale ziekenhuizen blijven overeind. Door grote personeelsschaarste is het nodig dat de zorg voor ouderen anders wordt ingericht zodat zij zo lang mogelijk thuis de zorg kunnen blijven ontvangen. Zorg voor mensen zonder documenten of asielzoekers blijft gewaarborgd.

De jeugdzorg is na de decentralisatie naar gemeentes achteruitgegaan. De kosten voor jeugdzorg zijn sterk gestegen omdat er meer en meer complexe zorg wordt ingezet en het aantal jeugdigen in de zorg toeneemt. Gemeenten krijgen daarom voldoende geld om goede jeugdzorg aan te bieden. Tegelijk is het nodig om meer in te zetten op preventie en ondersteuning van het gezin en op school. Voor kinderen in de pleegzorg is een stabiele en liefdevolle omgeving van essentieel belang om goed op te groeien, liefst bij pleegouders en anders in een gezinshuis. Helaas staat de pleegzorg onder grote druk: de werkdruk voor medewerkers is heel hoog en daardoor is het verloop groot.

- Kinderen, gezinnen en scholen krijgen op een eerder moment ondersteuning om erger te voorkomen. Hiervoor komt extra geld beschikbaar. Verschillen tussen gemeenten in aanbod en kwaliteit van jeugdhulp zijn onaanvaardbaar. We zorgen dat elke gemeente voldoende middelen heeft voor een goed en gelijkwaardig georganiseerde lokale en bovenregionale jeugdzorg. De leeftijdsgrens gaat naar 21 jaar en de jeugdhulp wordt vanaf 18 jaar geleidelijk afgebouwd. Zorg wordt lokaal aangeboden waar dat kan en (boven)regionaal waar dat moet.

Jongeren krijgen meer inspraak en zeggenschap over de organisatie van de jeugdzorg. We pakken fraude met financiën en ook onterecht verkregen vakbekwaamheidseisen aan.

- Mantelzorgers worden (financieel) ondersteund en er komt extra aandacht voor het tegengaan van overbelasting van mantelzorgers. We breiden het (kortdurend) zorgverlof uit.
- Voor dak- en thuislozen, asielzoekers en arbeidsmigranten is de juiste zorg beschikbaar. De bezuinigingen op de CAK-regeling en de subsidieregeling voor zorg aan onverzekerden (sov) worden teruggedraaid. Mensen die gedetineerd waren en vrijkomen maar nog geen werk hebben, hebben eveneens recht op zorg. Daarom stellen we dat straatzorg verankerd wordt en als eerstelijns-zorgfunctie wordt geregeld, ook voor mensen die net uit detentie zijn.
- We verbeteren de toegang tot medische en psychische zorg voor vluchtelingen, en zorgen voor kortere wachttijden. De mentale gezondheid van mensen in langdurige opvangsituaties krijgt extra aandacht.
- Bijna 95% van de ouderen woont thuis en wil dat ook. Ouderen kunnen, als ze zorg nodig hebben, kiezen: kwalitatief goede en voldoende zorg thuis, of een plek in een verpleeghuis. Er zijn voldoende wijkteams die vroeg problemen kunnen opsporen en er is voldoende wijkverpleging beschikbaar. De wijkteams hebben een signaleringsfunctie en zorgen voor aansluiting tussen de formele zorg en zorg die door mantelzorgers en vrijwilligers wordt gegeven.
- We dringen de lange wachtlijsten voor verpleeghuisplekken terug door meer verpleeghuisplekken in de wijk te (ver)bouwen, en bieden voldoende faciliteiten voor dagbesteding voor hulpbehoevende ouderen. Dit organiseren we in de wijk om de verbinding met vrijwilligers, kinderen en ook andere voorzieningen te stimuleren. Goede voorbeelden zijn Cederhof in Kapelle en Knarrenhof.
- Voor veel kinderen is geen pleeggezin, waardoor ze vaak (tijdelijk) in een gezinshuis opgroeien.

De gemeentes krijgen voor pleegzorg significant meer financiële steun, en er komen landelijke campagnes om meer pleegouders te vinden. Ook krijgen gemeentes extra financiële steun voor bijvoorbeeld Veilig Thuis.

- Er komt meer aandacht voor diversiteit binnen zorgopleidingen, zorgbehandelingen en bij medicijnontwikkeling. Hierbij valt te denken aan gezondheidsgerelateerde verschillen tussen sociaaleconomische status, sekse, gender, cultuur en etniciteit. Een toegankelijke, inclusieve gezondheidszorg op maat wordt het uitgangspunt. Ook wordt discriminatie in zorg actief tegengegaan.
- Identiteitsgebonden aanbod van zorg wordt ondersteund. Bijvoorbeeld zorginstellingen die rekening houden met LHBTIQA+-personen, mensen met verschillende culturele achtergronden, neuro-divergente personen en mensen met een handicap. Ook adoptiesensitieve zorg wordt ondersteund.
- Er komt een Nationale Strategie Vrouwegezondheid met concrete maatregelen die de gezondheid van vrouwen verbeteren, en een passend budget.
- We zorgen voor een initiatiefrecht dat inwoners meer zeggenschap geeft over de wijze waarop zij zorg en hulp in hun wijk geregeld willen hebben. Bijvoorbeeld door de zorg via zorgcoöperaties te verlenen, zoals Austerlitz Zorgt.
- De keuze over hoe en waar te bevallen ligt bij de persoon die bevalt. Thuisbevallen blijft mogelijk, maar is nooit noodgedwongen door een gebrek aan beschikbare verloskamers. De eigen bijdrage voor poliklinische bevallingen schaffen we af.
- Het moet voor slachtoffers van huiselijk geweld veel makkelijker worden om melding te maken en te vluchten naar een crisisopvang. Daarvoor moeten er meer noodopvangplekken gerealiseerd worden. Ook huisdieren zijn daar welkom.
- We investeren in gebruiksvriendelijke digitale systemen en zorgen voor ondersteuning bij digitale vaardigheden. Zorg mag nooit afhangen van het hebben van een smartphone, laptop of DigiD.

Recht op eigen keuzes

De Partij voor de Dieren onderschrijft het principe dat mensen beschikken over hun eigen leven, zeker als het gaat om een stervenswens. De samenleving heeft echter ook de verantwoordelijkheid om te voorkomen dat mensen zichzelf als last voor anderen gaan beschouwen of zich niet meer welkom voelen in de samenleving. Het vastleggen van een wettelijke leeftijdsgrens voor stervenshulp is arbitrair en zou grote maatschappelijke gevolgen hebben. We gaan meer aandacht geven aan herwaardering van ouderdom en het voorkomen van eenzaamheid onder ouderen. Vrouwen hebben het recht zelf te beslissen over hun lichaam en dus ook over abortus.

- We verstevigen het recht op zeggenschap binnen medische behandelingen. Mensen worden altijd volledig geïnformeerd, hebben recht op een second opinion en maken in overleg met hun behandelaar eigen keuzes. We zorgen dat abortuszorg, hulp bij levenseinde en informatie over donorconceptie goed beschikbaar zijn.
- We waarborgen dat ook mensen met een verstandelijke beperking of psychische kwetsbaarheid inspraak houden over beslissingen rond hun lichaam en zorg, ondersteund indien nodig.
- De Partij voor de Dieren hecht aan zelfbeschikking en vindt dat mensen zelf mogen bepalen wanneer ze sterven, op een waardige manier. Hier moet een zorgvuldig traject aan voorafgaan.
- Abortus blijft voor iedereen vergoed binnen de basisdekking van de zorgverzekering.
- Abortus is geen misdaad, deze medische ingreep wordt uit het Wetboek van Strafrecht gehaald.
- Er komt een wettelijke regulering die medisch niet-noodzakelijke behandelingen van kinderen, zoals intersekse kinderen, zonder hun uitdrukkelijke en goed geïnformeerde toestemming aan banden legt. Zo kunnen (intersekse) kinderen zelf kiezen wat er met hun lichaam gebeurt.
- De omstreden 'Applied Behavioural Analysis' (ABA)-therapie kan enorm schadelijk zijn. Daarom zijn wij zeer kritisch op ABA en daarvan afgeleide therapieën en bepleiten we, gezien de gelijkenissen met conversietherapie, een verbod.

Gemeenten en speciaal onderwijs worden ontra-
den ABA en afgeleide therapieën in te zetten en
financieren. Wanneer ABA toch wordt aangeboden,
worden de risico's vooraf in beeld gebracht.

- Er komt een wettelijk verbod op 'conversiehande-
lingen' waarmee wordt geprobeerd om de seksuele
oriëntatie, genderidentiteit of -expressie van
mensen te veranderen.
- We verbeteren de bescherming van kinderen,
ouders en donoren bij donorconceptie. We werken
toe naar internationale afspraken over registratie en
beperking van het aantal donorkinderen.
- Seksuele gezondheid is een recht voor iedereen.
We investeren in seksuele voorlichting op maat
voor mensen met een verstandelijke of lichamelijke
beperking. Zorgverleners worden hierin geschoold
en er komt aandacht voor veilige, toegankelijke
hulp en ondersteuning op het gebied van relaties,
intimiteit en seksualiteit.

Meer weten?

- <https://www.pharos.nl/factsheets/sociaaleconomi-sche-gezondheidsverschillen-segv/>
- <https://adviezen.raadrvs.nl/gezondheidsverschil-len-voorbij/>
- <https://www.parkinson.nl/wat-we-doen/lobby/gly-fosaat/>
- <https://www.raadrvs.nl/adviezen/t/te-heet-onder-onze-voeten>
- <https://www.radboudumc.nl/nieuws/2024/kink-hoest-en-mazelen-terug-van-weggeweest-kana-ries-in-de-kolenmijn>
- <https://www.raadrvs.nl/adviezen/l/leven-en-zor-gen-binnen-planetaire-grenzen>
- <https://www.raadrvs.nl/documenten/2024/12/16/advies-gezond-in-de-bonus>

7

GROEN EN BETAALBAAR WONEN

Genoeg ruimte
voor ons allemaal

Ieder mens heeft recht op een dak boven het hoofd. Het is niet voor niets een grondrecht. Maar voor veel mensen in Nederland is dat moeilijk of zelfs onmogelijk. Door rampzalige politieke keuzes zijn er te weinig huizen, zijn woningcorporaties uitgekleeft en hebben private investeerders ruim baan. Dat is nergens voor nodig. Er is ruimte genoeg, alleen wordt de helft van Nederland bezet door de veehouderij. Door de schadelijke stikstofverbindingen die deze sector uitstoot, kan er amper nog gebouwd worden. Als we veehouders helpen overstappen naar plantaardige landbouw, winnen we op alle fronten. Minder dierenleed, meer gezonde natuur en meer ruimte voor nieuwe, duurzame woningen.

Wonen is een recht, geen verdienmodel. Daarom koppelt de Partij voor de Dieren wonen los van de markt. Zonder winstoogmerk ontstaat ruimte voor een veel passender woningaanbod. De wooncrisis is niet zomaar uit de lucht komen vallen, maar een direct gevolg van eerdere politieke keuzes.

Met andere keuzes lost de Partij voor de Dieren een probleem op dat nooit had hoeven ontstaan.

Wij vinden: liever een dak boven je hoofd dan een biefstuk op je bord. Er is in Nederland voldoende ruimte om te zorgen voor comfortabele en betaalbare woningen in een prettige, groene leefomgeving. Door een krimp van het aantal dieren in de veehouderij komt er landbouwgrond vrij voor natuur en woningbouw.

Daarnaast gaan we bestaande bebouwing beter benutten om de natuur en de open ruimte te beschermen. Ook wordt er binnenstedelijk natuur-inclusief gebouwd, zodat bewoners voldoende groen in de buurt krijgen. Daarnaast zorgen we ervoor dat bebouwing aan de rand van bestaande woonkernen plaatsvindt. Zo scheppen we ruimte voor de natuur en verbeteren we tegelijkertijd het leefklimaat, de woonomgeving en de biodiversiteit.

Met een eerlijke verdeling van ruimte zijn we er nog niet. Wonen is geen verdienmodel. Maar dat is het wel geworden door bestuurspartijen. Met de verhuurdersheffing en de liberalisering van de huurmarkt werden woningzoekenden een nieuw verdienmodel en kregen huisjesmelkers en speculanten vrij baan. Dit heeft de woningcrisis veroorzaakt. Dat jongeren steeds meer moeite hebben om hun eerste huis te kopen is geen natuurwet, maar een politieke keuze.

De Partij voor de Dieren wil het woningtekort op een duurzame manier oplossen. Investeerders bouwen nu vooral graag grote dure woningen, omdat daar het meeste geld aan te verdienen valt. De overheid moet ingrijpen en ervoor zorgen dat er gebouwd wordt waar echt behoefte aan is. We willen dat studenten betaalbaar op kamers kunnen en dat jonge gezinnen een huur- of koopwoning vinden die bij hun gezinssituatie past.

De wooncrisis kan alleen worden opgelost als gevestigde financiële belangen plaatsmaken voor de belangen van mensen die een woning nodig hebben, van woningmarkt naar volkshuisvesting.

De agro-industrie en particuliere investeerders zullen pas op de plaats moeten maken, zodat de overheid de grondwettelijke taak om te zorgen voor woon-gelegenheid ook echt kan gaan waarmaken.

Om de klimaatdoelen te halen én om de gevolgen van de klimaat- en natuurschade op te vangen gaan we onze woningen verduurzamen, vergroenen en renoveren. Energieneutrale woningen worden de norm. Bij nieuwbouw houden we rekening met toekomstige klimaatrisico's.

Er is genoeg ruimte voor meer woningen

De vraag naar woningen is groter dan het aanbod. Vooral het aantal éénpersoonshuishoudens zal sterk toenemen. Veel mensen kunnen geen betaalbare woning meer vinden. De afgelopen jaren zijn er pleisters geplakt op de wonden die het woonbeleid van de afgelopen decennia heeft achtergelaten. Jongeren kunnen amper aan een betaalbaar dak boven hun hoofd komen en de (ver)bouw zit klem in de stikstofcrisis. Daarom is het noodzakelijk dat het visieloze grondbeleid plaatsmaakt voor volkshuisvesting.

Slechts 7% van het Nederlandse grondoppervlak wordt ingenomen door woningen, bijna de helft door de veehouderij. Dat is onhoudbaar. Door boeren te helpen overschakelen naar plantaardige landbouw komt er veel grond vrij die we veel beter kunnen verdelen. Verreweg het grootste deel daarvan zetten we om naar natuur zodat de biodiversiteit kan herstellen. Zo ontstaat ruimte voor woningen aan de rand van bestaande woonkernen, zonder dat dit ten koste gaat van leefbaarheid, landschaps- en cultuurhistorie en de natuur. Op die manier kunnen meer mensen wonen in een groene omgeving en lossen we het woningtekort op. De bebouwde omgeving moet daarnaast slimmer, duurzamer en eerlijker worden benut.

- We maken ruimte voor woningen. Door te kiezen voor een krimp met 75% van het aantal dieren dat wordt gefokt en gedood in de veehouderij wordt de stikstofcrisis opgelost, komt er veel landbouwgrond en agrarische bebouwing vrij. Naast herstel van de natuur ontstaat zo ruimte voor woningen.
- De minister voor Volkshuisvesting maakt een Deltaplan wonen: zowel nieuwe woonruimte creëren, als bestaande woningen energiezuinig of energieneutraal maken. Om het creëren van woonruimte in goede banen te leiden, wordt een woonladder gebruikt. Allereerst wordt bestaande bebouwing slimmer benut. Denk aan het transformeren van kantoorpanden, het aanpakken van leegstand, het optoppen en splitsen van bestaande woningen en het stimuleren van doorstroming. Hiermee kunnen vooral veel éénpersoonswoningen gecreëerd worden. Vervolgens wordt er waar dat kan - zonder de leefbaarheid aan te tasten - binnenstedelijk gebouwd. Tot slot zal bebouwing aan de rand van bestaande woonkernen plaatsvinden.
- 'Meergeneratiewonen' wordt aangemoedigd. Een substantieel deel van de nieuwbouw wordt hiervoor bestemd, net als voor andere typen woningen waarbij wonen en zorg worden gecombineerd.
- Bij het creëren van woonruimte wordt rekening gehouden met de realiteit van de huidige samenleving. Woningen worden niet standaard gebouwd naar de behoefte van het kerngezin, maar er wordt ook woonruimte gecreëerd voor mensen die alleen (willen) wonen.
- Het tekort aan studentenwoningen wordt opgelost door snel duurzame woningen te realiseren, bij voorkeur in leegstaande (kantoor)gebouwen. Waar een nijpend tekort is, kunnen flexwoningen worden ingezet, mits ze duurzaam en volledig herbruikbaar zijn.
- Lege bedrijfspanden worden herontwikkeld en krijgen een andere functie, zoals wonen. Nieuwbouw van kantoren en bedrijventerreinen wordt ontmoedigd. Op voormalige boerderijen kan worden geëxperimenteerd met woonvormen en -gemeenschappen, waarbij jong en oud samenleven en elkaar kunnen ondersteunen.

Het moet makkelijker worden een hypotheek af te sluiten met meer dan twee mensen, en dit moet bij alle hypotheekverstrekkers kunnen. Op die manier wordt 'cohousing' mogelijk gemaakt en kunnen verschillende gezinsconstructies gefaciliteerd worden.

- We gaan de verdozing van ons landschap tegen. Er komt een stop op de bouw van distributiecentra, megadatacentra en grote kantoorpanden. Er komen ook geen nieuwe bedrijfshallen zolang er nog leegstaande bedrijfshallen in de regio zijn.
- Woningen bouwen we alleen op klimaatbestendige locaties. Laaggelegen polders onder zeeniveau zijn dat niet, zoals Rijnenburg nabij Utrecht.

Groen en betaalbaar wonen

De geschiedenis laat zien dat tijdelijke maatregelen – zoals versnelde bouw zonder kwaliteitsborging of integrale visie – woningtekorten niet structureel verhelpen. Een gedegen en goed functionerende volkshuisvesting is essentieel bij het streven naar brede welvaart voor Nederland. De woningnood vraagt niet alleen een kwantitatieve, maar vooral een kwalitatieve benadering. Terecht pleit het College van Rijksbouwmeester en Rijksadviseurs voor 'duurzamer, mooier en gezonder', in plaats van 'sneller, meer, goedkoper.' De gebouwde omgeving is nu verantwoordelijk voor 15% van de landelijke CO₂-uitstoot. Het verduurzamen van de woningvoorraad verloopt nu onrechtvaardig en leidt tot energiearmoede. Mensen in sociale huurwoningen worden opgezaagd met hoge energierekeningen doordat woningcorporaties te weinig vaart maken met isoleren. Bovendien kan niet elke huiseigenaar investeren in zonnepanelen en zijn huurders voor een duurzaam en comfortabel huis afhankelijk van de wil en mogelijkheden van hun huisbazen. Het is dus vooral een kwestie van politieke wil om deze ontwikkeling te versnellen.

- Er komt een nationale doelstelling om energiearmoede uit te bannen en een renovatiefonds voor grootschalige verduurzaming van woningen met oog voor kwetsbare huishoudens.

Dit draagt bij aan onze klimaatdoelen, vermindert energieverstopping en zorgt ervoor dat niemand hoeft te kiezen tussen warmte en voedsel.

- Energie die we niet gebruiken, hoeft ook niet opgewekt te worden. Daarom zetten we vol in op energiebesparing. Dit doen we door huizen op grote schaal te isoleren, betere voorlichting over bewuster energieverbruik te geven en strengere eisen te stellen aan het energieverbruik van huishoudelijke apparaten en lampen.
- Er komt een duidelijk plan voor verduurzaming van de woningvoorraad met afrekenbare doelen. De woningvoorraad is in 2030 energieneutraal. Zonnepanelen op daken worden de norm. Alle nieuwbouwwoningen worden voorzien van zonnepanelen en/of een groen dak en bij nieuwbouw wordt een eigen regenwateropslag verplicht, zoals in België al het geval is.
- Alle nieuwbouw wordt circulair gebouwd, gasvrij, natuurinclusief, minstens energieneutraal, en zo mogelijk energiepositief. Zo compenseren we oude woningen die niet (voor 2030) energieneutraal gemaakt kunnen worden. Om te borgen dat bouwprojecten ook waterbestendig zijn, wordt de deskundigheid van waterschappen ingezet en is hun advies niet langer vrijblijvend.
- Natuurinclusieve isolatie en verduurzaming wordt financieel aantrekkelijker door het verhogen van subsidies en verduurzamingsleningen die ervoor zorgen dat de maandelijkse lasten gelijk blijven. Daarnaast blijven duurzame energierenovaties onder het lage btw-tarief. Ook blijft de rente op verduurzamingsleningen 0% voor verzamelinkomens van 60.000 euro of minder.
- Er komen (fiscaal) goede regelingen voor het opwekken, opslaan en verdelen van energie op wijkniveau. Bijvoorbeeld door buurtbatterijen, buurtwarmtepompen of gezamenlijke warmte-koude systemen. Hierdoor kunnen hele wijken samen energie opwekken en delen.
- Fixbrigades komen overal beschikbaar voor iedereen die wil verduurzamen, mensen met een laag inkomen komen als eerste aan de beurt.

Deze brigades kunnen adviseren over isolatie, ze kunnen snelle, energiebesparende maatregelen meteen gratis uitvoeren en mensen ontzorgen bij het vinden van een goede aannemer en passende subsidie.

- Overheidsgebouwen hebben energielabel A of worden zodanig aangepast dat zij hieraan gaan voldoen. De overheid investeert in het verduurzamen van scholen, sportaccommodaties, zorginstellingen en culturele instanties.
- Verenigingen van Eigenaren (VvEs) krijgen hun energietransitie vaak niet van de grond, door complexe besluitvorming, regelgeving en subsidiestromen. De overheid laat VvEs niet langer aan hun lot over, maar helpt hen waar nodig.
- De overdrachtsbelasting wordt (deels) teruggestort als kopers binnen een jaar hun huis energieneutraal hebben gemaakt.

Huizen zijn geen handelswaar

Huizen zijn om in te wonen, niet om een slaatje uit te slaan. Steeds meer mensen komen in de knel door hun hoge huur, of kunnen geen aanspraak maken op een huurwoning. Huisjesmelken en speculeren maken we onaantrekkelijk door maatregelen in te voeren waarmee (lokaal) gestuurd kan worden op de verdeling van woningen.

- Een heffing op leegstand en braakliggende grond bij (woning)bouwprojecten maakt het onaantrekkelijk om panden leeg te laten staan en te speculeren met bouwgrond.
- We beperken het aantal panden dat een particuliere verhuurder mag verhuren. Toegelaten instellingen zoals woningcorporaties krijgen meer investeringsmogelijkheden voor realisering van huurwoningen in het middensegment.
- Er blijven mogelijkheden om de huurprijzen te maximeren. We maken het woningwaardenstelsel (WWS) dwingend, zodat we excessieve huurprijzen tegengaan en voorkomen dat huisbazen het puntensysteem voor kamers omzeilen. Huurwoningen in de vrije sector gaan ook onder het WWS vallen. Het WWS wordt voor alle woningen verplicht.

De WOZ-waarde van een woning wordt niet langer meegenomen in het woningwaarderingstelsel: Zo voorkomen we dat woningen in populaire gebieden veel punten krijgen met hele hoge huren tot gevolg. Huren gaan zo omlaag.

- Het WWS wordt zo aangepast dat betere isolatie niet leidt tot hogere huren.
- Door de maximale inkomensgrens te verhogen worden sociale huurwoningen toegankelijk voor meer mensen.
- De huren worden voor de komende vijf jaar bevroren. Ook in de vrije sector worden de maximale huurprijzen beperkt. We schrappen de winstbelasting voor woningcorporaties en geven hen extra financiële steun. Hierdoor kunnen woningcorporaties huren bevroren om wonen betaalbaar te houden en nieuwe sociale huurwoningen te bouwen.
- Kraken is niet langer strafbaar. De Wet kraken en leegstand van 2010 schaffen we af. Huizen zijn voor mensen, niet voor de winst.
- De overdrachtsbelasting blijft gedifferentieerd: beleggers betalen meer, bewoners betalen minder.
- We onderzoeken een herziening van het belastingstelsel om extreme vermogensongelijkheid door woningbezit tegen te gaan. Het wordt daarmee minder aantrekkelijk om huizen te gebruiken als belegging en daarmee worden huizen goedkoper.
- Hypotheekrenteaftrek blijft mogelijk tot het Nationale Hypotheek Garantie (NHG)-bedrag. De hypotheekrenteaftrek voor bedragen daarboven wordt in een hoger tempo afgeschaft dan nu (0,5% per jaar). Tegelijkertijd wordt ingezet op wonen weer betaalbaar maken.

Woonruimte voor iedereen

Dat mensen nu soms vijftien jaar moeten wachten op een sociale huurwoning is onacceptabel. Door meer woonruimte te creëren en doorstroming te bevorderen, verkorten we de wachtlijsten. Jongeren kunnen in hun geboorteplaats blijven wonen en ouderen kunnen wonen dicht bij hun naasten.

- We stimuleren nieuwe woonvormen voor senioren, zodat zij makkelijk kunnen doorstromen naar woonvormen die bij hun levensfase passen en er voor jongeren meer woningen beschikbaar komen.
- Er komen meer betaalbare woningen: minimaal 40% van de nieuwbouwwoningen is sociale huur.
- Er worden geen sociale huurwoningen meer verkocht, tenzij deze minstens een-op-een vervangen worden in dezelfde gemeente. Hierbij wordt gelet op een goede spreiding van het aandeel sociale huurwoningen per buurt.
- Gentrificatie wordt tegengegaan door het karakter van wijken en de rechten van degenen die daar al wonen te beschermen. Ook wordt aangestuurd op gemengde wijken, waar bewoners van verschillende inkomensgroepen, achtergronden en leefstijlen elkaar ontmoeten.
- De architectuur van onze gebouwde omgeving doet ertoe. Het maakt het verschil in hoe mensen hun woonplaats beleven, of deze veilig lijkt en is, en voor het welzijn en de participatie van inwoners. Keuzes in architectuur worden daarom niet langer vooral op basis van economische kortetermijnbelangen gemaakt, maar op basis van de brede welvaart.
- Huisuitzetting en uithuisplaatsing om financiële redenen worden verboden.
- Niemand hoeft op straat te slapen. Dakloosheid is de meest extreme vorm van sociale uitsluiting die zorgt voor extreme bestaansonzekerheid. Onnodige bureaucratie die de hulp aan dakloze mensen belemmert, zoals het zelfredzaamheidscriterium, wordt afgeschaft. Dakloze mensen krijgen standaard een urgentieverklaring bij wonen.
- In elke gemeente komen voldoende gratis slaapplekken, met aparte kamers. Bij slecht weer en kou mag een huisdier nooit een weigeringsgrond vormen voor opvang van de dakloze:

ook voor huisdieren wordt een passende plaats gezocht, bijvoorbeeld in het asiel als het niet in de daklozenopvang kan.

- Er wordt een einde gemaakt aan het beboeten van dakloze mensen voor het slapen in de openbare ruimte.
- We bestrijden discriminatie op de woningmarkt door het mogelijk te maken dat huurders anoniem kunnen reageren op woningplatforms.
- Alle nieuw te bouwen huizen en de publieke ruimtes daar omheen zijn toegankelijk voor mensen in een rolstoel of met een beperking. Ook bij renovaties moeten huizen en de publieke ruimte eromheen zo toegankelijk mogelijk worden ingericht.
- Gemeenten krijgen duidelijke landelijke kaders en steun om bodemverontreiniging aan te pakken, met speciale aandacht voor lood en PFAS. We volgen het advies van de GGD en het RIVM om blootstelling hiervan aan jonge kinderen te beperken, ook bij loodgehalten onder de oude norm. Speelplaatsen, volkstuinten en andere gevoelige locaties worden in kaart gebracht en waar nodig gesaneerd. Kinderen hebben recht op een gezonde leefomgeving – boven én onder de grond.
- Bij bouwprojecten wordt het bodemleven standaard in kaart gebracht, beschermd en waar mogelijk versterkt. Nieuwe inzichten over het belang van een gezonde bodem worden opgenomen in het puntensysteem voor natuurinclusief bouwen en verwerkt in relevante wet- en regelgeving. Een levende bodem is de basis voor natuur, klimaat en gezondheid.
- Er komt een stimuleringsprogramma voor bouwmarkten, architecten en aannemers om meer bio-based te gaan werken, inclusief het natuurvriendelijk isoleren van bestaande bouw. Indirect wordt hiermee ook de bewustwording van particulieren bevorderd.

Duurzaam bouwen

In de bouwwereld is de afgelopen jaren hard gewerkt aan recycling, innovaties en technieken die minder energie gebruiken en aan materialen die makkelijk te hergebruiken zijn. We zetten vol in op bio-based bouwen met zo veel mogelijk natuurlijke en hernieuwbare grondstoffen, zoals hout, vlas en bamboe. Hierdoor kunnen gebouwen zelfs CO₂ opslaan. Bovendien zetten we in op gebouwen die weinig extra energie nodig hebben. Dat doen we door te bouwen volgens natuurlijke bouwprincipes, met zo min mogelijk apparaten. De overheid heeft veel invloed op de bouw, want zij is vaak opdrachtgever en bepaalt de regels. Toch kiezen overheden voor goedkoop, wat uiteindelijk duurkoop is. Klassieke bouwmaterialen zoals beton en staal hebben een grote CO₂-voetafdruk. Een nieuwe bouwcrisis dreigt als op de huidige manier doorgebouwd wordt. Met de gevestigde partijen rennen we naar de volgende bouwcrisis, maar het kan anders:

- We bouwen, lowtech, circulair en natuurinclusief. Er wordt zo veel mogelijk gebruikgemaakt van natuurlijke, hernieuwbare en gerecyclede materialen en van natuurlijke bouwprincipes. Natuurlijke materialen moeten op een verantwoorde manier worden geteeld en geoogst en mogen niet leiden tot natuurverlies of ecologische schade. We gebruiken geen dierlijke bouwmaterialen.
- Alle gebouwen worden voorzien van een materialenpaspoort, zodat deze materialen bij sloop opnieuw kunnen worden ingezet, ook bij verbouwing en isolatie van bestaande gebouwen.
- Het Besluit bouwwerken leefomgeving wordt aangescherpt.
- Bouwmaterialen worden zo milieu- en klimaatvriendelijk mogelijk geproduceerd en bij aanbestedingen kiezen we de minst belastende materialen.
- Zelfvoorzienende leefwijzen, gemeenschappen en 'offgrid' woontypen zoals tiny houses worden gefaciliteerd. Wet- en regelgeving die dergelijke duurzame initiatieven belemmert, wordt indien nodig aangepast.

- Er komt een 'lowtech bouwen'-stimuleringsprogramma, naast schoon en emissieloos bouwen. Hiermee wordt het gebruik van apparaten zoals airco's teruggedrongen.
- We voeren ambitieuze CO₂-grenswaarden in voor de gebouwde omgeving, waarbij rekening wordt gehouden met zowel de gebruiksfase als de uitstoot van materialen. Ook komt er een eerlijke waardering voor de CO₂-opslag in biobased materialen. Zo kijken we naar de volledige levenscyclus, voorkomen we dat energiezuinige gebouwen alsnog veel materiaalgebonden emissies veroorzaken, en stimuleren we het gebruik van hernieuwbare grondstoffen. Daarnaast sorteren we hiermee voor op Europese regelgeving (EPBD IV).

Groene steden en dorpen

Met groen om ons heen zijn we gezonder en gelukkiger. Maar er is niet genoeg groen in en om onze steden. En het groen dat er is, is vaak ongelijk verdeeld. Daarom gaan we meer toegankelijke natuur om steden heen aanleggen en dorpen en steden zelf radicaal vergroenen. Groene gevels, groene daken, groene stoepen, groenslingers, natuurspeelplaatsen, buurtmoestuinen: allemaal maken ze het leven in bebouwd gebied aangenamer en socialer. Nu hittegolven steeds vaker voorkomen en langer duren, is groen in de stad extra belangrijk om voor verkoeling te zorgen. Tijdens regenbuien helpt datzelfde groen om wateroverlast te voorkomen. Stadsnatuur trekt bovendien dieren aan en het vergroenen van onze woonomgeving geeft een broodnodige impuls aan de Nederlandse biodiversiteit.

- De opgave voor voldoende en voor iedereen toegankelijk groen is nog verre van gerealiseerd. We zorgen voor genoeg geld om natuur te behouden en meer natuur te realiseren. Want dat is dringend nodig, in grote aaneengesloten gebieden én in en om de stad.
- Een grote boom haalt CO₂ uit de lucht, bevordert biodiversiteit, heeft een dempend effect bij wateroverlast en droogte en werkt bij hitte net zo verkoelend als tien airco's: niet kappen, maar planten dus.

Daarom scherpen we criteria voor kap-vergunningen flink aan en kiezen voor massale aanplant van bomen: ten minste één nieuwe boom per inwoner per jaar. Waarbij we naast het aanleggen van natuurgebieden ook juist bomen in de bebouwde kom aanplanten.

- We planten een boom voor elke inwoner, daarmee zetten we 1% van Nederland in de schaduw.
- Voor elke vierkante meter die wordt bebouwd worden 4 vierkante meters nieuw groen in de buurt aangelegd.
- Er komen meer groene speelplaatsen en groene wandel-linten daar naartoe, zodat kinderen die speelplaatsen zelf kunnen bereiken.
- Groene daken en gevels zorgen in de zomer voor verkoeling, wat het gebruik van airconditioning in onze huizen en kantoren vermindert. In de winter werkt het groen isolerend, wat kan leiden tot een besparing van wel 20% aan warmteverlies. Groene daken komen op de lijst van verplichte energie-besparende maatregelen voor eigenaren van grote gebouwen.
- Nieuwbouw wordt natuurinclusief met groen, nestgelegenheid voor dieren, bomen en struiken in de straat en speelnatuur om de hoek. Bij isolatie en renovatie van bestaande gebouwen wordt verplicht rekening gehouden met de natuur; wanneer bijvoorbeeld nestgelegenheid voor vogels verdwijnt door dakisolatie, moet dichtbij een alternatief worden geboden.
- Elke gemeente moet voldoen aan de norm van minstens 75m² kwalitatief groen per woning, waarbij gelet wordt op een gelijke verdeling van het groen over de verschillende buurten.
- Het vergroenen van de meest versteende gebieden is hard nodig om de gevolgen van de klimaatcrisis te beperken. Daarom worden gemeenten financieel ondersteund bij het vergroenen van versteende wijken.
- In elke wijk van steden en dorpen wordt minimaal één behoorlijke hondenloslooplek, al dan niet omheind, gerealiseerd. Dit is voor hond en mens een mooie kans voor sociale interactie en zal positief bijdragen aan het tegengaan van eenzaamheid.

- Braakliggende terreinen worden, als de kwaliteit van de bodem dat toelaat, actief ter beschikking gesteld aan stadslandbouw, natuurontwikkeling, tiny forests, voedselbossen en collectief beheerde parken en natuurspeelplaatsen. Terreinen die nog niet worden benut, worden ingericht als bijen- en vlinderveldjes.
- Burgers gaan we stimuleren en voorlichten om hun tuin te vergroenen. Gemeenten geven het goede voorbeeld door enkel biologisch gekweekte planten aan te planten en op veel te versteende plekken tegels weg te halen die plaatsmaken voor groen. Het aanleggen van groene gevels en groene daken, het afkoppelen van regenwaterafvoer van het riool (denk aan wadi's), en het aanschaffen van biologisch gekweekte (tuin)planten wordt via subsidies gestimuleerd.
- Overheden onderhouden de openbare ruimte gifvrij en nemen maatregelen tegen zwerfafval en illegale dump van grofvuil op straat en in gemeentelijke groengebieden.
- De overheid verplicht elke gemeente om een natuurverordening op te stellen. In de natuurverordening staan alle ecologische hotspots vermeld die worden beschermd tegen ruimtelijke ontwikkelingen.
- We streven naar groene en natuurinclusieve wijken. Parkeergelegenheden voor auto's verplaatsen zich naar buiten de stads- en dorpsrand, zodat vrijgekomen parkeerplaatsen in de wijken kunnen worden omgebouwd tot extra stadstuinen en parken met tiny houses. Er komt fijnmazig Openbaar Vervoer. Hulpdiensten en speciaal vervoer krijgen het exclusieve recht om woningen te bereiken.

Meer weten?

- <https://www.cbs.nl/nl-nl/dossier/nederland-regionaal/geografische-data/bestand-bodemgebruik>
- <https://www.rli.nl/publicaties/2025/advies/bouwen-met-toekomst?adview=samenvatting>
- <https://www.bouwwereld.nl/bouwdelen/gevels/low-tech-bouwen-minder-installaties-meer-comfort/>
- <https://www.energieplein.nl/passiefhuis-bouwen-alles-op-een-rijtje/>
- <https://www.collegevanrijksadviseurs.nl/actueel/nieuws/2025/07/04/van-wooncrisis-naar-een-toekomstbestendige-volkshuisvesting>
- <https://www.volkshuisvestingnederland.nl/onderwerpen/dossier-prestatieafspraken/nationale-prestatieafspraken>

8

SCHOON, BETAALBAAR EN TOEGANKELIJK VERVOER

Reizen met respect
voor de planeet

Veilig en toegankelijk vervoer is een basisvoorwaarde voor welzijn. Daarom zorgen we ervoor dat mobiliteit voor iedereen betaalbaar en beschikbaar is. De Partij voor de Dieren kiest voor een radicale, duurzame omslag van de manier waarop we ons verplaatsen. Dat betekent: minder autoverkeer, minder vliegen. En meer ruimte voor de voetganger en (elektrische) fietser en snel, betaalbaar en comfortabel openbaar vervoer.

We kiezen voor slimme oplossingen en vervangen niet simpelweg alle fossiele auto's een-op-een door elektrische. Auto's staan 95% van de tijd stil en gebruiken zo onnodig veel grondstoffen en openbare ruimte. Niet eigendom, maar gebruik staat voorop. Vervuilde auto's als SUV's pakken we harder aan dan zuinigere auto's. Grote vervuilers en energieverspillers zoals privévliegtuigen verbieden we helemaal. Door slimmer vervoer en transport reizen we net zo prettig, maar sparen we het klimaat en wordt de lucht weer gezond. Er komt meer ruimte voor groen op straat en het wordt voor kinderen veiliger om buiten te spelen. In 2030 is de mobiliteit volledig duurzaam. Dat gebeurt vooral op basis van elektriciteit en voor een klein deel op groene waterstof in de sectoren die nauwelijks kunnen verduurzamen via elektrificatie (internationaal vaar- en vliegverkeer).

Ruim baan voor voetganger en fietser

Fietzers en voetgangers krijgen voorrang op gemotoriseerd verkeer. Dat moet het uitgangspunt zijn bij het ontwerp en gebruik van de openbare ruimte in onze dorpen en steden. De lucht wordt schoner en de wegen worden veiliger. Meer ruimte voor de fietser en de voetganger betekent ook een andere rol voor de auto. Zo ontstaat ruimte voor groen en ontmoetingsplekken in de stad. De combinatie van fietsen of wandelen en het openbaar vervoer (ov) is voor veel mensen in potentie een makkelijke, gezonde, schone en fijne manier om van A naar B te reizen.

- We investeren in veilige en snelle fietspaden, fietsstraten en snelfietsroutes, en in een aantrekkelijke groene omgeving, zoals bloemrijke bermen en struiken. Verkeerslichten worden zo afgesteld dat fietsers en voetgangers eerder groen licht krijgen.
- Fiscale stimulering van fietsen blijft behouden.
- Er komt meer ruimte voor het meenemen van de fiets in het ov.
- Om het groeiend gebruik van de ov-fiets te faciliteren en verder aan te moedigen wordt geïnvesteerd in meer ov-fietsen en ov-fietslocaties.
- Er komen meer woonerven waar de voetganger altijd voorrang heeft en de automobilist stapvoets rijdt. Zo wordt de straat weer een veilige speel- en ontmoetingsplek.
- Bij elke verkeersmaatregel of (her)inrichting van de openbare ruimte wordt gekeken wat dit betekent voor de zelfstandige en veilige verplaatsing van kinderen. We ontwerpen straten en routes door de ogen van een 8-jarige. Kindvriendelijke mobiliteit is goed voor iedereen: het leidt tot een veiligere, gezondere en aangenamere leefomgeving, van jong tot oud, ook voor mensen met een beperking.

Meer en beter openbaar vervoer

Het openbaar vervoer is, zeker in combinatie met de fiets, in potentie de schoonste en goedkoopste manier om je te verplaatsen. Helaas verdwijnen er steeds meer buslijnen, rijden er steeds kortere treinen en worden de prijzen ook nog eens flink verhoogd. Dat is geen wetmatigheid, dat zijn politieke keuzes.

Wij kiezen ervoor om juist flink te investeren in betaalbaar, comfortabel en toegankelijk openbaar vervoer. Dat draagt bij aan de verduurzaming en het leefbaar houden van onze steden. Ook buiten de steden zorgen we ervoor dat het ov altijd een goed beschikbare vervoersoptie is.

- Het openbaar vervoer wordt minimaal 50% goedkoper, zodat het ov financieel aantrekkelijker wordt dan de auto. Voor mensen met een inkomen tot 150% van het sociaal minimum wordt het openbaar vervoer gratis.
- In de treinen wordt het klassensysteem afgeschaft, voor iedereen moet er een goede zitplaats zijn tegen een redelijke prijs.
- De treinreistijd tussen de Randstad en Noord- en Oost-Nederland wordt verkort. De Lelylijn en Nedersaksenlijn komen er zo snel mogelijk. Ook zorgen we voor een nieuwe, snelle treinverbinding tussen Utrecht en Breda.
- Reizen met de trein moet comfortabel zijn en aansluiten op de behoeften van de reiziger. Het aantal treinen wordt uitgebreid en de treinen worden langer. Op alle knooppuntstations komen vergader- en werkfaciliteiten. In elk treinstel zijn schone wc's, stopcontacten en internet. Treinstations worden goed toegankelijk gemaakt voor ouderen, mensen met een beperking en fietsers. Er komen voldoende gratis bewaakte fietsenstallingen. Er komen overstapmogelijkheden op deelauto's.
- Door de uitbreiding van lightrailverbindingen, zoals de Randstadrail, maken we kleinere woonkernen beter bereikbaar en verminderen we woon-werk-verkeer met de auto.
- Er worden meer (elektrische) bussen ingezet om het openbaarvervoersnetwerk uit te breiden tot een fijnmazig netwerk. Op meerbaanswegen worden rijstroken veranderd in busbanen, zodat het openbaar vervoer, zeker in de spits, sneller en betrouwbaarder wordt dan de auto.
- Vanuit elke woonkern zijn de onderwijs- en zorginstellingen en de overheidsdiensten met het openbaar vervoer goed bereikbaar, ook voor mensen met een lichamelijke beperking.

Minder auto's, meer delen

De auto krijgt een nieuwe plek in het duurzame vervoerssysteem. We streven er niet naar alle fossiele auto's te vervangen door elektrische. Met beter openbaar vervoer en meer deelmobiliteit hebben we ook minder personenauto's nodig. Zo komt er meer ruimte op straat en zijn automobilisten goedkoper uit. Je betaalt tenslotte alleen als je een deelauto ook echt gebruikt.

- De maximumsnelheid op autosnelwegen wordt overdag en 's nachts 100 km per uur en op ringwegen 70 km per uur. Het verschil tussen 130 en 100 km per uur rijden levert 15 tot 25% minder uitstoot op.
- Woonkernen worden zo veel mogelijk autovrij. Parkeren kan buiten de stad met goede P+R-voorzieningen. Tegelijkertijd stimuleren we gemeentes om het parkeren binnen de stad zwaarder te belasten, naar het voorbeeld van Parijs. Binnen de bebouwde kom is de maximumsnelheid 30 km per uur.
- Het een-op-een vervangen van alle personenauto's in Nederland door elektrische voertuigen legt een te groot beslag op de wereldvoorraad van benodigde grondstoffen. Daarom zetten we in op het verminderen van het autobezit door te investeren in openbaar vervoer en het fiscaal aantrekkelijk maken van deelmobiliteit.
- In dunbevolkte gebieden investeren we fors in beter openbaar vervoer en deelmobiliteit, zodat mensen minder afhankelijk worden van de eigen auto.
- We voeren een intelligente kilometerheffing in op alle wegen en voor alle voertuigen, gedifferentieerd naar type voertuig en brandstofgebruik. Mensen die veel rijden gaan daarmee meer belasting betalen dan mensen die weinig autokilometers maken. Deze nieuwe beprijzing gaat gepaard met strikte privacywaarborgen.
- De verkoop van auto's die relatief vervuilend en gevaarlijk zijn, zoals pick-up trucks en SUV's, wordt verboden met het oog op veiligheid en leefbaarheid van steden en dorpen. Zuinige auto's worden weer de norm.

- Woon-werkverkeer met de auto wordt teruggedrongen, flex- en thuiswerken wordt gestimuleerd.
 - Meer asfalt lost files niet op, maar zorgt voor een toename van autogebruik en daarmee voor een verdere stijging van de uitstoot van broeikasgassen en fijnstof. Daarom komen er geen nieuwe wegen en geen verbreding van bestaande wegen. Dat betekent dat onder andere de verbreding van de A27 bij Amelisweerd niet doorgaat.
 - We werken actief samen met gemeenten en provincies om strenge milieuzones, zoals zero-emissie zones, in te stellen en uit te breiden.
 - In de buurt van natuurgebieden gelden nachtelijke snelheidsbeperkingen in het belang van de veiligheid van alle levende wezens.
 - Om de verkeersveiligheid te verbeteren krijgen auto's een snelheidslimiet. Er is geen reden waarom een auto 180 km per uur moet kunnen rijden.
 - Op wegen met trajectcontrole gebeuren 30% minder ongelukken. Daarom komen er meer trajectcontroles.
 - In 2030 zijn vrijwel alle nieuwe bestel- en vracht-auto's in Nederland elektrisch.
 - Naast flitspalen komen er ook zogenaamde lawaai-flitspalen langs de wegen om herrievoertuigen te beboeten.
- Minder vliegen, meer treinen**
- We maken van de trein de snelste, goedkoopste en prettigste manier om internationaal te reizen. Zo kan de trein echt een alternatief worden voor het vliegtuig. De luchtvaart is niet alleen één van de grote veroorzakers van klimaatverandering, maar zorgt ook voor veel luchtvervuiling en geluidsoverlast. De luchtvaart geniet veel belastingvoordelen en is niet meegenomen in de Nederlandse klimaatdoelen. Bovendien veroorzaken vluchten over dichtbevolkte gebieden veiligheidsrisico's voor bewoners. De komende decennia bestaat de duurzame luchtvaart nog niet. Krimp is dus nodig om de luchtvaart binnen de grenzen van klimaat, leefomgeving en veiligheid voor mens en dier te krijgen.
- We investeren in een betaalbaar en toegankelijk Europees treinnetwerk. Internationale tickets worden zodanig goedkoper dat de optie voor ov financieel aantrekkelijker wordt dan auto of vliegtuig. De EU zorgt ervoor dat treinreizigers overal in Europa online snel en gemakkelijk alle reisopties kunnen opzoeken en treintickets kunnen boeken.
 - Om goed op het Europese treinnetwerk aangesloten te zijn investeert Nederland in frequente internationale verbindingen naar Hamburg/Kopenhagen (noordoost), Berlijn/Praag (oost), München (zuidoost), Parijs (zuid) en Londen (west).
 - Er komen meer en betere internationale nachttreinen.
 - Ook in de grensregio's verbeteren of herstellen we de (korte) internationale treinverbindingen met de buurlanden.
 - De luchtvaart krijgt een omvang die past binnen de grenzen van klimaat, leefomgeving en veiligheid. Nederland kiest voor de noodzakelijke krimp van de luchtvaart.
 - De luchtvaartsector wordt volledig meegenomen in de Nederlandse klimaatdoelen. Te starten met de snelle invoer van een wettelijk CO₂-plafond voor de luchtvaart.
 - Er komt een progressieve vliegtaks. De belasting wordt hoger naarmate je vaker en verder vliegt.
 - In nieuwe luchtvaartverdragen die Nederland sluit, staan gezondheid, klimaat en veiligheid centraal, niet de groeiwensen van de luchtvaartsector.
 - Schiphol halveert. Lelystad Airport en vliegveld Twente gaan niet open voor commerciële vluchten. Eindhoven Airport, Maastricht Aachen Airport, Groningen Airport Eelde en Rotterdam The Hague Airport sluiten. Hier ontstaat ruimte voor woningen en natuur.
 - We verbieden frequent flyer-programma's, zoals Flying Blue van KLM. Meer vliegen kan midden in een klimaatcrisis echt niet meer gestimuleerd worden.
 - Overstappers op Schiphol worden net zo belast als reizigers die vanuit Nederland vertrekken.
 - Er komt een verbod op korte vluchten tot 750 kilometer waar de trein een goed alternatief is.
 - Privévliegtuigen worden verboden.

- De luchtvaartsector gaat betalen voor de uitstoot. Belastingvoordelen voor het vliegverkeer, zoals vrijstellingen van btw en accijnzen, worden afgeschaft. De opbrengsten investeren we in duurzaam openbaar vervoer.
- Naast de CO₂-uitstoot zorgt de luchtvaart ook met andersoortige uitstoot voor extra opwarming van de Aarde. Naast CO₂ komen er uit de verbrandingsmotor van een vliegtuig ook waterdamp, stikstofoxiden, zwaveloxiden, roetdeeltjes en koolwaterstoffen vrij. Deze effecten zijn zelfs groter dan de CO₂-effecten, maar worden niet meegerekend in de totale uitstoot van de luchtvaart. We gaan de niet-CO₂-gerelateerde bijdrage van de luchtvaart aan de klimaatcrisis meerekenen en aanpakken.
- Het vele vliegverkeer boven Nederland veroorzaakt overlast voor bewoners en in natuurgebieden. De vierde aanvliegeroute komt er niet.
- We investeren in de omscholing van personeel dat werkzaam is in de luchtvaartsector en helpen hen aan werk met meer toekomstperspectief, bijvoorbeeld in het openbaar vervoer.
- Nachtvluchten worden verboden in heel Nederland.

Vergroenen van de scheepvaart

Goederenvervoer wordt stiller, schoner en klimaatneutraal. Of het nu gaat om vervoer per trein, over de weg, over water of per leiding. We kiezen voor een economie waarin producten langer meegaan en er meer lokaal geproduceerd wordt. Zo beperken we het over de wereld slepen van goederen, zeker ook door de zeer vervuilende scheepvaart.

- De scheepvaart investeert in manieren om zuiniger te varen. Bijvoorbeeld met zeilen die bijdragen aan de voortstuwing en robots die de romp schoon en glad houden.
- Voor de scheepvaart komt er een einde aan de belastingvoordelen op fossiele brandstof, er komt net als op benzine accijns op scheepsbrandstof. We maken ons ook hard om dit ook internationaal in te voeren. De opbrengsten worden gebruikt voor de verduurzaming van de vaart. Duurzaam personen- en goederenvervoer over water, inclusief veerverbindingen, wordt hiermee gestimuleerd.

Het gebruik van walstroom wordt verplicht voor aangemeerde schepen.

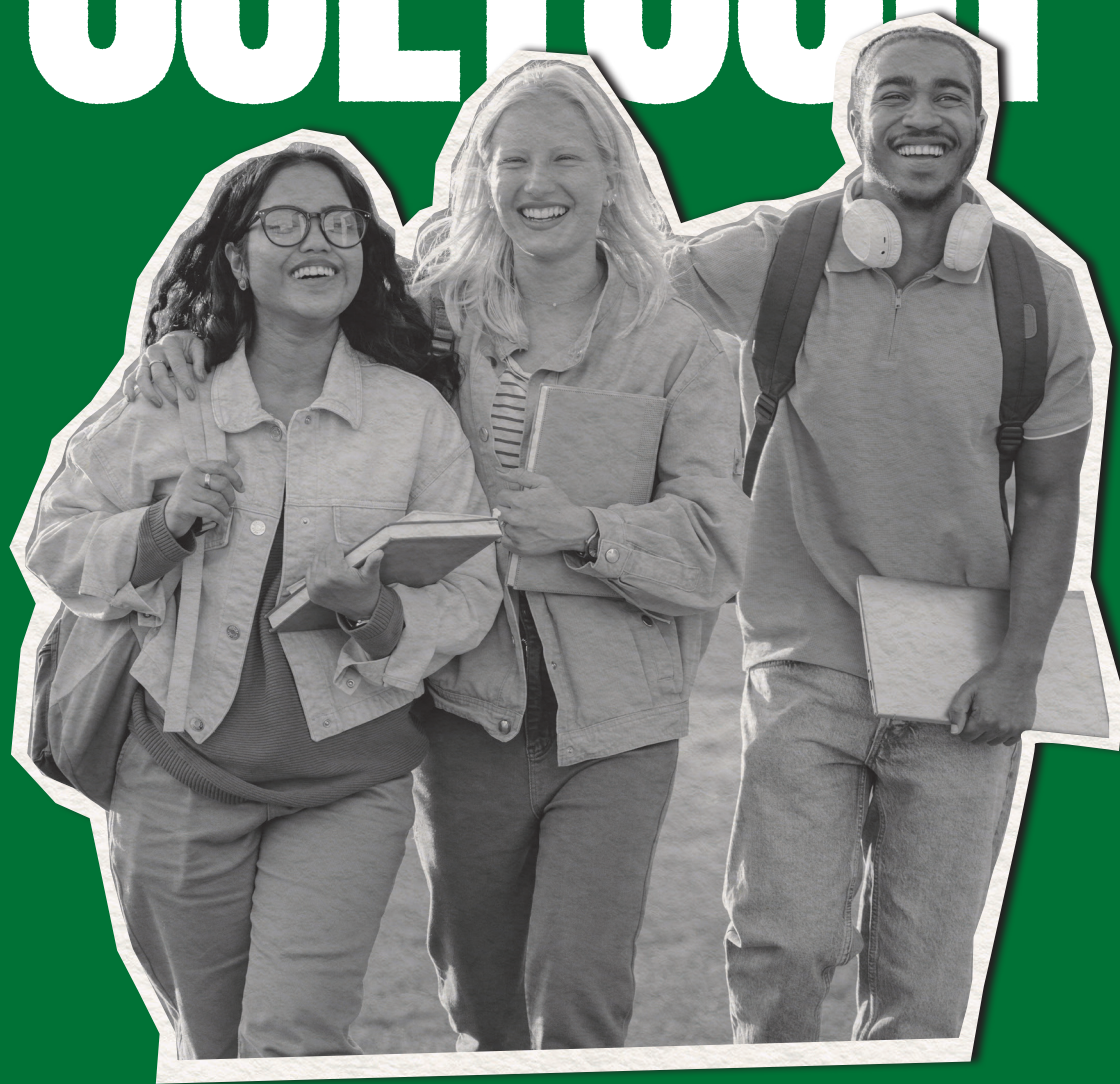
- Het lozen van giftige stoffen door schepen wordt verboden. Dit betekent dat er zo snel mogelijk een einde komt aan het varende ontgassen, zeezwaaien (het lozen van waswater met wax, paraffines of andere restjes chemische lading) en het gebruik van open-loop scrubbers (uitlaatgassen reinigen van zwaveloxiden).
- Er komt een verbod op de schadelijke 'wegmengpraktijken'. Bedrijven wordt het niet langer toegestaan om chemisch afval weg te mengen in stookolie voor de scheepvaart of autobrandstof.

Meer weten?

- https://trendrapportduurzamemobiliteit.h5mag.com/trendrapport_duurzame_mobiliteit_2025/trendrapport
- https://www.kimnet.nl/site/binaries/site-content/collections/documents/2023/07/17/effect-op-energie-gebruik-van-maximumsnelheid-90-en-80-km-u-op-snelwegen/Notitie_KiM_snelheid-energie_Def2.pdf
- <https://openresearch.amsterdam/nl/page/98678/30-km-h-in-de-bebouwde-kom>
- https://ce.nl/wp-content/uploads/2021/03/4955_de-frapportMOMV.pdf
- <https://www.longfonds.nl/nieuws/het-belang-van-zero-emissiezones-in-de-stad>
- <https://drive.google.com/file/d/1FE4ka2ct6QAaN-PoWUISAOvsVhCxIOu7c/view>
- <https://ce.nl/publicaties/effecten-van-een-co%E2%82%82-plafond-voor-de-nederlandse-luchtvaart/>
- <https://www.kimnet.nl/actueel/nieuws/2024/08/27/1-op-de-10-heeft-moeite-om-vervoer-te-betalen>
- <https://decorrespondent.nl/16023/wil-je-dat-kinderen-van-hun-scherm-afkomen-zorg-dat-ze-iets-beters-te-doen-hebben/965e314e-bb39-0b03-0e33-dc-969b3ac34a>
- <https://schoneluchtakkoord.nl/thema/kennisagenda/inhoud/who-advies-schone-lucht-akkoord/>
- <https://www.eur.nl/en/esl/media/2022-05-groene-parkeerbelastingen-binnen-en-buitenland>
- <https://www.schuttevaaer.nl/nieuws/actueel/2021/09/06/de-alphenaar-vaart-eerste-elektrische-schip-met-verwisselbare-accus/?gdpr=deny>

9

KENNIS EN CULTUUR

Vandaag leren voor
de toekomst van morgen

Goed, inclusief en toegankelijk onderwijs, onafhankelijke wetenschap en media, en een bloeiende cultuursector. Dat zijn de fundamenten van een vrije, democratische samenleving.

Door verkeerde politieke keuzes door vorige kabinetten staat dit fundament sterk onder druk. Scholen kampen met een groot tekort aan leraren en de kansenongelijkheid onder leerlingen groeit. De Partij voor de Dieren staat voor een onderwijssector met voldoende en tevreden leerkrachten, gelijke kansen voor alle leerlingen en gezonde en duurzame huisvesting voor scholen. We moeten onze verantwoordelijkheid pakken en structureel investeren in de toekomst. Iedereen die dat wil of dat nodig heeft, zou zich een leven lang moeten kunnen ontwikkelen.

Er wordt geknabbeld aan de democratie, dat laten wij niet gebeuren. Een sterke kunst-, cultuur- en mediasector krijgt alle ruimte om vernieuwend en kritisch te zijn. Makers worden daarvoor eerlijk beloond. Journalisten worden beter beschermd en worden geen strobreed in de weg gelegd om de macht te controleren.

Dagelijks zetten duizenden onderwijsprofessionals zich met hart en ziel in voor kinderen en jongeren. Deze kinderen en jongeren verdienen eerlijke en gelijke kansen om zich te kunnen ontplooien. Goed onderwijs speelt daarin een grote rol. Toch is dit nog steeds geen vanzelfsprekendheid. Door keuzes van vorige kabinetten is er een groot tekort aan leraren. De leraren die er nog wel zijn raken overbelast door de hoge werkdruk, de administratieve lasten én de emotionele belasting door het werk zelf. Hierdoor verlaten veel leraren het onderwijs. Commerciële bijlesbureaus springen in het gat en bieden leerlingen voor veel geld huiswerkbegeleiding en bijlessen aan. Dit is kansenongelijkheid ten top. Goed onderwijs moet voor iedereen toegankelijk zijn, rijke ouders of niet.

De Partij voor de Dieren wil structureel in het onderwijs investeren en leraren beter belonen. We ontzorgen ze en geven leerkrachten de ruimte te doen wat ze het liefste doen: goede lessen geven en leerlingen zo goed mogelijk begeleiden.

De huidige manier van financieren van het onderwijs, met telkens incidentele subsidies, zorgt ervoor dat scholen geen langetermijnbeleid kunnen maken en houdt structurele verbeteringen tegen. Het werkt kansenongelijkheid in de hand en veroorzaakt kinderen en leerkrachten tot lessen in verouderde gebouwen. De Partij voor de Dieren kiest voor de toekomst en investeert in kwalitatief onderwijs voor de lange termijn en in duurzame onderwijs-huisvesting.

Het middelbaar beroepsonderwijs speelt een grote rol bij het aanpakken van uitdagingen in de maatschappij. Goed opgeleide vakmensen dragen bij aan een leefbare, groene en duurzame toekomst. Daarom investeert de Partij voor de Dieren in een breed aanbod van praktijkgerichte opleidingen en innovatief, praktijkgericht onderzoek.

Veel hogescholen en universiteiten zijn leerfabrieken geworden, waar studenten massaal colleges volgen en weinig contact hebben met hun docenten. Het aantrekken van maximale hoeveelheden studenten levert deze instellingen veel collegegeld op. De grootschaligheid zorgt in de drukke steden voor extra problemen, bijvoorbeeld met huisvesting. De Partij voor de Dieren stelt de kwaliteit van het onderwijs op hogescholen en universiteiten centraal. Universiteiten zijn ook kennisinstellingen waar veel onderzoek wordt gedaan. De financiering van dit onderzoek bestaat vrijwel volledig uit subsidies die door middel van competitie worden verworven. Het overgrote deel van subsidieaanvragen wordt afgewezen, wat resulteert in onnodige werkdruk. Onderzoekers die eenmaal succesvol zijn, maken stevast meer kans op toewijzing. Dit ontmoedigt vernieuwend onderzoek en leidt tot ongewenste machtsverhoudingen. De Partij voor de Dieren streeft naar vermindering van deze competitiedruk. Daarnaast beperken we de invloed van bedrijven en multinationals op het onderzoek, want goed onderzoek dient allereerst de belangen van de maatschappij en de onafhankelijke wetenschap, niet die van het kapitaal. Door vrij en onafhankelijk onderzoek te stimuleren, vergroten we het vertrouwen in de wetenschap.

Het afschaffen van de basisbeurs heeft veel schade aangericht: veel (oud-)studenten hebben een studieschuld van vele (tien)duizenden euro's. Dit heeft de ongelijkheid tussen de pechgeneratie en de huidige studenten sterk vergroot. De huidige compensatieregeling is een druppel op een gloeiende plaat. De Partij voor de Dieren wil een eerlijke compensatieregeling, om te voorkomen dat de gevolgen van het leenstelsel voor verschillen blijven zorgen.

De kunst- en cultuursector is van onschatbare waarde voor onze samenleving. In tijden van geopolitieke en maatschappelijke spanningen zijn kunstenaars hard nodig, om perspectief te blijven bieden. Wij willen investeren in de makers in de culturele sector en stimuleren duurzaamheid. Daarnaast komt er meer aandacht voor het dekolonialisatie van cultuur, de rol van gestolen erfgoed en de betekenis en gevolgen hiervan voor onze huidige samenleving.

Vrije en onafhankelijke journalistiek is een van de basisvoorwaarden voor een gezonde democratie. Toch staat ook in Nederland de journalistiek onder druk. Bedreiging, intimidatie en zelfs geweld tegen journalisten en cartoonisten komt de laatste jaren steeds vaker voor. Dit mogen wij nooit accepteren. Daarom is het cruciaal dat de overheid journalisten in staat stelt om hun belangrijke werk onafhankelijk te kunnen uitvoeren

Structureel investeren in leerkrachten en scholen
Er moet worden geïnvesteerd in leerkrachten en scholen. De Partij voor de Dieren vindt dat er structureel extra geld moet worden vrijgemaakt voor het verlagen van de werkdruk, meer regie voor leraren over hun werk, het creëren van extra ontwikkelingsmogelijkheden, hogere salarissen en kleinere klassen.

Leerkrachten in ieder onderwijstype ervaren een te hoge werkdruk en moeten daarom weer voldoende tijd te krijgen om lessen voor te bereiden en gemaakt werk te beoordelen, leerlingen te begeleiden en zichzelf en hun vak te ontwikkelen. De uitstroom van nieuwe leerkrachten is nu te hoog, en dat is een slechte zaak. De uitval kan verminderd worden wanneer er meer tijd en geld is voor werk-drukverlichting, begeleiding en coaching, waardoor onze gepassioneerde leraren enthousiast blijven over hun vak.

- We willen af van 'plofklassen' en werken toe naar kleinere klassen van maximaal 21 leerlingen. De school gaat over de klassengrootte en de medezeggenschapsraad krijgt instemmingsrecht.

- Er komen extra klassenassistenten en ondersteunend personeel. Hiermee verlagen we de werkdruk van leraren.
- We maken meer tijd voor het vak van leraren, zodat er ruimte is voor het voorbereiden van lessen, coaching van leerlingen, inhoudelijke verdieping en persoonlijke ontwikkeling van leraren. Het aantal lesuren dat een leraar voor de klas moet staan gaat op termijn omlaag.
- Er komen meer voorzieningen voor coaching en begeleiding van nieuwe leraren. Ervaren leerkrachten krijgen de tijd en ruimte om nieuwe leerkrachten te begeleiden.
- We investeren in het binden en boeien van leerkrachten en schoolleiders. Daarnaast zetten we in op het werven en opleiden van zij-instromers voor het onderwijs.
- Fusies tot grote schoolfabrieken zijn niet meer aan de orde. Het wordt eenvoudiger voor scholen om zelfstandig te opereren, buiten het grotere verband van een scholengemeenschap.
- We willen af van flexcontracten en tijdelijke aanstellingen op scholen. Onderwijspersoneel dient zicht te hebben op een vaste aanstelling.
- Investerings in het onderwijs worden structureel, in plaats van tijdelijke en steeds wisselende subsidies. Hierdoor kunnen scholen zelf lange-termijnbeleid ontwikkelen dat kwalitatief en inclusief onderwijs ten goede komt.
- Basisvoorzieningen (zoals scholen, culturele instellingen en zorgvoorzieningen) in dunbevolkte gebieden worden zoveel mogelijk behouden zodat iedereen fatsoenlijke toegang houdt tot deze essentiële voorzieningen.

Het gaat om ontwikkeling, niet om cijfers

De Partij voor de Dieren wil dat het onderwijs gericht is op het ontwikkelen van cognitieve vaardigheden, maar ook op het ontplooiën van andere talenten. Dit zijn bijvoorbeeld sociale, emotionele, motorische en creatieve vaardigheden, die niet in cijfers zijn uit te drukken. Scholen horen niet primair gericht te zijn op rendementen, controle, concurrentie en commerciële modellen, maar op de ontwikkeling van de individuele leerling.

Dat vergt op korte termijn investeringen en komt op langere termijn iedereen ten goede. Doorstromen naar een vervolgopleiding wordt makkelijker gemaakt in plaats van moeilijker.

- De Onderwijsinspectie gaat minder waarde hechten aan cijfers die leerlingen halen. Zo krijgen scholen de ruimte om afscheid te nemen van de toetscultuur. We moedigen het aan om breder te kijken naar de prestaties van scholen en de voortgang van leerlingen niet enkel in cijfers te vatten. De inspectie kijkt naar de ontwikkeling van leerlingen en gaat uit van vertrouwen in de onderwijsprofessional.
- Basisscholen krijgen de vrijheid af te zien van de doorstroomtoets als zij op een andere manier kunnen aantonen dat aan de wettelijke eisen is voldaan.
- We stoppen met vroege selectie. We stimuleren middelbare scholen om brede brugklassen aan te bieden en pas na twee tot drie jaar klassen in te delen in specifieke onderwijsrichtingen. Leerlingen krijgen in deze brede scholengemeenschappen volop de ruimte om te ontdekken welke leerroute het beste bij hen past.
- Scholen worden gedemocratiseerd, waardoor leraren, leerlingen en ouders meer invloed krijgen op het schoolbeleid.
- Leerlingen krijgen meer vrijheid in hun individuele lesprogramma, bijvoorbeeld in de vorm van keuzevakken. Ook krijgen leraren binnen het curriculum de tijd en ruimte om aandacht te besteden aan onderwerpen waar zij in geïnteresseerd of gespecialiseerd zijn.
- We investeren in reken- en taalvaardigheid en burgerschapsonderwijs. Daarnaast pleit de Partij voor de Dieren voor meer leestijd in schoolverband passend bij de interesses van de leerling. Dit bevordert het leesplezier en verbetert de leesvaardigheid. Leesvaardigheid is een voorwaarde voor succes in bijna alle schoolvakken.
- Commerciële belangen zijn niet meer leidend in het ontwikkelen van leermethodes. De kwaliteit van onderwijs en de wetenschappelijke basis waarop de leermethode stoelt worden leidend.

Daarnaast worden methodes op een zo duurzaam mogelijke manier ontwikkeld.

- Bibliotheken spelen een grote rol in het bevorderen van leesplezier en vervullen een belangrijke sociaal-maatschappelijke functie. We investeren in voldoende bibliotheken en hun activiteiten, inclusief kleinere buurtbibliotheken.
- Kritisch denken, digitale vaardigheden (inclusief de ethische aspecten van AI en digitale weerbaarheid) en mediawijsheid krijgen een grotere rol in het curriculum. Zo leren leerlingen onder andere nepnieuws herkennen en kritisch omgaan met informatie.
- Gebruikmaken van AI kan de eigen vaardigheden en creativiteit aantasten. Denk aan brainstormen of het schrijven van teksten. Het onderwijs richt zich daarom op zowel het ontwikkelen van deze vaardigheden los van AI, als op het verantwoord werken mét AI.
- We weren de mobiele telefoon niet alleen uit de klas, maar uit de hele school.
- Praktische en culturele vaardigheden worden volop aangeboden aan kinderen. Activiteiten als handarbeid, schoolzwemmen, bewegingsonderwijs, cultuurlessen (theater-, dans-, muziek- schilderles, etc.) en schooltuinen worden gefaciliteerd en daar komt extra geld voor beschikbaar.

Passend, toegankelijk en inclusief

Leren is een recht en in de school is dan ook plek voor iedere leerling. Voor de Partij voor de Dieren is passend, toegankelijk en inclusief onderwijs daarom een kernwaarde. Bezuiniging na bezuiniging op het onderwijs door de vorige kabinetten heeft ertoe geleid dat klassen en scholen steeds groter werden en er minder ruimte beschikbaar is voor specifieke begeleiding. Dit leidt tot een gebrek aan aandacht voor individuele leerlingen en leerlingen die ondersteund moeten worden. Iedere leerling heeft recht op onderwijs dat past bij de persoonlijke mogelijkheden en talenten, in een veilige en prettige omgeving. De Partij voor de Dieren wil dat ieder kind een gelijke start krijgt. Er komt één gratis publieke voorschoolse voorziening voor alle kinderen, ook voor kinderen van niet-werkende ouders.

We investeren structureel in brede brugklassen, stellen de keuze voor een onderwijsniveau uit en dringen onderwijsachterstanden terug. We hebben hierbij speciale aandacht voor inclusie en houden het onderwijs vrij van commerciële invloeden.

- Leren is een recht. Kinderen krijgen leerrecht om zich op een school te ontwikkelen, inclusief het recht op maatwerk. Dat wil ook zeggen dat er (meer) scholingsmogelijkheden komen voor bijvoorbeeld zeer hoogbegaafde kinderen of kinderen met een lichamelijke, zintuiglijke of psychische beperking. Deze kinderen vallen nu vaak uit omdat scholen hen niet kunnen bieden wat ze nodig hebben. Waar een geschikte onderwijsvorm ontbreekt, biedt de overheid alternatieve oplossingen en ondersteuning.
- We investeren in meer handen in de klas, kleinere klassen, meer expertise op scholen en meer aandacht voor de leerling als individu.
- We stimuleren de omslag van de onderwijs-systemen waarin alle leerlingen hetzelfde tempo volgen, naar kindgericht onderwijs waarin persoonlijke ontwikkeling en eigen tempo vooropstaan.
- De wildgroei aan bijlesbureaus roepen we een halt toe. Onderwijsondersteuning wordt voortaan via scholen georganiseerd en is toegankelijk en gratis voor alle middelbareschoolleerlingen.
- We stimuleren de aandacht voor sociaal-emotionele ontwikkeling van leerlingen en interventies gericht op het welzijn van leerlingen.
- De bestaande subsidieregeling gericht op het versoepelen van de overstap van vmbo naar mbo of havo wordt ook opengesteld voor leerlingen uit het voortgezet speciaal onderwijs.
- De pilot pro/vmbo, waarin gemengde onderbouw-klassen worden aangeboden voor het praktijk-onderwijs en het vmbo, wordt opengesteld voor alle scholen die daaraan willen deelnemen.
- Scholen in het praktijkonderwijs en voortgezet speciaal onderwijs krijgen, net zoals in het mbo nu al mogelijk is, extra middelen om persoonlijke nazorg voor hun oud-leerlingen mogelijk te maken.

- Zorgteams op scholen zijn groot genoeg en beschikken over de juiste expertise, middelen en netwerken van experts om de (veelheid aan) onderwerpen aan te kunnen die komen kijken bij onderwijs op maat. Denk aan zorg, basiskennis en tijdige signalering op het gebied van leerontwikkelingen, beperkingen en uitzonderlijke intelligentie. Maar denk ook aan zorg rondom het sociaal-emotionele functioneren.
 - De verbinding tussen onderwijs, gemeenten en jeugdzorg wordt versterkt en gefaciliteerd, zodat leerlingen tijdig passende ondersteuning kunnen krijgen.
 - Er komen meer mogelijkheden om te voorzien in persoonlijke zorg- en onderwijsbehoeften door te experimenteren met maatwerk, en met een samenwerking tussen jeugdzorg en gespecialiseerd onderwijs. Dit gebeurt in overleg met leerlingen en ouders.
 - Het Rijk investeert extra in toegankelijkheid van alle scholen voor mensen met een beperking.
 - Er komen landelijke richtlijnen voor leerlingenvervoer, zodat kwetsbare leerlingen in alle regio's kunnen rekenen op veilig en passend vervoer.
 - Seksuele voorlichting op scholen wordt verbeterd, en uitgebreid met onderwijs over liefde en relaties. Hierbij worden taboes doorbroken (bijvoorbeeld rond menstruatie), en er is aandacht voor seksualiteit in het digitale tijdperk, diverse relatievormen en het aangeven van wensen en grenzen.
 - Scholen geven voorlichting over sekse-, gender- en seksuele diversiteit. Vaardigheden om LHBTIQA+-acceptatie te bevorderen worden onderdeel van docentenopleidingen. Initiatieven die het onderwijs LHBTIQA+-vriendelijker maken worden gesteund. Als scholen hierin tekortschieten, treedt de Onderwijsinspectie op.
 - De vrijheid van onderwijs mag niet misbruikt worden om te discrimineren. Intentieverklaringen die homoseksualiteit en genderdiversiteit afwijzen zijn onacceptabel. Artikel 23 van de Grondwet wordt daarom aangepast.
 - Onderwijsdiscriminatie, waarbij leerlingen ongelijk worden behandeld op basis van bijvoorbeeld hun huidskleur of het inkomen van hun ouders, en stagediscriminatie worden tegengegaan en actief bestreden.
 - Onbewuste vooroordelen hebben te vaak invloed op een schooladvies. Een kind met bijvoorbeeld een migratieachtergrond, neurodivergentie of kwetsbare sociaaleconomische positie kan hierdoor een lager schooladvies krijgen dan een ander kind met vergelijkbare schoolresultaten. Aan deze impactvolle vorm van discriminatie wordt aandacht besteed in lerarenopleidingen en scholen krijgen handvatten om tot een meer objectief schooladvies te komen.
 - Samenstellers van leermethoden zorgen bij ieder vak voor een representatieve weerspiegeling van de samenleving in hun lesmateriaal. Er worden hierover afspraken gemaakt met uitgeverijen. Diversiteit, inclusie en emancipatie zijn hierbij een aandachtspunt.
 - De koloniale geschiedenis en de geschiedenis van arbeidsmigratie naar Nederland gaan een vast onderdeel uitmaken van het onderwijs en lesmateriaal. Een globaal en niet-eurocentrisch perspectief op de wereld en de geschiedenis wordt gestimuleerd en krijgt ruime aandacht.
- Groene en gezonde scholen**
- Lekker ravotten in het gras of tekenles in de natuur. Groene schoolpleinen, buitenlessen en duurzame gebouwen met goede luchtkwaliteit dragen bij aan het welzijn van leerlingen. Ook het belang van gezond eten mag niet worden onderschat. Leerlingen kunnen zich beter concentreren en zijn gelukkiger als ze op school goed kunnen eten. We verminderen kansenongelijkheid door alle leerlingen toegang te geven tot gezonde voeding. Lespakketten breiden we uit met informatie over een groenere wereld en we stoppen de huidige onwenselijke beïnvloeding van kinderen door dierenvriendelijke, vervuilende en ontwrichtende sectoren.
- Net als in veel andere landen bieden scholen gezonde maaltijden aan, met 100% biologische en plantaardige inkoop.

Op scholen komt aandacht voor gezonde, diervriendelijke en duurzame voeding. Schoolmelkregelingen worden stopgezet.

- Kinderen en jongeren die thuis geen ontbijt of lunch krijgen, kunnen op school, de voorschoolse opvang of het kinderdagverblijf gezond ontbijten en lunchen. Er worden uitsluitend gezonde tussendoortjes aangeboden, zoals groente en fruit, en geen suikerrijke dranken geschonken.
- Biologisch en lokaal geteeld schoolfruit neemt de plek in van frisdrankmachines en snoepautomaten.
- We investeren in groene schoolpleinen. Buitenlessen worden gestimuleerd.
- We investeren in duurzame onderwijshuisvesting, met een laag energieverbruik en gezond binnenklimaat.
- Kennis- en lespakketten over duurzaamheid, klimaat, voedsel, natuur- en milieu-educatie en dierenwelzijn komen ter beschikking van het onderwijs en maken deel uit van het burgerschapsonderwijs op elke school. Dat geldt ook voor de opleiding van leraren.
- We stimuleren de ontwikkeling van lesmateriaal dat bijdraagt aan de transitie naar een circulaire economie. We roepen een halt toe aan lesmethodes die bestaan uit leerwerkboeken die na een jaar worden weggegooid. Theorieboeken worden (weer) voorzien van een harde kaft en gaan voor een periode van minstens vier jaar mee.
- Lesmateriaal afkomstig van de fossiele industrie, van jagers, hengelaars of andere vervuilende, dieronvriendelijke of ontwrichtende sectoren wordt geweerd uit het onderwijs.
- In het agrarisch onderwijs stimuleren we het verder versterken van de positie van biologische landbouw en natuurinclusief ondernemerschap.

Studeren met perspectief

De Partij voor de Dieren wil dat de studietijd de ruimte biedt voor ontwikkeling en ontplooiing.

Tegenwoordig staan studenten steeds meer onder te grote druk. Ze moeten sneller studeren, meer lenen en tijdens de studie al nuttige (werk)ervaring opdoen om hun cv op te bouwen. Daarom is preventie van psychische klachten belangrijk.

Er moet hard gewerkt worden aan een cultuur waarin psychische klachten tijdens de studie bespreekbaar zijn. Ook is het zaak om de financiële druk op studenten permanent te verlagen.

Middelbare beroepsopleidingen zijn van vitaal belang voor de samenleving. Denk alleen al aan de grote behoefte aan duurzame installatiebedrijven. Maar die opleidingen krijgen niet altijd de waardering die ze verdienen, terwijl ze aan de basis staan van een duurzame samenleving. Het opleiden (en omscholen) van vakmensen in onder andere duurzame energie, duurzaam bouwen en duurzaam voedsel, is van cruciaal belang. Door leer-werk-onderwijs te stimuleren, zijn nieuwe vakmensen meteen klaar om aan de slag te gaan.

- De basisbeurs is veel te laag om zonder druk te kunnen studeren. Daarom verhogen we de basisbeurs naar minimaal 500 euro per maand voor uitwonende studenten en 130 euro per maand voor thuiswonende studenten.
- Het collegegeld wordt fors verlaagd en voor alle studenten en opleidingen hetzelfde bedrag. Dit geldt ongeacht leeftijd, het aantal eerder gevolgde studies of behaalde diploma's.
- De compensatieregeling voor de 'pechgeneratie', de leenstelsel-studenten, wordt fors verruimd. De financiële positie van deze studenten wordt gelijk aan de studenten uit het huidige stelsel. De rente op studieschulden gaat structureel naar 0%.
- De ov-kaart voor studenten (mbo, hbo en universiteit) wordt omgezet in een gift en blijft geldig zolang de student studeert. Verlenging na deze periode vereist een actieve handeling, om vermijdbare kosten te voorkomen.

Leerlingen die stagelopen in de bovenbouw van het praktijkonderwijs krijgen ook recht op een gratis ov-kaart.

- Het bindend studieadvies wordt afgeschaft. In plaats daarvan krijgen studenten voortaan een persoonlijke en onderbouwde terugkoppeling.
- Iedere student krijgt een studentbegeleider toegewezen met wie op regelmatige basis studie-resultaten worden besproken. Daarnaast krijgt iedere student directe en laagdrempelige toegang tot een studieadviseur, studentendecaan en vertrouwenspersoon. Studenten met bijzondere omstandigheden die studeren tijdelijk onmogelijk maken, zoals ernstige ziekte of psychische klachten, worden niet aangemoedigd om de opleiding te verlaten, maar krijgen ruimte voor hun herstel.
- Er wordt geld en expertise vrijgemaakt om onderwijsfaciliteiten écht toegankelijk en inclusief te maken. Als een student bijvoorbeeld door lichamelijke klachten niet twee uur lang in de standaard collegebanken kan zitten, wordt er een aangepaste stoel geregeld en zorgt de onderwijsinstelling ervoor dat de student daar laagdrempelig gebruik van kan maken.
- Het onderwijs moet beter aansluiten op toekomstige behoeften, waardoor mensen worden opgeleid voor een toekomstbestendige en duurzame arbeidsmarkt. Hierdoor gaan circulaire ambachten die juist heel hard nodig zijn, zoals reparatie of houtbewerking, niet verloren door vergrijzing. We investeren in praktijkgericht middelbaar beroepsonderwijs waardoor er ook in de toekomst voldoende vakmensen zijn.
- Er komt een jaarlijkse meting naar het studentenwelzijn in het kader van preventie, vroegsignalering en taboedoorbreking.
- Het aanbod van studentenpsychologen wordt verruimd, zodat studenten op een redelijke termijn hulp kunnen inroepen.
- Door nauwere samenwerking tussen het voortgezet onderwijs, mbo, hbo en wo verbeteren we de mogelijkheden voor studenten om van richting te wisselen en elders in te stromen.
- Flexstuderen maakt het voor studenten gemakkelijker hun studie een jaar te combineren met een bestuursfunctie of medezeggenschapsraad, mantelzorg of ander maatschappelijk werk, zonder dat jaar het volledige bedrag aan collegegeld kwijt te zijn. Bij de inrichting van flexstuderen staat het belang van studenten voorop.
- Mbo-instellingen, hogescholen en universiteiten worden gedemocratiseerd: studenten en docenten krijgen meer invloed in de medezeggenschapsraden. Bestuurders worden gekozen, in plaats van benoemd door de minister.
- De Partij voor de Dieren stelt kwaliteit van het hoger onderwijs centraal. De sterke financiële groeiprikkels van universiteiten en hogescholen wordt daarom gereduceerd door in de bekostiging van deze instellingen het vaste deel te vergroten, en het variabele, studentgebonden deel te verkleinen.
- Het aantal buitenlandse studenten dat wordt aangetrokken moet worden afgestemd op beschikbare huisvesting voor studenten en het borgen van de onderwijskwaliteit. Tegelijkertijd staat het belangrijke maatschappelijke ontwikkelingen in de weg als Nederlandse universiteiten hun positie binnen de internationale wetenschap verliezen en internationaal georiënteerde opleidingen hun deuren moeten sluiten. De overheid maakt in samenwerking met universiteiten en hogescholen verantwoord beleid omtrent buitenlandse studenten en Engelstalig onderwijs.
- Er wordt hard opgetreden tegen studentenverenigingen die herhaaldelijk de fout ingaan met vrouwonterende praktijken als bangalijsen, grensoverschrijdende ontgroeningsrituelen en ernstige verstoring van de openbare orde. Hierbij worden zowel tijdelijke als definitieve verboden niet geschuwd. Het hebben van welvarende ouders of ouders die oud-leden zijn, mag niet langer een reden zijn om overal mee weg te komen.
- Werkgevers worden verplicht een stagevergoeding te betalen aan hun stagiairs van minimaal 500 euro per maand bij een stage in voltijd en naar rato bij deeltijd. Dit geldt voor zowel mbo-, hbo-, als wo-studenten.

- Er komen mogelijkheden voor het verzamelen van studiepunten met vrijwilligerswerk.
- Er wordt onderzocht op welke manier er een ontwikkelbudget voor iedere Nederlander beschikbaar kan worden gesteld.

Onderwijs dierproefvrij

Het gebruik van dieren in het middelbaar en hoger onderwijs, in snijpractica, bij demonstraties en bij proeven moet worden beëindigd. Zolang dit nog niet gerealiseerd is, waarborgt de overheid het recht van studenten en leerlingen om het gebruik van dieren voor onderwijsdoeleinden te weigeren, ook in het middelbaar onderwijs. Voor hen dienen alternatieven beschikbaar te worden gesteld.

- Er komt een wettelijk verbod op het gebruik van dieren in het middelbaar en hoger onderwijs.
- Tot het wettelijk verbod is ingegaan is er een doorlopende campagne om leerlingen en onderwijsinstellingen op de hoogte te brengen van de rechten van dierproefweigeraars en de beschikbare alternatieven.
- Studenten in (bio)medische opleidingen worden standaard onderwezen in én met gebruik van alternatieven voor dierproeven.

Onafhankelijke en vrije wetenschap

De onafhankelijkheid en de kwaliteit van de wetenschap wordt beschermd en vergroot. Wetenschap mag niet onderworpen worden aan de markt of commerciële belangen. Om kwaliteit en onafhankelijkheid van wetenschappelijk onderzoek te vergroten wordt een groter deel hiervan gefinancierd via vaste (meerjarige) financiering. Het overheidsbudget voor het eerste en tweede geldstroom-onderzoek wordt daarom structureel verhoogd. Daarmee krijgen niet alleen docenten, maar ook onderzoekers en promovendi voldoende tijd en ruimte om hun werk te doen.

- De overheid investeert extra geld in onderzoek dat bijdraagt aan een groene, gezonde, sociale en rechtvaardige maatschappij. Zulk fundamenteel onderzoek wordt minder afhankelijk van tweede en derde geldstromen.

- Er komen strengere onafhankelijkheidseisen bij het instellen van bijzondere leerstoelen die gefinancierd worden door het bedrijfsleven of maatschappelijke organisaties en stichtingen.
- Verplichte cofinanciering door bedrijven bij onderzoeksvoorstellen wordt zoveel mogelijk vermeden.
- Competities voor onderzoeksfinanciering met een slagingskans van minder dan 25% worden stopgezet. De hierbij vrijgekomen middelen worden evenredig verdeeld over wetenschappers als vrij te besteden onderzoeksgeld.
- Wetenschappelijk onderzoek wordt publiek gefinancierd en moet dus toegankelijker worden. Daarom wordt de Open Access- en Open Science-beweging gesteund en gefinancierd. Ook wetenschappelijke artikelen en rapporten die (deels) met publiek geld zijn gefinancierd, zijn gratis en zonder belemmeringen in te zien.
- Onderzoek is niet alleen waardevol als er sensationele bevindingen worden gedaan of als voorspellingen worden bevestigd. Het gaat om de verwerving van kennis en daarbij is het ontcrachten of niet aantonen van verwachte uitkomsten eveneens belangrijk. De overheid stimuleert daarom maatregelen tegen perverse prikkels in beoordelingssystemen voor wetenschappelijke onderzoeken en publicaties.
- Er komt een openbaar register van neven-activiteiten van alle onderzoekers, professoren en docenten op universiteiten en hogescholen. Er wordt gehandhaafd op het goed bijhouden hiervan.
- Er wordt door de ethische commissies van de onderwijsinstellingen toezicht gehouden op eventuele belangenverstrengeling van onderwijzend personeel en onderzoekers, met name bij commerciële nevenfuncties.
- Projecten die in universitaire opleidingen de brede welvaart stimuleren, worden ondersteund.
- Vrouwen en mensen uit andere gemarginaliseerde groepen staan op grote achterstand in de wetenschap.

Aan de ene kant is het voor hen lastiger om een carrière op te bouwen in de wetenschap, en aan de andere kant bestuderen onderzoekers vrouwen en mensen uit gemarginaliseerde groepen minder vaak dan mannen. Dit leidt er bijvoorbeeld toe dat de medische wereld uitgaat van de witte man als patiënt. Het wordt een belangrijk doel voor onderwijsinstellingen om deze ongelijkheid weg te nemen.

- De rol van het mbo en hbo in praktijkgericht onderzoek wordt erkend en het mbo en hbo krijgen een gelijkwaardige positie bij onderzoek agenda's. Mbo en hbo krijgen de mogelijkheid om te bouwen aan een onderzoeksinfrastructuur.

Kunst, cultuur en erfgoed voor iedereen

Een samenleving functioneert het best als er volop ruimte is voor tegenmacht, kritische geluiden en reflectie. Kunst en cultuur vervullen hierin een belangrijke rol. Ze zetten aan tot reflectie, maken emoties los, ontroeren of ontregelen. Kunst stimuleert mensen buiten gebaande paden te denken en kan verschillen overbruggen. In deze tijd van maatschappelijke transities spelen kunst en cultuur ook een cruciale rol bij de verbeelding en vormgeving van de rechtvaardige samenleving die we voor ogen hebben, eentje die niet egocentraal, maar ecocentraal is. Kunst en cultuur hebben ook positieve effecten op de gezondheid. De Partij voor de Dieren wil de kunst-, cultuur- en erfgoedsector nadrukkelijk betrekken bij maatschappelijke vraagstukken, zoals de aanpak van de klimaat- en natuurcrisis, de woningnood en het dekolonialiseren van de samenleving. We kiezen daarom voor herstel van het hart van een vrije samenleving: een bloeiende, inclusieve kunst-, cultuur- en erfgoedsector.

Er moeten geen miljarden naar fossiele bedrijven, er moet meer geld naar de kunst- en cultuursector. De harde bezuinigingen van de afgelopen decennia brengen de bestaanszekerheid en de toegankelijkheid van kunst, cultuur en erfgoed in gevaar.

We moeten alles op alles zetten om bestaanszekerheid te garanderen voor uitvoerende en docerende kunst- en cultuurbeoefenaars, en ervoor zorgen dat iedereen kunst en cultuur kan ervaren.

- Het budget voor kunst, cultuur en erfgoed wordt verhoogd om de toegankelijkheid ervan voor alle inwoners van Nederland te vergroten. De overheid faciliteert kunst- en cultuuraanbod in heel Nederland, niet alleen in de Randstad.
- De Nederlandse Publieke Omroep (NPO) is opgericht om een breed en divers publiek te voorzien van informatie, cultuur en educatie. Het is belangrijk dat de NPO deze rol kan blijven vervullen. Daarom wordt de bezuiniging op de NPO teruggedraaid.
- De NPO houdt standaard radiozendtijd vrij voor het programmeren van jazz- en wereldmuziek om zo een goede afspiegeling van de Nederlandse cultuur te vormen. Ook nieuwe muziek van Nederlandse muzikanten krijgt een ruim podium.
- Cultuureducatie en cultuurparticipatie worden in de wet verankerd. Tot die tijd stimuleert de Rijksoverheid gemeenten en provincies om van cultuurparticipatie een vast onderdeel te maken van hun welzijnsbeleid. Op lokaal niveau komen er goed gespreide, toegankelijke, betaalbare en gevarieerde voorzieningen.
- Een bloeiende samenleving vraagt om investeringen in een gelijkwaardige en toegankelijke cultuursector voor makers, producenten, personeel, partners en publiek. Daarvoor wordt de naleving van de Code Diversiteit en Inclusie gestimuleerd.
- Makers in de culturele sector krijgen een eerlijke vergoeding, in lijn met de Fair Practice Code, de gedragscode voor ondernemen in deze sector. Fair Pay wordt overal verplicht, en daarvoor worden structureel middelen vrijgemaakt. We investeren ook in regelingen voor kwetsbare zzp'ers, het moderniseren van subsidievoorwaarden en het stimuleren van opleidings- en ontwikkelingsmogelijkheden binnen de sector.
- Er komt beleid op klimaat en milieu in de cultuursector, zodat de sector de eigen ecologische voetafdruk kan verkleinen.

Daarnaast kan dit ook bijdragen aan meer bewustwording over klimaat, natuur en milieu.

- We investeren in behoud en heropening van gratis openbare bibliotheken. Digitalisering van archieven van culturele en historische organisaties wordt gestimuleerd, maar mag niet ten koste gaan van de fysieke collectie.
- Museumbezoek wordt financieel toegankelijk voor alle burgers. Zo worden musea gratis voor mensen met een laag inkomen en voor studenten.
- Naast popmuziek verdienen ook andere muziekstijlen steun. Tussen de verschillende muziekstijlen hoort een evenredige verdeling te zijn. Dat betekent onder meer een goed podiumbeleid, ruimte voor alle muziekstijlen binnen de Raad van Cultuur en het Fonds Podiumkunsten en aandacht voor de inkomenspositie van muzikanten.
- Het auteursrecht en het auteurscontractenrecht worden gemoderniseerd om de positie van de makers te versterken. Platforms die geld verdienen aan het aanbod van films en muziek gaan een redelijk deel van hun winst uitkeren aan de rechthebbende makers. Makers worden beschermd tegen het gebruik van hun creaties voor de training van AI-systemen.
- Cultuur-, kunst- en muziekeducatie krijgen een vaste plek in het lesprogramma van het basis-, voortgezet en middelbaar beroepsonderwijs. Scholen worden een plek waar verbinding ontstaat tussen wijk, ouders, culturele instellingen, bibliotheken, kunstencentra, musea, verenigingen en podia.
- We behouden het verlaagde btw-tarief van 9% voor de kunst- en cultuursector.
- Er wordt proactief gezocht naar samenwerkingen met diverse maatschappelijke netwerken, raden en instanties uit het culturele domein om mee te denken over uitdagingen in onze maatschappij.
- De creatieve sector en de erfgoedwereld worden vaker betrokken bij het aanpakken van maatschappelijke opgaven, zoals de klimaatcrisis.
- Culturele instellingen die zich laten sponsoren door bedrijven uit de fossiele industrie krijgen geen subsidie meer van de overheid.
- Kruisbestuiving tussen artistiek en academisch onderzoek wordt gefaciliteerd.

Het landelijk fonds voor experimenteel onderzoek en projecten op het gebied van kunst en wetenschap wordt versterkt.

- De Rijksoverheid bevordert herbestemming van monumenten en stimuleert gemeenten om cultuurhistorische waardenkaarten op te stellen. Historisch waardevolle panden worden niet gesloopt, maar natuurinclusief gerenoveerd.
- Archeologische vindplaatsen en cultuurhistorische elementen in het landschap verdienen bescherming en de betekenis ervan wordt breed uitgedragen naar het publiek.
- We ondersteunen de verduurzaming van monumenten.
- De overheid bevordert het herstel van cultuurlandschappen, onder meer door renovatie of aanleg van akkerranden, heggen en houtwallen, met een ruimhartig steunprogramma.

Bescherm de journalistiek

Onafhankelijke, pluriforme journalistiek en media, zowel landelijk als lokaal, zijn essentieel voor het goed functioneren van een democratische samenleving. Hier in Nederland, maar ook in het buitenland. Helaas staat de vrije journalistiek onder druk, worden veel journalisten bedreigd en is betrouwbare informatie steeds moeilijker te onderscheiden van desinformatie. De Partij voor de Dieren vindt daarom dat de media en journalisten adequaat gesteund en beschermd dienen te worden. Het toeslagenschandaal heeft laten zien hoe belangrijk onderzoeksjournalistiek is om de macht te kunnen controleren.

- We spannen ons in om de onafhankelijke journalistiek te blijven waarborgen. We versterken daarom de toegankelijkheid en omvang van fondsen voor onafhankelijke journalistiek en steunen investeringen in onderzoeksjournalistiek. Daarbij is er aandacht voor inclusie en diversiteit.
- Oude én nieuwe media kunnen aanspraak maken op stimuleringsfondsen voor de media. Besluitmakers binnen mediafondsen vormen een betere afspiegeling van de samenleving.

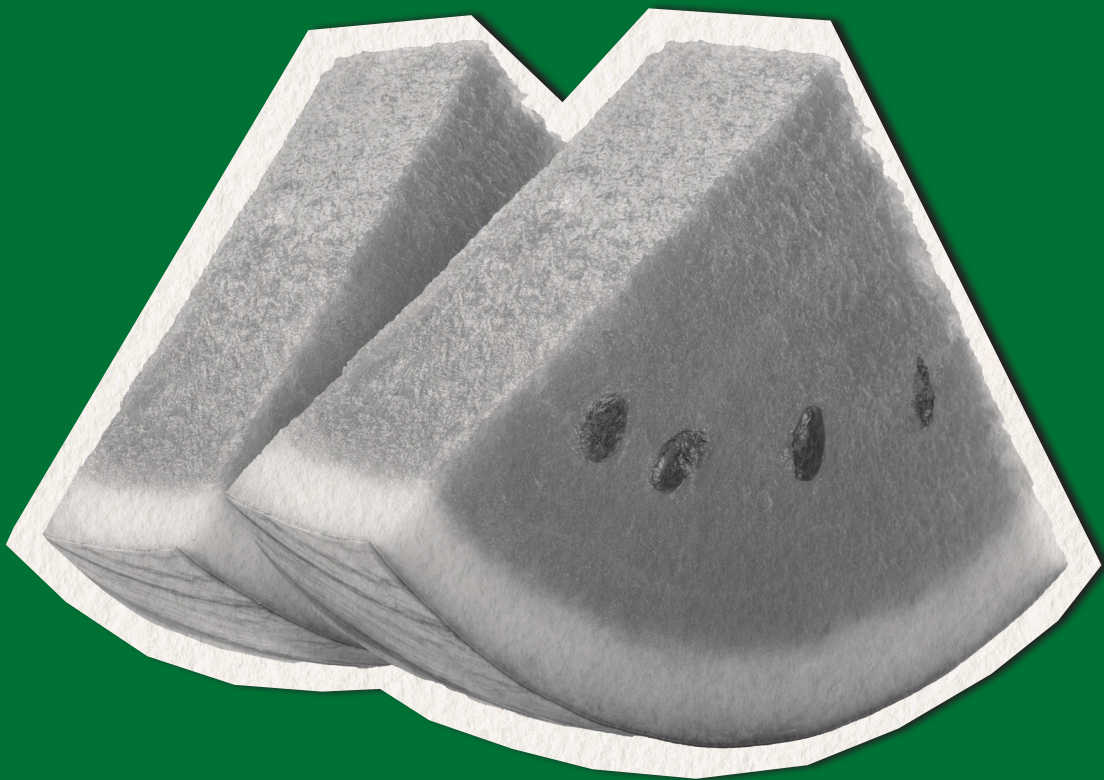
- We investeren voldoende in de publieke omroep en de regionale omroepen, om onafhankelijke nieuwsvoorziening, verslaggeving en onderzoek te kunnen waarborgen. De publieke omroep is onafhankelijk, ook van commerciële invloeden, en blijft reclameluw.
- We komen op voor de rechten van journalistieke organisaties en makers om eerlijk betaald te krijgen door techgiganten (zoals Google en Meta) voor het gebruik van hun journalistieke inhoud.
- Er wordt geïnvesteerd in professionalisering van de regionale en lokale media, die een belangrijke controletaak vervullen ten aanzien van de regionale politiek. Er komt een verplichting voor kunstmatige intelligentie (AI)-aanbieders om transparant te zijn over de manier waarop ze gebruikmaken van nieuwsartikelen en ander bronnen.
- We zetten ons actief in tegen bedreigingen aan het adres van journalisten. Ook kunstenaars en (politieke) tekenaars worden beter beschermd. Online platforms worden aangesproken om maatregelen te nemen tegen bedreigingen.
- We beschermen journalisten tegen rechtszaken die bedoeld zijn om hen te intimideren en censureren. Het is van groot belang dat journalisten juist de machtige bedrijven die zulke juridische procedures starten kunnen blijven onderzoeken.
- Het verlaagde btw-tarief voor nieuwsmedia blijft gehandhaafd.
- Nederland geeft noodvisa af aan buitenlandse journalisten in levensbedreigende situaties.

Meer weten?

- <https://www.onderwijsinspectie.nl/documenten/rapporten/2025/04/16/rapport-de-staat-van-het-onderwijs-2025>
- <https://www.aob.nl/actueel/artikelen/weg-met-de-focus-op-cijfers/>
- <https://www.aob.nl/assets/Nieuws/Downloads/Seo-Onderzoek-Investeren-in-onderwijs-loont.pdf>
- <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2025/03/11/bijlage-3-eindrapport-onderzoek-onderwijssegregatie-2025>
- <https://www.poraad.nl/system/files/2025-07/Gezamenlijke%20verkiezingsinzet%20funderend%20onderwijs.pdf>
- <https://www.rvo.nl/onderwerpen/verduurzaming-utiliteitsbouw/maatschappelijk-vastgoed/onderwijsgebouwen-po-en-vo#frisse-scholen>
- <https://www.nederlandcirculairin2050.nl/actueel/nieuws/2023/12/01/circulaire-economie-in-het-onderwijs>
- <https://www.oneworld.nl/mensenrechten/waar-blijft-die-echte-confrontatie-met-ons-koloniale-verleden/>
- <https://www.lkca.nl/publicatie/kennissynthese-2025-cultuurbeoefening/>
- <https://fairpracticecode.nl/>
- <https://www.decreatievecoalitie.nl/nieuws/input-verkiezingen-wat-kan-de-politiek-doen-voor-werkenden>
- <https://journalistiek2035.nl/over-journalistiek-2035/>
- <https://www.cbs.nl/nl-nl/dossier/dossier-brede-welvaart-en-de-sustainable-development-goals>

10

EUROPA EN INTERNATIONALE SOLIDARITEIT

**Naar een groene, rechtvaardige
en diervriendelijke wereld**

De Partij voor de Dieren streeft naar een mooier, gezonder en vooral eerlijker Nederland. Een land waarin we dieren en de natuur met respect behandelen. Dat betekent ook dat ieder mens recht heeft op een gezonde en veilige leefomgeving. En dat we elkaar met respect moeten behandelen. De politieke keuzes die we vanuit onze overtuiging maken in Nederland, kunnen we niet los zien van de situatie van mensen in andere landen. We moeten onze eigen rol in verschillende conflicten onder ogen zien, en handelen vanuit solidariteit en internationaal recht.

We willen dat Nederland als een van de rijkste landen ter wereld zijn verantwoordelijkheid neemt en samen met welwillende burgers wereldwijd werkt aan de bescherming van ieders recht op een veilige en gezonde toekomst.

Wanneer een regering, waar ook ter wereld, zich schuldig maakt aan oorlogsmisdaden, laat staan aan genocide, dan moet Nederland zich daar onomwonden tegen uitspreken en daar consequenties aan verbinden.

Dit betekent dat wij ons, zoals we van het begin af aan gedaan hebben, uitspreken tegen de misdaden die Israël in Gaza begaat. De Nederlandse regering weigert echter maatregelen te treffen, terwijl Nederland wereldwijd de grootste investeerder in Israël is; met 50 miljard aan investeringen in 2023 investeren we zelfs meer dan de Verenigde Staten. Door Netanyahu en zijn kabinet geen strobreed in de weg te leggen bij zijn totale vernietiging van Gaza en het verdrijven van burgers op de bezette Westelijke Jordaanoever, is Nederland medeplichtig aan genocide en etnische zuivering. Hiermee ondermijnen we mensenrechten en de internationale rechtsorde en verliezen we onze geloofwaardigheid als gastland van het Internationaal Strafhof en het Internationaal Gerechtshof. Landen zullen terecht op onze hypocrisie kunnen wijzen als wij hen aanspreken op het schenden van internationale afspraken die uiteindelijk ook voor onze veiligheid van belang zijn.

De Partij voor de Dieren kiest resoluut voor rechtvaardigheid, vrede en het internationaal recht. Wij spreken ons uit tegen genocide, tegen apartheid, tegen bezetting – en vóór menselijkheid. Onze solidariteit ligt bij álle slachtoffers van geweld, en zij die systematisch worden onderdrukt verdienen onze bijzondere bescherming.

Stop de genocide en etnische zuivering in Palestina

Het kwaad dat de Palestijnen in Gaza wordt aangedaan tart ons voorstellingsvermogen. Het Israëlische leger schiet op onschuldige burgers die wanhopig op zoek zijn naar eten en water. Baby's worden uitgehongerd doordat de regering van Israël weigert voedsel toe te laten. Mensen worden zonder verdoving geopereerd omdat de Israëlische regering weigert medische hulpmiddelen toe te laten. Uitgeputte en doodsbangen mensen worden van het ene gebied naar het andere gejaagd.

Het dodental loopt dagelijks op en ligt waarschijnlijk veel hoger dan bekend, omdat er ook talloze mensen onder het puin liggen. Sancties van de internationale gemeenschap blijven uit, ook nadat hulpverleners en journalisten doelbewust zijn vermoord en er openlijk wordt gesproken over het opsluiten van 600.000 mensen in concentratiekampen. De internationale gemeenschap, en de EU voorop, moet alles op alles zetten om dit te stoppen.

Een einde aan dit genocidale geweld is ook in het belang van de Israëliische gijzelaars die nog door Hamas worden vastgehouden. Zij moeten meteen vrijgelaten worden en naar huis kunnen. De Partij voor de Dieren veroordeelt de oorlogsmisdaden die door de Hamas op 7 oktober gepleegd zijn. Hamas is een terroristische organisatie, die misdaden tegen de menselijkheid heeft gepleegd in Israël en in Palestina. Bezetting, etnische zuivering en onderdrukking hebben zich verder ontwikkeld tot genocide en apartheid, die de oorzaak zijn van het probleem. Palestijnen hebben recht op zelfbeschikking en het recht om zich te verzetten tegen hun bezetter. Nederland moet de uitspraken van het Internationaal Gerechtshof in de genocidezaak van Zuid-Afrika tegen Israël en de adviesopinie over de illegaliteit serieus nemen en de verplichtingen die daaruit voor derde staten voortvloeien uitvoeren. Als gastland van het Internationaal Gerechtshof en het Internationaal Strafhof heeft Nederland een voortrekkersrol te vervullen.

- Nederland verbreekt de samenwerking met Israël. Er komt een volledige militaire, economische, politieke, sportieve en academische boycot van Israël, totdat de genocide en bezetting worden gestopt. De Nederlandse wapenhandel met Israël, inclusief de import van Israëliische wapens voor Nederlandse krijgsmacht of politie en de doorvoer van wapens, en de uitwisseling van inlichtingen, stopt.
- Het EU-Israël Associatieverdrag wordt onmiddellijk opgeschort. Indien dit in EU-verband niet mogelijk blijkt, neemt Nederland, met een coalition of the willing, het voortouw.
- Militair personeel van het Israëliische leger en andere aanjagers van de genocide, waaronder ministers en kolonisten, worden toegang tot Nederland geweigerd. Ook worden er financiële sancties tegen hen ingesteld, zoals het bevriezen van tegoeden.
- Nederlandse bedrijven die activiteiten hebben in bezette gebieden krijgen sancties opgelegd.
- Nederland sluit zich aan bij de zaak van Zuid-Afrika tegen Israël bij het Internationaal Gerechtshof.

- De Nederlandse vertegenwoordiging van de Palestijnse gebieden in Ramallah wordt omgezet naar een ambassade.
- Nederland biedt ondersteuning aan Palestijnse maatschappelijke instellingen, mensen- en dieren-rechtenorganisaties en gemeenschappen in de bezette Palestijnse gebieden om het levens-onderhoud te bevorderen, publieke infrastructuur en rechtsstaat op te bouwen, het onderwijs te verbeteren en andere initiatieven voor duurzame ontwikkeling van Palestina voor hun eigen gemeenschappen te stimuleren.
- Nederland erkent de Palestijnse staat.
- Uitgangspunten voor vrede in de regio zijn veiligheid en gelijke rechten voor iedereen. Voor Palestina, Israëli's, moslims, joden en christenen en alle inwoners. Het is aan de mensen in de regio om daar samen vorm aan te geven. De precieze staatsvorm is daaraan ondergeschikt.
- Nederland verhoogt zijn steun aan UNRWA en maakt middelen vrij voor de wederopbouw van Gaza, waar miljoenen mensen afhankelijk zijn van humanitaire hulp. Nederland nodigt gewonde Palestijnen uit Gaza uit voor medische behandeling in Nederland. Wanneer de vijandelijkheden beëindigd zijn draagt Nederland, als compensatie voor onze politieke en materiële steun aan Israël tijdens het plegen van genocide, royaal bij aan de wederopbouw van Gaza, waaronder psychosociale hulp voor de getraumatiseerde bevolking van Gaza. Er wordt onderzocht of de bevroren tegoeden van Israëliërs op de sanctielijst hiervoor kunnen worden ingezet.
- Nederland geeft financiële en diplomatieke steun aan Palestijnse en Israëliische mensenrechten-organisaties die geweldloos verzet en juridische documentatie ondersteunen.
- Academische vrijheid en meningsuiting over Palestina moeten worden beschermd. Criminalisering van solidariteit wordt actief bestreden.
- Het internationaal recht is leidend, zonder dubbele standaarden: schendingen van het internationaal recht worden door Nederland consequent veroordeeld, ongeacht wie ze pleegt.

- Nederland steunt het Internationaal Strafhof en de VN-database: Nederland verhoogt zijn materiële en politieke steun aan het Internationaal Strafhof (ICC), en erkent de legitimiteit van het onderzoek naar oorlogsmisdaden in door Israël bezet Palestijns gebied. Nederland ondersteunt actief de VN-database van bedrijven die bijdragen aan de bezetting en roept bedrijven op hiermee te stoppen.
- Samenwerkingen met Israëlische universiteiten, bedrijven en staatsinstellingen die bijdragen aan de bezetting, militaire technologie of apartheid, moeten worden beëindigd, ook in het kader van EU-programma's zoals Horizon.
- Er vindt geen export plaats van dieren naar conflictgebieden: er komt een verbod op de uitvoer van vechthonden en andere dieren naar conflictgebieden zoals Israël. Dieren mogen niet bijdragen aan menselijk geweld of lijden.

Steun aan Oekraïne

De Partij voor de Dieren veroordeelt de ongekende Russische agressie tegen Oekraïne. In het licht van de actuele oorlogsdreiging aan de directe grenzen van de Europese Unie, is het belangrijk om samen te werken en onderlinge solidariteit te tonen. Sinds de illegale Russische invasie verzet Oekraïne zich tegen het brute geweld. Dat verzet is, evenals legale wapenleveranties, noodzakelijk om burgers zo goed mogelijk te beschermen. Cruciaal is dat de agressie van de Russische staat, die gepaard gaat met oorlogsmisdaden, een halt wordt toegeroepen. Drukmiddelen zoals sancties worden hier terecht voor ingezet. Belangrijk is dat gezocht wordt naar manieren om het oorlogsgeweld te beëindigen. Daarbij moet altijd vooropstaan dat het aan Oekraïne is om te bepalen of en wanneer het bereid is te onderhandelen, en waarover.

- De agressie van Poetin tegen Oekraïne moet een halt worden toegeroepen. Drukmiddelen zoals sancties worden hier terecht voor ingezet. Belangrijk is dat er wordt gezocht naar manieren om tot een rechtvaardige vrede te komen. Daarbij moet altijd vooropstaan dat het aan Oekraïne is om te bepalen of en wanneer het bereid is te onderhandelen.

- Humanitaire hulp aan Oekraïne en de financiële noodpakketten kunnen vanzelfsprekend rekenen op onze steun. De EU helpt Oekraïne bij de wederopbouw van getroffen gebieden.
- We steunen de levering van wapens zodat Oekraïne zichzelf kan verdedigen. Wapens die door internationale verdragen verboden zijn zoals clusterbommen en anti-personeelsmijnen, worden niet geleverd.
- In Europees en internationaal verband maakt Nederland zich sterk voor grotere druk op Moskou met sancties om sneller een einde te maken aan de agressieoorlog.
- Nederland en Europa worden volledig onafhankelijk van de import van Russische olie en gas.
- Nederland steunt de oprichting van het Oekraïne-Hof in Den Haag.
- Nederland is een veilige vluchthaven voor Oekraïense en Russische mensenrechtenactivisten.

Verantwoordelijkheid voor Srebrenica

Tijdens de oorlog in Bosnië en Herzegovina begin jaren '90 pleegde het Bosnisch-Servische leger in juli 1995 in en rond de stad Srebrenica een genocide. In slechts één week tijd werden 8.372 Bosnische mensen systematisch vermoord: het ernstigste misdrijf op Europees grondgebied sinds de Tweede Wereldoorlog. Dit gebeurde in een zone die door Nederlandse blauwhelmen beschermd had moeten worden. De hoogste Nederlandse rechter oordeelde meermaals dat de Nederlandse staat (deels of volledig) verantwoordelijk is voor honderden slachtoffers.

De Nederlandse staat heeft niet alleen een juridische maar ook een morele plicht om dit onrecht te erkennen en te herstellen. De genocide van Srebrenica is, mede door de aanwezigheid van 60.000 Bosnische Nederlanders, onderdeel geworden van onze geschiedenis. Het is van groot belang dat we leren van deze geschiedenis en van de verhalen van overlevenden en nabestaanden. Zij laten zien waartoe ultranationalisme, haatspraak en dehumanisering kunnen leiden. Want de geschiedenis herhaalt zich helaas nog steeds.

- Er komt binnen afzienbare tijd een nationaal monument, met een belangrijke rol voor de stichting Nationaal Monument Srebrenica Genocide.
- Het voormalige gebouw van het Joegoslavië-tribunaal wordt een museum en educatief centrum, met ruimte voor dialoog, lessen en workshops voor scholen. Er wordt geïnvesteerd in aanvullend onderzoek en een kennisinstituut Srebrenica-genocide, zodat onderwijs en bewustwording structureel worden versterkt.
- De genocide van Srebrenica krijgt structureel aandacht in het geschiedenisonderwijs, waarbij ook het perspectief van slachtoffers en nabestaanden centraal staat.
- Door onze lotsverbondenheid laat Nederland de regio niet aan haar lot over; wanneer politici en separatisten de vrede ondermijnen of de genocide ontkennen, spreekt Nederland zich uit en laat de bevolking niet in de steek.

Opstaan voor mensenrechten

De Partij voor de Dieren staat pal voor mensenrechten en het zelfbeschikkingsrecht van onderdrukte volken. Het Nederlandse buitenlandbeleid is nu vaak gericht op handel en niet op het opkomen voor mensenrechten. Mensenrechtenschendingen zijn heel uiteenlopend: van vrouwenbesnijdenissen tot het inperken van de vrijheid van meningsuiting. In veel landen worden de rechten van met name kinderen en vrouwen beperkt. Nederland moet hiertegen opstaan door zich uit te spreken voor mensenrechten en hier ook durven sancties aan te verbinden.

- Nederland spreekt zich uit voor mensenrechten en het recht op zelfbeschikking van onderdrukte volken, zoals de Oeigoeren en Tibetanen, en is niet bang om daar ook consequenties aan te verbinden, zoals handelsbeperkingen.
- We pleiten voor hardere sancties tegen de mensen die in Iran verantwoordelijk zijn voor het gruwelijk mishandelen en doden van vrouwen, demonstranten en andere onschuldige burgers. We trekken visa in en bevriezen tegoeden. De Islamitische Revolutionaire Garde komt op de Europese terreurlijst.

- De Nederlandse regering erkent dat zij historische fouten heeft gemaakt ten aanzien van mensenrechten en het zelfbeschikkingsrecht van de inwoners van West-Papoea.
- Nederland zet zich actief in voor de rechten van de Papoea's en de soevereiniteit van West-Papoea. De Nederlandse kolonisatie van West-Papoea is een van de oorzaken waardoor dit nu in handen is van Indonesië.
- Ook agendeert Nederland de lokale misstanden en mensenrechtenschendingen van de Indonesische regering in de VN-Mensenrechtenraad. In een hechte samenwerking met de African, Caribbean and Pacific (ACP) Group of States roepen we Indonesië op een VN-mensenrechtenmissie toe te laten in West-Papoea.
- Wij pleiten voor meer humanitaire hulp aan Sudan, waar al twee jaar een gewelddadige oorlog heerst. Miljoenen mensen lijden onder hongersnood en ruim twaalf miljoen mensen zijn op de vlucht. Tweederde van de bevolking is afhankelijk van humanitaire hulp die door strijdende partijen opzettelijk wordt geblokkeerd. Er moeten consequenties worden verbonden aan de schendingen van het wapenembargo.
- We zetten in op een stop op de handelsakkoorden met buurlanden van de Democratische Republiek van Congo (DRC), dat al decennia wordt geteisterd door gewapende conflicten. Ook kunnen we deze landen sancties opleggen om aanleidingen tot meer geweld te voorkomen. Het oosten van DRC is rijk aan mineralen, zoals kobalt, die economisch van groot belang zijn. De exploitatie en handel in deze grondstoffen zijn vaak ongereguleerd en verlopen via informele kanalen, wat leidt tot illegale handel en smokkel. Handelsakkoorden met buurlanden, zoals Rwanda, dragen bij aan het voortduren van het geweld in DRC.
- Daders van mensenrechtenschendingen in DRC moeten voor het Internationaal Strafhof verschijnen. Er is namelijk sprake van wijdverspreide mensenrechtenschendingen, waaronder seksueel geweld en rekrutering van kinderen door gewapende groepen.

Vrede en veiligheid in een veranderende wereld

De Partij voor de Dieren komt op voor de Aarde en ál haar bewoners. Onze partij streeft naar vrede en veiligheid voor mens, dier en natuur. Een stabiel klimaat, schoon drinkwater en schone lucht, en goede sociale voorzieningen zijn de basisvoorwaarden daarvoor. In Nederland en ver daarbuiten. Onze planeetbrede visie, die niet bepaald wordt door de waan van de dag, is uniek en wordt door ons gekoesterd.

We maken ons sterk voor kwetsbare waarden en beschermen die tegen aanvallen van buitenaf en ondermijning van binnenuit. Daarom staan we pal voor het recht van de Palestijnen en Oekraïners om in vrijheid te leven in een autonome staat, en voor de rechten van mensen elders in de wereld die lijden onder geweld en repressie, zoals in Soedan en Jemen. Oorlog is een ramp voor alles wat leeft. Vrede is altijd het doel.

Door de bril van onze waarden en idealen kijken we naar de complexe afwegingen die we nu moeten maken op het gebied van veiligheid. Autocraten zoals Poetin, Netanyahu, Trump en Xi Jinping ondermijnen de internationale rechtsorde, democratie en mensenrechten. De Partij voor de Dieren wijst elke vorm van imperialisme resoluut af, of dit nu komt vanuit Israël, de VS, Rusland, China of elk ander land. Er is geen enkele goede rechtvaardiging voor het binnenvallen en (gedeeltelijk) annexeren van Tibet, Oekraïne, Taiwan, Groenland, Canada, Palestina of andere landen of gebieden waarop deze leiders hun zinnen hebben gezet.

De Partij voor de Dieren staat pal voor solidariteit. We nemen krachtig stelling tegen het geweld van Poetin en zijn solidair met de mensen die door zijn regime worden onderdrukt. Niet alleen in Oekraïne, maar ook in landen als Estland, Letland en Litouwen en natuurlijk in Rusland zelf. De positie van Poetin is onder andere door de VS, onder leiding van Trump, versterkt. Het is een van de vele voorbeelden waarmee de VS zich onbetrouwbaar als bondgenoot heeft getoond.

Dit heeft grote gevolgen voor de Europese defensie. Voor cruciale onderdelen als inlichtingen, militaire technologie en logistiek leunt Europa namelijk nog steeds op de VS. Dat maakt Europese landen kwetsbaar. Dat gaat verder dan fysieke militaire dreiging: ook hybride oorlogsvoering, zoals cyberaanvallen, bedreigt onze veiligheid.

Nu is het moment om zo snel mogelijk onafhankelijk te worden van de VS. Extra investeren in de Europese defensie is helaas noodzakelijk om die onafhankelijkheid te realiseren. Alleen zo kunnen we voorkomen dat we vuile en illegale oorlogen worden ingeluisd en kunnen we Oekraïne blijven steunen in zijn verdediging tegen de aanhoudende Russische agressie. Solidariteit staat voor ons voorop.

Hoewel hiervoor investeringen nodig zijn, zegt de Partij voor de Dieren 'nee' tegen een blanco cheque voor defensie. We kijken bij elke maatregel kritisch welke uitgaven nodig zijn om de verdediging van Europa op orde te krijgen en efficiënt te organiseren. Niet alle versterking van defensie hoeft fysiek in Nederland plaats te vinden. Ons land heeft weinig ruimte, er is een wooncrisis, en nergens anders staat de natuur zo erg onder druk.

Samenwerking op het gebied van (bestaande) oefenlocaties in Europa en het aankopen van defensiematerieel met andere Europese landen is daarom cruciaal. Bovendien hebben Europese landen een gezamenlijk belang om de kosten voor defensie laag te houden.

Veiligheid is veel breder dan defensie. Deze tijd vraagt om een veiligheidsstrategie waarin rechtvaardige vrede, samenwerking, vredesopbouw en de-escalatie zijn opgenomen. Investeren in internationale (ontwikkelings)samenwerking zijn cruciaal voor wereldwijde stabiliteit. We zijn bovendien volledig afhankelijk van gezonde ecosystemen. De klimaatcrisis en natuurcrisis zijn gigantische bedreigingen voor de veiligheid en vrijheid van mens en dier. Natuur is essentieel voor een veilige wereld en wordt daarom niet opgeofferd voor defensie.

Voor het garanderen van brede veiligheid moeten uitgaven voor Europese defensie gepaard gaan met extra maatregelen voor de bescherming van klimaat, dieren en natuur en gelijkwaardige investeringen in programma's en samenwerking voor verdraagzaamheid, rechtvaardigheid en het leren van vrede.

De NAVO-norm wordt gedicteerd door Trump: daar doen wij niet aan mee. We wegen zorgvuldig af wat nodig is op basis van goed onderbouwde plannen. Géén blanco cheque voor defensie. Bovendien is de Partij voor de Dieren heel kritisch op de NAVO. De NAVO is een militaire alliantie die voornamelijk machtsbelangen van de VS dient. Daar willen we vanaf. De Partij voor de Dieren zet in op een alternatief voor de NAVO: een nieuwe vorm van samenwerking met betrouwbare bondgenoten, zonder de VS. Een samenwerking op basis van internationaal recht, gelijkwaardigheid en solidariteit, gericht op verdediging.

Investeringen in defensie mogen niet ten koste gaan van klimaat, natuur, sociale zekerheid, zorg en onderwijs. Gezamenlijk lenen stelt Europese landen in staat te investeren in de eigen (digitale) verdediging, zonder te bezuinigen op deze belangrijke maatschappelijke posten. De Nederlandse staatsschuld is nog nooit zo laag geweest als nu. We kiezen er liever voor om die iets te laten oplopen dan om te bezuinigen op deze posten. De sterkste schouders moeten de zwaarste lasten dragen. Daarom worden de grote vervuilers en de rijksten ook extra belast om investeringen in defensie te bekostigen. De wapenindustrie is er niet om winst te maken. Winsten moeten maximaal worden belast en ten goede komen aan de samenleving.

- Nederland zet zich in voor een bredere Europese veiligheidsstrategie waarin rechtvaardige vrede, diplomatie, dialoog, vredesopbouw en conflict-beheersing voorop staan.
- Nederland en Europa investeren extra in de eigen Europese defensie. Daarbij kijken we steeds kritisch welke investeringen echt nodig zijn om onszelf te kunnen verdedigen en zo snel mogelijk onafhankelijk te worden van de VS.

- Nederland steunt geen specifieke NAVO-norm en geen wettelijke verankering van een defensienorm. Elke uitgave voor defensie wordt bepaald op basis van goede onderbouwing. Uitgaven gaan niet ten koste van klimaat, natuur, sociale zekerheid, zorg en onderwijs.
- Nederland zet zich in voor een alternatief voor de NAVO in de vorm van een samenwerkingsverband tussen betrouwbare Europese en niet-Europese landen zonder de VS. Dit samenwerkingsverband werkt op basis van het internationaal recht, gelijkwaardigheid en solidariteit en is gericht op verdediging, vrede, veiligheid en wederzijdse ontwapening. Zolang het alternatief er niet is, blijft Nederland lid van de NAVO.
- We investeren in verbinding en kennisuitwisseling tussen burgers en maatschappelijke organisaties uit democratische landen. In gesprek blijven met elkaar en het nader tot elkaar komen zijn sleutels tot vreedzame oplossingen. Ook de verbinding met kritische maatschappelijke organisaties in niet-democratische landen is essentieel. Daarom moet het kabinet niet minder, maar veel meer investeren in het maatschappelijke middenveld, de versterking van de positie van mensen in gemarginaliseerde posities en in de versterking van de democratie en vrije pers wereldwijd.
- Een deel van het defensiebudget zal specifiek worden ingezet op diplomatie in conflictsituaties, het ontwikkelen van methoden voor conflict-preventie en geweldloze conflictoplossing, en voor het geweldloos weerbaar maken van de burgers.
- Niet alles hoeft in Nederland, want de ruimte is schaars. Europese landen gaan efficiënter samenwerken bij het aankopen van defensiematerieel.
- De wapenindustrie wordt maximaal belast. Er komt een windfall tax of solidariteitsbijdrage waarbij de winsten van de wapenindustrie ten goede komen aan de samenleving.
- Nederland koopt geen wapens meer van landen die zich schuldig maken aan mensenrechtenschendingen, zoals Israël en Saoedi-Arabië. De afhankelijkheid van de VS bouwen we zo snel mogelijk af door te investeren in een eigen Europese defensie.

- Nederland komt met maatregelen die de samenleving beschermen tegen hybride oorlogsvoering, zoals cyberaanvallen en het vernielen van internetkabels en sabotage van waterzuiveringsinstallaties.
- Er komt meer inzet vanuit defensie op hulpverlening bij milieu-, natuur- en humanitaire rampen, waarbij ook aandacht is voor het redden van dieren.
- Sancties zijn een belangrijk drukmiddel om landen te houden aan het internationaal recht. Nederland pleit voor het aanscherpen van economische sancties richting Rusland en pleit voor vergelijkbare sancties tegen Israël.
- Nederland respecteert internationale verdragen, waaronder het Non-proliferatieverdrag en het Wapenhandelsverdrag. Nederland zet zich in voor naleving van verdragen tegen landmijnen en clustermunities en voor wereldwijde regulering van de wapenhandel. De wapenhandel moet transparant zijn. Er komt een strenger wapen-exportbeleid en de wapenlobby zit niet meer aan de beleidstafel.
- Nederland neemt het voortouw in de ontwikkeling van een internationaal juridisch kader voor het gebruik van bewapende drones en andere geavanceerde autonome wapensystemen.
- Er komt geen extra ruimte voor defensie-oefeningen in Nederland, maar we zetten juist in op het verminderen van militaire oefeningen en terreinen in Nederland. We laten het aantal dieren in de veehouderij afnemen met minimaal 75%. Dan komt er ruimte vrij voor natuur en woningen.
- Defensie houdt zich, net als elke burger, elke overheid en elk bedrijf, aan de wettelijke vergunningsplicht (bijvoorbeeld natuurvergunningen) en andere regels rondom bescherming van dieren, natuur, gezondheid en milieu. Er komen geen uitzonderingen voor Defensie.
- We kiezen voor Europese samenwerking, maar het Nederlandse parlement dient volledige zeggenschap te behouden over de inzet van Nederlandse militairen. Er komt geen Europees leger. Nederland levert geen soldaten aan internationale militaire interventies, tenzij deze een duidelijk afgebakend humanitair karakter hebben.
- De opkomstplicht wordt niet opnieuw ingevoerd. Iedereen moet zelf kunnen beslissen of die wel of niet in het leger wil dienen.
- De leeftijd waarop onze militairen uitgezonden mogen worden voor missies wordt verhoogd van 18 naar 21 jaar.
- Defensie onthoudt zich op iedere wijze van het actief rekruteren van minderjarigen, ook in het kader van voorbereidende militaire opleidingen.
- Kernwapens worden niet langer op Nederlands grondgebied gestationeerd. Nederland draagt op geen enkele manier bij aan de ontwikkeling van nieuwe kernwapens in Europees verband en ondertekent het VN Verdrag inzake het Verbod op Kernwapens.

Een diepgroen Europa zonder dubbele agenda

Vrijheid, gelijkheid, democratie en de rechtsstaat zijn kernwaarden van de Europese Unie. Wereldwijd staan deze kernwaarden steeds meer onder druk, óók in Europa. Basisrechten lijken niet meer in gelijke mate te gelden voor elke bevolkingsgroep en elk mens. Burgers en organisaties die het opnemen voor dieren, natuur, klimaat en milieu worden gecriminaliseerd en in een kwaad daglicht gezet met het doel om hen het zwijgen op te leggen.

De lichtgroene koers die Europa inzette met de Green Deal kleurt steeds grijzer. Multinationals en politieke kopstukken als Ursula von der Leyen vegen de ene na de andere milieumaatregel van tafel: nog voordat er daadwerkelijk vooruitgang is geboekt. Dat mogen we niet laten gebeuren! Het beschermen van mensen, dieren en onze planeet is geen luxe, maar pure noodzaak om onze Aarde leefbaar te maken én te houden voor mens en dier.

- Nederland gaat zich inzetten voor betere Europese en internationale bescherming van dieren, natuur, milieu en klimaat. Uitgangspunt is niet langer economische groei, maar een economie binnen de draagkracht van de Aarde. Mensenrechten, dierenrechten en rechten voor de natuur staan daarin voorop.

- De circa 300 miljard euro aan Europese miljarden-subsidies voor de vee-industrie en voor andere schadelijke landbouwpraktijken worden afgeschaft. De vrijgekomen middelen worden ingezet voor een transitie naar een agro-ecologisch en plantaardig voedselsysteem.
- Nederland moet inzetten op een onafhankelijk Europa. Afhankelijkheid van landen zoals Rusland en de VS wordt afgebouwd. Sectoren zoals de energiesector en de economische sector moeten binnen Europa zoveel mogelijk zelfvoorzienend worden.
- Europese fossiele subsidies voor luchtvaart, scheepvaart en industrie worden afgeschaft via een hervorming van de Energiebelastingrichtlijn.
- Wij scherpen de klimaatdoelstellingen aan. De periode tot 2030 is cruciaal om klimaatverandering te beperken tot maximaal 1,5 graad. Daarom gaat de Europese Unie de uitstoot van broeikasgassen versneld verminderen met 75% in 2030 (ten opzichte van 1990). Uiterlijk in 2040 is de Europese Unie écht klimaatneutraal. We werken aan het vereffenen van onze historische schuld door klimaatpositief te worden, waarbij we meer broeikasgassen op een natuurlijke manier opnemen dan we uitstoten.
- Energiebesparingsdoelen worden ambitieuzer.
- Nederland spreekt zich in Brussel uit tegen kern-energie, aardgas en dierlijke en houtige biomassa, zodat Europa deze energiebronnen niet langer als 'duurzaam' bestempelt.
- De trein wordt de aantrekkelijkste manier van internationaal reizen onder de 2000 kilometer. We investeren in een betaalbaar en toegankelijk Europees treinnetwerk. De EU faciliteert dat treinreizigers overal in Europa online snel en gemakkelijk alle reisopties kunnen opzoeken en treintickets kunnen boeken.
- Nederland pleit er in de EU voor dat de Richtlijn industriële emissies de strengst mogelijke eisen stelt aan industriële installaties en intensieve veehouderijen, om dierenwelzijn, de gezondheid van mens en dier en de leefomgeving te beschermen.
- Er komt ook een Europees verbod op consumentenvuurwerk en de EU-richtlijn over de productie en het gebruik van vuurwerk wordt

aangescherpt zodat het beschermen van dieren, natuur en milieu leidend is.

- Nederland houdt zich voortaan aan Europese natuurbeschermingswetten, zoals de Habitat-richtlijn, de Vogelrichtlijn, de Kaderrichtlijn Water en de Natuurherstelwet. Waar nodig nemen we extra maatregelen om de natuur te beschermen.
- Nederland start per direct met het beter in kaart brengen van bodemvervuiling, in lijn met de nieuwe Europese Bodemgezondheidswet. Waar nodig wordt actie ondernomen om vervuilde bodems te reinigen en de bodemgezondheid te verbeteren.
- Het telen van genetisch gemanipuleerde gewassen, met inbegrip van nieuwe gengewassen, blijft verboden. De etiketteringsverplichting voor gentechvoedsel blijft in stand, zodat burgers bewust kunnen kiezen voor gentechvrij.
- De fossiele industrie en de vee-industrie krijgen geen steun vanuit Europese noodfondsen. Daarnaast stopt de EU met het subsidiëren van vlees-en zuivelreclames.
- Er wordt niet bezuinigd op budgetten die bestemd zijn voor natuur en klimaat.

Een sociaal en rechtvaardig Europa

Voor een sociaal en rechtvaardig Europa is het belangrijk dat de democratie zo dicht mogelijk bij de burger staat. Daarom regelen we dicht bij huis wat kan, en in de EU wat nodig is. Het oplossen van grensoverschrijdende problemen zoals de klimaat- en biodiversiteitscrisis vraagt om Europese inzet. Daarnaast is het essentieel dat de EU opkomt voor grondrechten als democratie, onafhankelijke rechtspraak en vrije journalistiek. Op andere vlakken is maatwerk op nationaal niveau, dicht bij de burger, noodzakelijk. De inrichting van ons sociale zekerheidssysteem, inning en besteding van belastinggeld, ons pensioenstelsel, de gezondheidszorg en andere publieke diensten, vinden we in beginsel nationale bevoegdheden. De democratische controle hierop is aan de Tweede Kamer. De Partij voor de Dieren beoordeelt Europese voorstellen op deze beleids-terreinen daarom kritisch, maar we zijn constructief wanneer plannen daadwerkelijk zorgen voor sociale of ecologische vooruitgang.

- De EU zet zich in voor de versterking van de rechtsstaat en democratie, vrije media en mensenrechten. Zulke grondrechten dienen in alle EU-landen gewaarborgd te zijn. Landen die hieraan tornen kunnen niet langer rekenen op EU-subsidies.
- We steunen bestraffing van corruptie en mensenrechtenschendingen met Europese sancties. Er komt een bindend mechanisme om toezicht te houden en jaarlijks verslag uit te brengen over de staat van democratie en eerbiediging van de rechtsstaat in de EU-lidstaten.
- Vervuilers gaan betalen, in plaats van bepalen. We willen dat vervuilende productie in heel Europa wordt belast. En burgers worden geholpen om de transitie naar een natuurvriendelijke en klimaatneutrale samenleving te maken, waarbij lidstaten zelf verantwoordelijk blijven voor de inning en besteding van de opbrengsten.
- De EU stopt met regels die marktwerking opdringen aan de publieke sector. Publieke diensten blijven wat ons betreft zoveel mogelijk in overheidshanden om het algemeen belang te dienen.
- Europa gaat meer steun geven aan de LHBTI-QA+-beweging in landen waar LHBTIQA+-mensen onder druk staan, zoals in Centraal- en Oost-Europa.
- De huidige Europese aanbestedingsregels bevorderen dat opdrachten naar de inschrijver met de laagste prijs gaan. We gaan de aanbestedingsregels van de EU hervormen om overheden de ruimte te geven het publieke belang te beschermen en te kiezen voor duurzame en sociale ondernemers.
- Belasting moet worden betaald waar daadwerkelijk winst wordt gemaakt. Daarvoor komen strengere Europese afspraken over het tegengaan van belastingontduiking en belastingontwijking door bedrijven.
- Nederland zet zich ervoor in om de maandelijkse verhuizing van het Europees Parlement van Brussel naar Straatsburg te stoppen. Eén plek voor het Europees Parlement is genoeg, bespaart de burger jaarlijks 200 miljoen euro en voorkomt 20.000 ton aan CO₂-uitstoot.

Groeiend verzet tegen destructieve vrijhandelsverdragen

Het wereldwijde verzet tegen destructieve vrijhandelsverdragen heeft een einde gemaakt aan de vanzelfsprekendheid dat er steeds meer handelsstromen komen en dat multinationals worden bevoorrecht. En dat is goed nieuws. Vrijhandelsverdragen worden nu vooral gebruikt om het makkelijker en goedkoper te maken voor bedrijven om te handelen, te investeren en over de grens diensten te verlenen. De winnaars zijn de grootste bedrijven die het goedkoopst kunnen werken. Maar goedkoper betekent vaak dat er kosten worden afgewenteld op werknemers, dieren, milieu en omwonenden. Ook voor Nederlandse en Europese boeren zijn vrijhandelsdeals vaak ongunstig. Zij krijgen te maken met oneerlijke concurrentie van bijvoorbeeld Braziliaanse en Canadese boeren die goedkoper produceren, omdat in hun land lagere milieu- en dierenwelzijns-eisen gelden. Daarnaast ondermijnen veel vrijhandelsverdragen de democratie. Ze vormen een obstakel voor landen om betere wetgeving in te voeren voor mens, dier, natuur en milieu. Ze geven multinationals de macht om miljardenclaims in te dienen tegen democratische besluiten als zij hun megawinsten in gevaar zien komen.

In weinig landen was het politieke verzet zo groot en divers als in Nederland. Onder leiding van de Partij voor de Dieren ontstond een meerderheid van de Tweede Kamer om het EU-Mercosur-verdrag met onder andere Brazilië te blokkeren. Ook kregen wij de Kamer en de minister mee om uit het Energy Charter Treaty te stappen, het verdrag waarmee energiebedrijven Nederland konden aanklagen voor miljarden euro's compensatie vanwege het stoppen met kolen.

- We zetten in op internationale afspraken om mensen, dieren, milieu, natuur en het klimaat te beschermen en de economie groener en eerlijker te maken. Niet op nog meer destructieve vrijhandelsverdragen.

- Nederland trekt zijn steun in voor nieuwe vrijhandelsverdragen die slecht uitpakken voor mensen, dieren, natuur en milieu.
- De Nederlandse regering moet zich in lijn met het aangenomen voorstel van de Partij voor de Dieren uitspreken tegen het schadelijke Mercosur-verdrag. We zijn tegen het Amazone-verwoestende EU-Mercosur-verdrag met onder andere Brazilië. Daarvoor worden niet alleen de kostbare natuur vernietigd en dieren opgejaagd, maar ook de rechten van de inheemse bevolking geschonden.
- Als de EU handelsakkoorden gaat sluiten, moeten die gericht zijn op een groene economie en verbetering van de positie van kwetsbare mensen. Daarbij horen bindende en afdwingbare afspraken over duurzaamheid, biodiversiteit, klimaat, mensenrechten en dierenwelzijn.
- Producten die in Nederland of de EU worden ingevoerd voldoen minimaal aan dezelfde milieu- en dierenwelzijnseisen als producten die hier geproduceerd worden. Of er komen heffingen aan de grens om boeren te beschermen tegen oneerlijke concurrentie. Als dit in strijd is met de regels van de Wereldhandelsorganisatie (WTO), dan schrikt Nederland er niet voor terug om het tot een (proef)proces te laten komen.
- Bij onderhandelingen met laag- of midden-inkomenslanden eisen we dat maatschappelijke organisaties, inheemse volken en vakbonden uit die landen een duidelijke stem krijgen. Zonder hen geen besluiten over hen.
- Vrijhandelsverdragen beperken vaak de zeggenschap van nationale en lokale volksvertegenwoordigers. Wij willen dat het onderhandelingsmandaat voor de Europese Commissie aan nationale parlementen wordt voorgelegd. Ook het laatste woord ligt wat ons betreft bij de parlementen: verdragen mogen pas in werking treden na goedkeuring van alle nationale parlementen van de EU.
- Nederland stapt uit alle verdragen die multinationals de mogelijkheid geven om miljardenclaims in te dienen buiten de normale rechter om via zogenaamde investeringsbescherming (zoals ICS of ISDS). Aan groene en rechtvaardige verdragen doen we wel mee.

- Bescherming van welzijn en onze leefomgeving gaat voor vrijhandel. De EU stopt met het uitbreiden van handhavingsmechanismen van de interne markt en gaat actie ondernemen om misbruik ervan door bedrijven onmogelijk te maken.

Stop export van een falend landbouwsysteem

De Partij voor de Dieren wil dat Nederland stopt met het exporteren van de vee-industrie. Op handelsmissies die elk jaar georganiseerd worden, reizen vertegenwoordigers van de vee-industrie in het kielzog van de koning en koningin mee om andere landen te verleiden ons volledig gefaalde landbouwmodel over te nemen. Nederlandse producenten van stal- en slachtsystemen verkopen daar hun morbide handel, terwijl ze weten dat de vee-industrie in eigen land tot gigantische problemen voor dieren en de natuur heeft gezorgd. Ook bloemen en bollen, geteeld met zeer schadelijk landbouwgif voor mens, dier en natuur, worden met hulp van de Nederlandse overheid in het buitenland gepromoot. Speciaal op de landbouw gerichte diplomatennetwerken, die met Nederlands belastinggeld worden betaald, lobbyen in andere landen voor de private belangen van de Nederlandse agro-industrie.

- Nederland stopt met het opbouwen en faciliteren van vee-industrie elders, zoals in Oekraïne, China en Rusland is gebeurd. De export van fokdieren of stalsystemen om in landen elders de vee-industrie op te bouwen wordt niet meer toegestaan. Alle bestaande budgetten voor exportpromotie worden geschrapt. Het landbouwwattachénetwerk gericht op de belangen van de agro-industrie wordt opgeheven.
- De export van veehouderijsystemen die in Nederland zelf niet zijn toegestaan wordt in ieder geval per direct verboden. Ook landbouwgif en andere chemicaliën die hier verboden zijn, mogen niet meer worden geëxporteerd.
- Ook bedrijven uit sectoren die elders op de wereld onherstelbare schade aanrichten aan ecosystemen en de leefomgeving van alle levende wezens, zoals de olie- en gasindustrie, worden uitgesloten van handelsmissies.

We houden bedrijven aan ecologische grenzen

De Partij voor de Dieren wil dat Nederland en de rest van Europa strenge eisen stellen aan de import van grondstoffen waarvan de winning of productieschade kan toebrengen aan mensen, dieren, milieu of de natuur.

Het tijdperk van vrijblijvendheid van internationaal maatschappelijk verantwoord ondernemen (IMVO) loopt ten einde. Het heeft niet gewerkt. Het is tijd voor echte maatregelen. Grondstoffen zoals soja, palmolie, koper en kolen komen op de lijst van conflictmaterialen. Hiervoor komen strenge criteria in het internationale handelsverkeer. Ook zoet water komt op deze lijst.

- Er komt bindende Nederlandse IMVO-wetgeving, in lijn met internationale richtlijnen voor bedrijven en mensenrechten van de OESO en de Verenigde Naties. De wetgeving verplicht bedrijven om schending van mensenrechten (inclusief kinderrechten), milieuvervuiling, aantasting van dierenwelzijn en biodiversiteitsverlies in hun productieketens te identificeren, te voorkomen en aan te pakken. Er komen geen uitzonderingen voor bepaalde sectoren, zoals de financiële sector. Ook moeten bedrijven bijdragen aan herstel van schade. In de wetgeving komen extra verplichtingen voor bedrijven die actief zijn of zakenrelaties hebben in conflict- en hoogrisicogebieden. De IMVO-wetgeving zal ervoor zorgen dat Nederlandse bedrijven in het buitenland niet bijdragen aan landroof en andere vormen van landongelijkheid.
- Nederland maakt zich hard voor ambitieuze IMVO-wetgeving. Belangrijke EU-regels, zoals de anti-wegkijkwet en anti-ontbossingswet, worden niet verzwakt maar juist aangescherpt. Parallel aan de invoering van nationale en Europese IMVO-wetgeving zet Nederland in op internationaal bindende afspraken voor multinationale ondernemingen in het kader van de onderhandelingen voor een VN-verdrag 'mensenrechten en bedrijfsleven'. De Universele Verklaring van de Rechten van de Mens wordt gerespecteerd, producenten in ontwikkelingslanden krijgen hulp om hieraan te voldoen.

- Er komt een klimaatplicht voor grote vervuilers en financiële instellingen. Bedrijven moeten met een klimaatplan laten zien hoe ze hun uitstoot in de hele keten terugdringen.
- De delving van grondstoffen ontwricht lokale gemeenschappen, wat met name ten koste gaat van dieren en kwetsbare groepen zoals vrouwen en kinderen. Lokale gemeenschappen krijgen een centrale rol in de besluitvorming en profiteren mee in de baten van de projecten.
- Grote bedrijven geven verplicht inzicht in de herkomst van de materialen die zij gebruiken en de omstandigheden in de productieketen. Ze publiceren jaarlijks een winst- en verliesrekening voor mensen, dieren, natuur, milieu en klimaat die inzicht geeft in de impact van het bedrijf op de welvaart en welzijn in brede zin.
- Verantwoord inkopen wordt de norm. Overheden besteden publiek geld groen en rechtvaardig, en stimuleren daarmee (kleine en middelgrote) bedrijven die duurzaam en eerlijk ondernemen. Het Maatschappelijk Verantwoord Inkoopbeleid (MVI) wordt in lijn gebracht met de OESO-richtlijnen en gaat meer rekening houden met dierenwelzijn. Dit wordt opgenomen in de Aanbestedingswet. Ook de EU koopt uiterlijk in 2030 volledig duurzaam in en volgt de OESO-richtlijnen.
- Nederland neemt een kritische houding aan tegenover publiek-private partnerschappen (PPP) in internationale verdragen. Onder het mom van zelfregulering krijgen bedrijven daarin te veel invloed op beleid, vaak ten koste van mens, dier en planeet. Publieke belangen, dierenwelzijn en ecologische grenzen staan altijd voorop.
- De Nederlandse overheid staakt betrokkenheid bij en financiering van overlegorganen waarin multinationals grote inspraak krijgen over het te voeren beleid rondom de import van grondstoffen zoals soja en palmolie. Deze greenwashing wordt afgeschaft. Bindende afspraken waarin de gezondheid van de planeet het speerpunt vormt, komen hiervoor in de plaats.

Versterken van ontwikkelingssamenwerking

Het bedrag dat door welvarende landen aan ontwikkelingssamenwerking besteed wordt, zal nooit kunnen compenseren wat door rijke landen elders aan schade wordt toegebracht. Tot op de dag van vandaag leiden de (economische) keuzes die hier gemaakt worden tot grote problemen in andere landen, met name op het zuidelijk halfrond. De rijkste 1% van de wereld stoot meer CO₂ uit dan de armste 50% van de wereld, terwijl juist het armste deel van de wereldbevolking als eerste door klimaatverandering getroffen wordt.

Al decennialang worden landen elders gebruikt als producent van grondstoffen (delfstoffen, soja voor veevoer, palmolie) waarbij de Europese en Amerikaanse bedrijven de winsten in hun zakken steken, ten koste van het milieu en de bevolking elders. Ons koloniale verleden en de slavernij hebben diepe sporen achtergelaten, waarvan de gevolgen tot op de dag van vandaag merkbaar zijn. Ontwikkelingssamenwerking begint dus bij het stoppen van het aanrichten van schade aan mensen, dieren en ecosystemen elders. Daarnaast investeren we in perspectief voor mensen in kwetsbare situaties en herstel van aangetaste gebieden op basis van medemenselijkheid, gelijkwaardigheid en mededogen. Het uiteindelijke doel is dat ontwikkelingssamenwerking zichzelf overbodig maakt.

- De bezuinigingen op ontwikkelingssamenwerking worden per direct teruggedraaid. Minimaal 1% van ons bruto nationaal inkomen (bni) wordt besteed aan ontwikkelingssamenwerking. Het deel dat wordt toegewezen aan Least Developed Countries, zoals gedefinieerd door OESO, wordt verhoogd.
- Uitgangspunt van zowel het handels- als het ontwikkelingsbeleid wordt een sterke regionalisering van productie en diensten. Het geld voor ontwikkelingssamenwerking komt de lokale bevolking, ecologie en dierenwelzijn ten goede en wordt ingezet op een duurzame manier: het voorkomen van reproductie van ongelijkheid en nieuwe vormen van afhankelijkheid.
- De Partij voor de Dieren wil af van de mislukte ‘hulp-door-handel-doctrine’ die de laatste jaren het

Nederlandse ontwikkelingsbeleid heeft gekenmerkt. We stappen af van het uitgangspunt dat ‘het Nederlands belang centraal moet staan’. Er komt een minister van Ontwikkelingssamenwerking.

- Al het Nederlandse beleid wordt getoetst op de effecten op ontwikkelingslanden om negatieve impact zo veel mogelijk te verkleinen. Denk aan onze ecologische voetafdruk, of het faciliteren van belastingontwijking, waardoor ontwikkelingslanden miljarden aan belastinginkomsten mislopen.
- Ontwikkelingssamenwerking is gericht op de belangen van mensen en niet op de belangen van het Nederlandse bedrijfsleven. Nederland stopt daarom met het subsidiëren van het Nederlandse bedrijfsleven uit het ontwikkelingsbudget wanneer de belangen van mens, dier en milieu in het desbetreffende land niet onbetwistbaar leidend zijn. Gebonden hulp, waarbij ontvangende landen verplicht worden om een deel van het geld te besteden aan goederen of diensten afkomstig uit Nederland, wordt afgeschaft.
- Er komt extra aandacht voor de positie van mensen in kwetsbare situaties zoals vrouwen en meisjes in patriarchale samenlevingen. Zij krijgen meer grip op hun eigen leven als ze meer perspectieven en keuzevrijheid hebben. Dat wordt gerealiseerd door beter en toegankelijker onderwijs, krachtige lokale gemeenschappen en versterking van hun rechten.
- In het ontwikkelingssamenwerkingsbeleid komen ook duidelijke doelen voor het bereiken van jongeren in kwetsbare situaties zoals LHBTIQA+-jongeren, jongeren met een beperkingen etnische of religieuze minderheden. Zolang het voor hen nog niet veilig is, wordt er ook geïnvesteerd in sociale programma's die zich richten op fysieke veiligheid en mentaal welzijn van kinderen en jongeren.
- Ook in landen in het Mondiale Zuiden lijden mensen aan psychische aandoeningen, zoals depressie en angststoornissen. Er gaat maar een fractie van het ontwikkelingsbudget naar geestelijke gezondheid. Nederland investeert in geestelijke gezondheidszorg en neemt daarbij culturele factoren in acht.

- Onderwijs is een van de grootste uitgavenposten in elke overheidsbegroting, maar toch is er al tientallen jaren een chronische onderfinanciering van onderwijs in landen in het Mondiale Zuiden. We maken inclusief en kwalitatief basisonderwijs tot een van de primaire sectoren waarin Nederland investeert op het gebied van ontwikkelings-samenwerking.
- Nederland betaalt in het kader van klimaatrechtvaardigheid een eerlijk deel aan klimaatfinanciering, boven op het ontwikkelingsbudget. We voeren daarnaast een schade- en herstelheffing in voor fossiele bedrijven.
- We betrekken burgers bij onderhandelingen, besluitvorming en uitvoering op het gebied van (internationaal) klimaatbeleid. Met name vrouwen, jongeren, inheemse gemeenschappen en lokale maatschappelijke organisaties in ontwikkelingslanden spelen een cruciale rol in de strijd tegen klimaatverandering, maar hebben nog steeds geen gelijkwaardige of betekenisvolle plek aan tafel. Voor effectieve en duurzame besteding van internationale klimaatgelden is het cruciaal dat deze groepen direct worden betrokken bij beleidsvorming en besteding van middelen.
- Geld voor ontwikkelingssamenwerking wordt niet aangewend voor migratie- en asielbeleid in Nederland.
- Landen in het Mondiale Zuiden krijgen meer invloed op het beleid van het Internationaal Monetair Fonds en de Wereldbank.
- Nederland zet zich actief in voor de kwijtschelding van schulden van landen in het Mondiale Zuiden om een verdere escalatie van de wereldwijde schulden crisis, verergerd door de klimaatcrisis, te voorkomen.
- Als ontwikkelingslanden hun markten (tijdelijk) afschermen voor importen vanuit Europese landen om zo hun eigen economie te versterken, volgen geen represaillemaatregelen. Nederland helpt landen in het Mondiale Zuiden om hun producten zelf te bewerken, zodat ze zelf toegevoegde waarde kunnen creëren in plaats van grondstoffen te exporteren.
- Belastingwetgeving en belastingverdragen worden zo herzien dat landen in het Mondiale Zuiden niet meer miljarden aan inkomsten mislopen via belastingontwijking door multinationals. Ook Belastingparadijs Nederland sluit zijn deuren. We maken een einde aan belastingontwijking door multinationals via ons land.
- We faciliteren laagdrempelige toegang tot financiering voor (grassroots) maatschappelijke organisaties in landen in het Mondiale Zuiden, trainingen en capaciteitsopbouw en ondersteunen democratiseringsprocessen.
- Bij het opstellen, uitvoeren en evalueren van buitenlandbeleid worden maatschappelijke organisaties continu geraadpleegd, zowel in landen in het Mondiale Zuiden als in Nederland.

Grondoorzaken van migratie aanpakken en eerlijk migratiebeleid

Niemand wil diens thuis achterlaten. Maar mensen slaan op de vlucht wanneer ze door conflicten bedreigd worden, wanneer land onvruchtbaar wordt of bij watertekorten. De Partij voor de Dieren wil de grondoorzaken aanpakken zodat mensen zich niet langer genoodzaakt voelen om hun thuis te verlaten.

Het overgrote deel van de mensen die vluchten, komt niet in Nederland of in Europa terecht. In 2024 bestond slechts 12 procent van de migratie naar Nederland uit asielmigratie. Rond 70% van de vluchtelingen wordt 'in de regio' opgevangen, vaak onder erbarmelijke leefomstandigheden. De meeste landen die vluchtelingen opvangen zijn lage- en middeninkomenslanden. Meer geld voor regionale opvang alleen maakt het beleid niet rechtvaardig. Een eerlijke verdeling van vluchtelingen naar draagkracht zou het uitgangspunt moeten zijn. Humanitaire hulp moet gebaseerd zijn op twee pijlers: het verbeteren van de directe leefomstandigheden en het creëren van toekomstperspectief.

Wij willen een wereld waarin iedereen gelijk wordt behandeld, ongeacht geboorteplaats. Er zijn tien-duizenden mensen gestorven op de Middellandse Zee, onder andere doordat welvarende landen geen veilige vluchtwegen willen bieden. Onderweg naar Europa komen mensen terecht in mensonterende kampen en detentiecentra. Mensenrechtenorganisaties en journalisten beschrijven geweldadige en illegale ‘pushbacks’ waarbij asielzoekers en migranten na aankomst in de EU terug de grens over worden gezet. Europese landen dwingen mensen terug naar levensgevaarlijke situaties, bijvoorbeeld naar Afghanistan. Nederland is hieraan medeplichtig. Aan de grenzen van Tunesië sterven kinderen door dorst en uitputting, omdat ze door de Tunesische overheid worden achtergelaten in een woestijn.

- Migratiebeleid richt zich op het wegnemen van de oorzaken waardoor mensen hun land moeten ontvluchten. Internationale verdragen zoals het Vluchtelingenverdrag en het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens vormen hierbij het uitgangspunt. Nederland gaat niet meer akkoord met afspraken, zoals de Tunesië-deal, die hiermee strijdig zijn.
- Het Europese migratiepact gaat van tafel. Dit akkoord zal onder meer leiden tot langdurig verblijf van mensen, waaronder kinderen, in (deels) gesloten kampen langs de Europese buitengrenzen.
- Nederland werkt mee aan het verbeteren van de leefomstandigheden en het creëren van een toekomstperspectief voor mensen in vluchtelingenkampen. Nederland stelt daar geld en kennis voor beschikbaar.
- We zetten ons in voor het faciliteren van meer veilige en legale vluchtwegen en het gebruik van humanitaire doorgangen.
- Nederland en de EU vangen hun eerlijke deel op van mensen die wereldwijd op de vlucht zijn. Er komt ook een eerlijke verdeling van vluchtelingen in Europa naar draagkracht. Het quotum van de VN-Vluchtelingenorganisatie (UNHCR) wordt verhoogd.
- Mensen in vluchtelingenkampen hebben recht op een menswaardig bestaan. Dat betekent in ieder geval recht op veiligheid, voldoende eten en

drinken, juridische bijstand, medische en psychische zorg en menswaardige huisvesting.

- Overheden dienen alles in het werk te stellen om vluchtelingen op zee te redden. Zolang zij dat niet doen, mogen ngo's en andere humanitaire organisaties reddingsacties op zee organiseren zonder daarin tegengehouden of beboet te worden. Na een reddingsactie op zee worden mensen naar locaties gebracht waar ze asiel kunnen aanvragen.
- Nederland betaalt niet mee aan het grensgeweld aan de Europese grenzen of elders. Landen die grensbewaking misbruiken om migratie tegen te gaan worden daarop aangesproken. De EU stopt met het trainen en financieren van de Libische kustwacht, die beschuldigd wordt van ernstige mensenrechtenschendingen.
- Migratiedeals met derde landen zoals Turkije, Tunesië, Libië en Niger worden teruggedraaid. Nederland betaalt niet langer mee aan deze deals en zet zich in de EU actief in voor onmiddellijke opzegging van de deals. Er komen ook geen nieuwe migratiedeals.
- Frontex moet worden vervangen door humanitaire missies die mensen in nood daadwerkelijk helpen. De huidige grensbewaking kijkt weg bij schendingen van mensenrechten, faalt in hulpverlening en opereert zonder voldoende onafhankelijk toezicht. Europa moet kiezen voor bescherming van mensen, niet voor afschrikking. Er wordt onderzoek gedaan naar de operatiemethode van de organisatie en schendingen van mensenrechten worden vervolgd.
- We beschermen de rechten van iedereen die asiel zoekt door in Europees verband in te zetten op toezicht en het sanctioneren van lidstaten die deze rechten schenden, bijvoorbeeld als ze mensen onnodig en/of onder onmenselijke omstandigheden vasthouden.
- In internationaal verband zetten we ons in voor de officiële erkenning van mensen die op de vlucht zijn voor de gevolgen van klimaatverandering als klimaatvluchtelingen.

- De Richtlijn Tijdelijke Bescherming (RTB), die nu voor Oekraïners geldt, wordt op Europees niveau uitgebreid met nationaliteiten waarvan het inwilligingspercentage hoog ligt (denk aan mensen uit Syrië, Eritrea, Jemen). De RTB wordt een vorm van categorale bescherming.

Humane opvang in Nederland

Voor veel politici blijft (asiel)migratie een aantrekkelijke bliksemafleider van de échte problemen in ons land: de stikstofcrisis, de opwarming van de Aarde, het tekort aan woningen en de snelle verschraling van onze natuur. Waar mogelijk krijgen migranten zelfs de schuld van de gevolgen van jarenlang falend beleid.

Een heel klein deel van de mensen die elders in de wereld hun huis en haard moeten achterlaten, komt naar Nederland. Zij hebben niet zelden de meest afschuwelijke dingen meegemaakt en ze hebben moeten vrezen voor hun leven. Toch worden deze mensen door politici weggezet als profiteurs of erger. Gewelddadige protesten en het intimideren van lokale bestuurders om de vestiging van opvanglocaties tegen te houden, kunnen niet los worden gezien van deze ophitspolitiek.

Er is in Nederland al lange tijd een groot tekort aan opvanglocaties voor asielzoekers. Dit is het gevolg van politieke keuzes. De omstandigheden op de locaties zijn op z'n minst zorgelijk en niet zelden mensenwaardig. In 2024 sprak de Inspectie Justitie en Veiligheid zelfs van een 'zeer ernstige veiligheids-situatie' in Ter Apel, voor zowel medewerkers als asielzoekers.

Het strafbaar stellen van mensen die niet over de juiste documenten beschikken, net als het strafbaar stellen van hulp aan deze mensen, is een nieuw dieptepunt in de dehumanisering van mensen in kwetsbare situaties. Het is een frontale aanval op mensenrechten, op onze beschaving en op medemenselijkheid.

De Partij voor de Dieren wil investeren in de opvang en integratie van vluchtelingen in Nederland én investeren in de acceptatie van nieuwkomers onder de Nederlandse bevolking. Opvang moet zorgvuldig plaatsvinden. Wanneer mensen elkaar eenmaal kennen, zijn we vaak begripvol en behulpzaam ten opzichte van opgevangen vluchtelingen. De Partij voor de Dieren wil daarom humane opvang met goede begeleiding en snel duidelijkheid over de status van een asielaanvraag. Zodra mensen een verblijfsvergunning krijgen, moeten ze snel en volledig mee kunnen doen in de maatschappij.

- Nederland tornt niet aan het VN-Vluchtelingenverdrag en stuurt dus geen mensen terug naar hun land van herkomst als zij daar worden vervolgd vanwege hun geaardheid, religie, politieke overtuiging of etnische afkomst. Ook dienstplichtigen die vluchten wegens gewetensbezwaren worden humaan opgevangen.
- Mensen zonder papieren ("ongedocumenteerden"), worden niet gecriminaliseerd. Hetzelfde geldt voor het helpen van mensen zonder documenten.
- We schaffen de Koppelingswet af. Deze wet beperkt of ontnemt ongedocumenteerde mensen toegang tot zorg, onderwijs, onderdak, werk en nog veel meer levensbehoeften.
- Mensen die in Nederland een verblijfsvergunning aanvragen, krijgen snel een zorgvuldig besluit over hun verblijfsrecht. De wachttijd bij de IND wordt aanzienlijk verkort.
- Nederland zorgt ervoor dat de rechten van migranten worden gewaarborgd, pakt discriminatie op het gebied van werk, huisvesting en gezondheidszorg aan en gaat xenofobie jegens migranten tegen.
- Kinderrechten, zoals vastgelegd in het Internationaal Verdrag inzake de Rechten van het Kind (IVRK), worden in de Vreemdelingenwet vastgelegd. Gewortelde kinderen worden niet uitgezet en krijgen een verblijfsvergunning.
- We maken een einde aan uitzichtloosheid in vluchtelingenopvangen. Mensen die verblijven in een vluchtelingenopvang kunnen zich voortaan ontplooiën en hebben recht op goede begeleiding, taalcursussen, zorg en onderwijs.

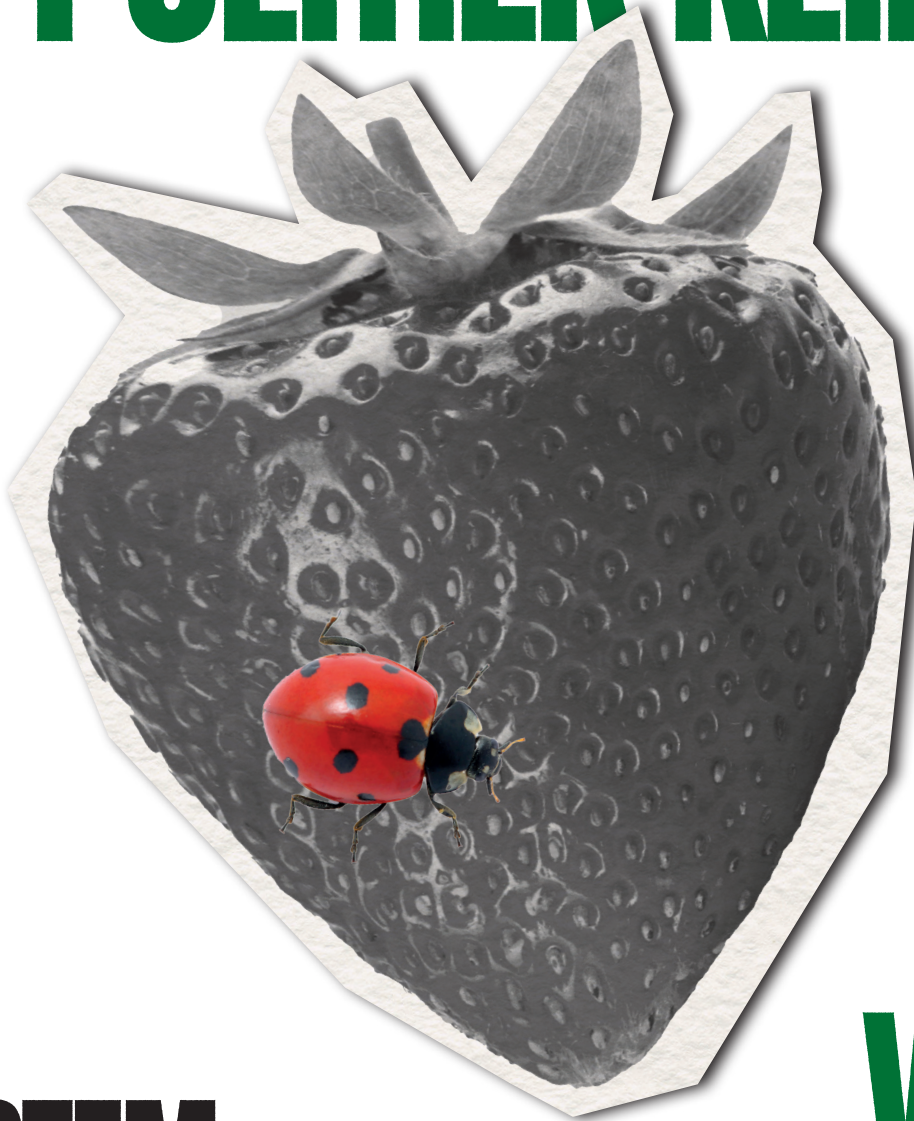
- Daarnaast komt er meer aandacht voor psychische hulp, want mensen die asiel zoeken, hebben vaak een heftige reis achter de rug en/of trauma's opgelopen in het gebied waaruit ze gevlucht zijn.
- De huisvesting van statushouders en vluchtelingen vindt zorgvuldig plaats: we zorgen voor evenredige en rechtvaardige verdeling over gemeenten, waar het kan op wijkniveau. Dat betekent dat ook rijkere gemeenten hun eerlijke aandeel leveren. Daarnaast zetten we in op kleinschalige mengvormen waarbij bijvoorbeeld studenten en nieuwkomers een wooncomplex delen, en projecten waarbij vluchtelingen met een bepaalde beroepsachtergrond worden gekoppeld aan potentiële lokale werkgevers. Hier zorgen we voor voldoende begeleiding, zodat dit leidt tot betere integratie en wederzijds begrip in de wijk. Gemeenten moeten (financieel) in staat gesteld worden hier zo veel mogelijk het voortouw in te nemen.
 - De opvang en begeleiding van mensen zonder documenten moet goed geregeld worden. Mensen zonder verblijfsvergunning krijgen toegang tot dag- en nachtopvang en worden juridisch en maatschappelijk begeleid. Gemeenten krijgen daarvoor hulp van het Rijk. Om de schrijnende situaties van staatloosheid te beëindigen, is het recht op een verblijfsvergunning voor erkende staatlozen van groot belang. De (gezondheids)zorg voor mensen zonder documenten is geregeld, de bezuiniging op die regeling draaien we terug.
 - De Partij voor de Dieren zet zich niet alleen in voor goede opvang van mensen, maar ook van dieren die hun leefomgeving hebben moeten ontvluchten. Het is wreed als mensen die vluchten ook nog hun dieren moeten achterlaten. Het wordt daarom makkelijker voor vluchtelingen om hun dieren mee te nemen.
 - Jongeren die hier zijn opgegroeid en onderwijs hebben genoten verdienen gelijke toegang tot mbo, hbo en wo, ook na hun achttiende verjaardag.
 - Stereotypen worden niet meer gebruikt als criterium waarmee asielaanvragen van LHBTIQA+-personen worden afgewezen. Het zwaartepunt om te bepalen of een asielzoeker LHBTIQA+ is, komt te liggen bij zelfidentificatie. Dit wordt expliciet vastgelegd in het asielbeleid.

- De overheid zorgt voor veilige opvang voor LHBTIQA+-asielzoekers. Er komt in het asielbeleid meer specifieke aandacht voor transgender, intersekse, asexuele en bi+-personen.
- LHBTIQA+-personen krijgen asiel als ze in hun eigen land worden vervolgd. Dat betekent bijvoorbeeld dat mensen uit Iran ook asiel krijgen.
- Ieder mens heeft voedsel nodig. Toegang tot voedselbanken en daklozenopvang wordt losgekoppeld van nationaliteit en verblijfsstatus.
- Ook niet-traditionele familieverbanden, zoals queer families en banden buiten het 'kerngezin', komen in aanmerking voor gezinshereniging.

Meer weten?

- https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/principles-and-values_en
- <https://theconversation.com/over-80-of-the-eus-farming-subsidies-support-emissions-intensive-animal-products-new-study-226853>
- https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy/financing-cap/cap-funds_en
- https://www.eca.europa.eu/Lists/ECADocuments/PL1407_LETTER/PL1407_LETTER_NL.pdf
- <https://www.transportenvironment.org/articles/cost-two-seat-eu-co2-emissions>

**SAMEN ZORGEN
WE VOOR EEN ANDER
POLITIEK KLIMAAT.**

**STEM
29 OKTOBER**

**PARTIJ
VOOR DE
DIEREN**

NATUURLIJK.